

Міністерство освіти і науки України

**ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**Кафедра ЮНЕСКО «Філософія людського
спілкування» та соціально - гуманітарних дисциплін**

ПОЛІТОЛОГІЯ

Методичні вказівки для самостійного вивчення дисципліни

**для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної та
заочної форми навчання спеціальності 281 «Публічне управління та
адміністрування»**

Харків

2023

Міністерство освіти і науки України
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет менеджменту, адміністрування та права
Кафедра ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних
дисциплін

ПОЛІТОЛОГІЯ

Методичні вказівки для самостійного вивчення дисципліни

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
денної та заочної форми навчання спеціальності 281 «Публічне управління та
адміністрування»

Затверджено рішенням
Науково-методичної ради
факультету менеджменту, адміністрування та права
Протокол № 9 від 25.05. 2023 р.

Харків 2023

УДК

Ф

Схвалено
на засіданні кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-
гуманітарних дисциплін
Протокол № 11 від 28 квітня 2023 р.

Рецензенти:

О. В. Воронянський, кандидат історичних наук, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Державного біотехнологічного університету

І.О. Данченко, доктор педагогічних наук, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Державного біотехнологічного університету

Ф Політологія: Методичні вказівки для самостійного вивчення дисципліни для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної та заочної форми навчання спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» / Державний біотехнологічний університет; авт.-уклад. Міносян А.С., Варипаєв О.М., Бондар Н.О. – Харків : [б. в.], 2023. – 137 с.

Методичні вказівки для самостійного вивчення дисципліни «Політологія» розроблено відповідно до навчальної програми курсу. Видання включає теми та план лекцій, стислий анонс лекції, перелік основних термінів до кожної теми, питання для закріплення матеріалу та тестові завдання до кожної теми, рекомендовану літературу, опис форм контролю та засобів діагностики успішності навчання. Видання призначено здобувачам першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної та заочної форми здобуття освіти зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування».

Відповідальний за випуск: Н.І. Моїсєєва, д-р. екон. наук, проф.

© А.С. Міносян, О.М.
Варипаєв, Н.О. Бондар,
2023
© ДБТУ, 2023

ВСТУП

«Україна завжди прагнула до свободи!» - саме ці слова Вольтера найчастіше згадуються, коли намагаються пояснити феномен українського народу, який протягом століть боровся за власну незалежність і свободу. Ця боротьба триває й зараз, із тим споконвічним агресором, який наслідую багатолітню історію несприйняття прагнень українців мати самостійну державу, розвиватися в умовах демократії та загальнолюдських цінностей.

Російська агресія проти України, розпочата у 2014 році і продовжена повномасштабним вторгненням у 2022 році на всю територію українських земель, вкотре довела несумісність наявності в межах однієї державної організації абсолютно протилежних поглядів членів суспільства на майбутній розвиток нашої країни. Загострення відчуття власної гідності пропорційно жахам і величезним втратам цивільного населення, руйнації мирних об'єктів, насильницької депортації українських дітей й т.п. в умовах сучасної війни стало переломним етапом в остаточному розмежуванні зі стереотипами, які зберігалися у свідомості значної кількості українців ще з радянських часів, що ефективно і масштабно використовувалося російською пропагандою.

Актуалізація розуміння минулого як закладання ґрунту щодо адекватного сприйняття реалій сучасності значно вплинула на позитивне ставлення українців в контексті європейської інтеграції і стратегічних ініціатив в соціально-економічному і політичному розвитку України, продовженні політики співробітництва з усім цивілізованим світом.

Обґрунтування закономірності та справедливості запропонованих напрямків розвитку на теоретичному та методичному рівні – одне з головних завдань, які стоять перед сучасною освітою, в тому числі вищою. Сучасні навчальні курси і програми, які зорієнтовані на підвищення політичної культури студентства, його світоглядних пріоритетів, наявності громадянської активності, мають нести не механічне запам'ятовування імен, подій, а розуміння навколишнього світу, критичне ставлення до існуючих тенденцій і процесів, базову здатність орієнтуватися в політиці, економіці, соціальних та культурних змінах, що відбуваються в Україні та світі. Сповідування демократичних традицій, загальнолюдських цінностей, позбуття комплексу меншовартості, намагання грати активну роль у розбудові національної програми післявоєнного відновлення сприятиме якісному виконанню державної політики підготовки висококваліфікованих фахівців.

Методичні рекомендації підготовлені таким чином, щоб значною мірою задовольнити потреби студентської молоді в контексті відповідей на актуальні проблеми сучасності, збагатити власні уявлення про головні тенденції розвитку світу. Саме це, на думку авторів, сприятиме розумінню студентською спільнотою тих проблем, вирішення яких дозволить формування нової цивілізаційної місії України у сучасному європейському та світовому просторі.

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ

№ п/п	Назва теми	Годин по темі
1.	Місце і роль політології в житті суспільства	2
2.	Етапи розвитку світової політичної думки	2
3.	Становлення й розвиток політичної думки в Україні	2
4.	Основні ідейно-політичні течії сучасної політології	2
5.	Політика як соціальне явище. Походження та сутність влади.	2
6.	Політична система суспільства та її інститути	2
7.	Політичний режим як механізм функціонування політичної системи	2
8.	Політичні партії і виборчі системи.	2
9.	Політичні еліти та політичне лідерство.	2
10.	Громадянське суспільство. Місцеве самоврядування.	2
11.	Роль політичної свідомості і політичної культури в політичній системі. Мораль і політика.	2
12.	Групи інтересів і групи тиску в політичному процесі. Політичні технології.	2
13.	Нація як суб'єкт політики. Зовнішня політика держави і міжнародні відносини.	2
14.	Політичне прогнозування. Політичні рішення та їх ефективність.	2
15.	Політичний маркетинг і політичний менеджмент.	2
Усього		30

ТЕМА 1. МІСЦЕ І РОЛЬ ПОЛІТОЛОГІЇ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА (2 години)

План

1. Становлення та формування політології як науки.
2. Предмет політології, закони, принципи та категорії політології.
3. Місце політології в системі наукових знань.

Основні поняття: *політика, парадигми політики, предмет політології, методи політології, біхевіоризм, категорії політології, закономірності політології, функції політології.*

У наш час немає людини, яка перебувала би реально поза політикою, її буття, усвідомлене нею чи ні, об'єктивно визначається політичною владою, державним ладом, чинним законодавством країни, до якої належить громадянин. Політика – це як необхідність, так і потреба сучасної людини: вона визначає перспективу для людини, але й одночасно є обмежувачем її дій в усіх сферах суспільного життя. Тому знання політики відповідає інтересам людини, яка намагається зрозуміти своє місце та роль у суспільстві. Кожній людині, незалежно від її статусу, віку необхідні політичні знання. Без них людина стає об'єктом маніпулювання в складній політичній грі.

Етимологія терміна «політологія»: грец. *πολιτικός* – такий, що належить громадянам, громадянський, від грец. *πολίτης* – громадянин, далі від грец. *πόλις* – місто; давн.-грец. *λόγος* – думка, причина.

Політологія є одночасно і наукою, і навчальною дисципліною.

Отже, політологія – це наука про політику, про сутність, закономірності, тенденції функціонування і розвитку політики, її місця і ролі в житті суспільства.

Студенти повинні бути обізнаними з періодизацією історичних етапів становлення і розвитку політичної науки. Це виділення чотирьох етапів американського вченого Р. Даля (I етап – філософський, II етап – емпіричний, III етап – ревізії емпіричного знання (кінець XIX – початок XX ст.), IV етап – після Другої світової війни). Важливо знати, що в 1948 р. ЮНЕСКО прийняла рекомендацію щодо необхідності викладання політології у вищих навчальних закладах країн, що є її членами. Західна політична наука одержала міжнародне визнання.

За першим питанням треба знати, що сновний внесок у розвиток сучасної політичної науки внесли західні теоретики: Т. Парсонс, Д. Істон, Р. Дарендорф, М. Дюверже, Р. Даль, Б. Мур, Е. Даунс, Ч. Ліндблом, Г. Алмонд, С. Верба, Е. Кемпбелл тощо. Сучасна політична наука – авторитетніша

академічна дисципліна; відповідні курси читаються у всіх великих університетах. У світі діє Міжнародна асоціація політологів (IPSA), систематично проводяться наукові конференції, симпозиуми. Думка професійних політологів-аналітиків є постійним компонентом розробки і прийняття найважливіших рішень у національних державах і в міжнародних організаціях.

Також з методологічної точки зору важливо звернути увагу на поняття парадигма, дати їй визначення та критерії розподілу. Акцент зробити на існуванні та характеристиках головних чотирьох парадигм в політології (теологічні, натуралістичні, соціальні, раціонально-критичні).

За другим питанням студенти повинні розуміти, що політологія завжди розвивається в тісному взаємозв'язку з іншими гуманітарними науками, яких об'єднує спільний об'єкт дослідження – життя суспільства. Вони мають спільні категорії, але предмет вивчення різний. І якщо економіка має вирішальний вплив на політичні явища шляхом вольових зусиль людей, проте і політика має зворотний вплив на економічні процеси, закріплюючи, гальмуючи або стимулюючи їх розвиток.

При характеристиці предметів, методів та функцій політології студенти повинні звернути увагу на те, що існує загальна (фундаментальна) політологія, яка вивчає політику як цілісний предмет і має свої внутрішні структурні елементи: концепції політики і влади; теорії політичної системи і процесів; моделі політичної участі й лідерства; теорії формальних і неформальних інститутів політики – державознавство, концепції груп інтересів, бюрократії та еліт; теорії міжнародних відносин і зовнішньої політики. Також значущість мають теорії середнього рівня, які забезпечують дослідження окремих сфер політичного життя і включають в себе теорії влади, політичної системи, політичних процесів, політичного лідерства, політичних еліт, партологію і теорію партійних систем, політичної культури тощо. Що стосується прикладної політології, то її основний зміст складає розробка політичних технологій: прийняття політичних рішень; проведення виборчих кампаній, політичної реклами; врегулювання політичних конфліктів; проведення політичних переговорів; лобіювання тощо. Практична політологія проводить також політичні прогнозування, планування й консультування, методику розробки експертно-аналітичних матеріалів і політичних документів та ін.

Студентам важливо зрозуміти, що специфіка політології полягає в тому, що всі соціальні явища та процеси вона розглядає відносно політичної влади. Без влади немає політики. Влада є засобом її реалізації.

У широкому розумінні предмет політичної науки включає чотири основні компоненти (1. політичну теорію – політична теорія; історія політичних ідей, 2. політичні інститути – конституція; центральне керування; регіональне і місцеве керування; економічні й соціальні функції керування; публічна адміністрація; порівняльне вивчення політичних інститутів; 3.

партії, групи і суспільна думка, 4. міжнародні відносини – міжнародна політика; політика і міжнародні організації; міжнародне право.

Для розуміння політичної науки важливим є питання про її методи. Метод – це інструмент, за допомогою якого будь-яка наука досліджує закономірності та категорії, що становлять її предмет, тобто конкретні способи здійснення досліджень. Політологія використовує майже всі методи з широкого арсеналу суспільних наук. Умовно методи політології можна поділити на три групи (загальні методи, загально-логічні методи, методи емпіричних досліджень).

Особливості політології як науки виявляються у її функціях (описова (дескриптивна); виховна (освітня); тлумачна (оцінювальна); передбачувальна (прогностична); інструментальна (технологічна); ідеологічна (програмова), спрямована на розробку стратегії та напрямів розвитку суспільства, його політичних інститутів, суспільних структур і політичних процесів.

В останньому питанні студент повинен виділити місце політології у системі суспільствознавства, виявити взаємодію політології з філософією, психологією, культурологією, історією, основами права та ін.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Укажіть на яких рівнях політологія вивчає політичну сферу життя суспільства.
2. Який з методів політології «вивчає політичні явища шляхом аналізу поведінки окремих осіб»?
3. Яка з функцій політології констатує політичні проблеми і дає їм оцінку?
4. Який з методів політології «передбачає комплексний аналіз політичних явищ, механізмів функціонування політичних організацій»?
5. Ким було введено термін «політика»?
6. Укажіть назву функції політології, яка дозволяє аналізувати та оцінювати діяльність всіх елементів політичної організації суспільства?
7. Що на вашу думку забезпечує функція політичної соціалізації?
8. Укажіть назву функції політології, яка сприяє утвердженню цінностей, ідеалів, норм цивілізованої поведінки в суспільстві, політичної культури?
9. У чому виявляється методологічна функція політології?
10. Укажіть групу парадигм політології, яка пояснює природу політичної взаємодії людей не зовнішніми (стосовно політики) факторами, а внутрішніми причинами
11. Що на вашу думку намагаються з'ясувати натуралістичні парадигми політології?
12. Укажіть загальні методи дослідження політичних об'єктів?
13. В чому полягає суть системного методу політології?
14. Визначте основні способи досліджень біхевіористичного методу.

15. Які закономірності політології відображають взаємовідносини між особистістю та владою?

Література: основна [1–4], додаткова [5–8].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Продовжить речення. «Політологія вивчає політичну сферу життя суспільства на 3-х рівнях: .....»

А. теоретичному;	Б. практичному;
В. емпіричному;	Г. біхевіористичному;
Д. технологічному;	Е. структурно-функціональному.

2. Який з методів політології «вивчає політичні явища шляхом аналізу поведінки окремих осіб»?

А. аналізу і синтезу;	Б. психологічний;
В. соціологічний;	Г. біхевіористичний.

3. Яка з зазначених функцій політології констатує політичні проблеми і дає їм оцінку:

А. раціоналізації політичного життя;	Б. прогностична;
В. описування;	Г. інструментальна.

4. Який з методів політології «передбачає комплексний аналіз політичних явищ, механізмів функціонування політичних організацій»?

А. аналізу і синтезу;	Б. психологічний;
В. системний;	Г. біхевіористичний.

5. Термін «політика» було введено:

А. Платоном;	Б. Аристотелем;
В. Макиавеллі;	Г. Гегелем.
Д. Лассуеллом;	

6. Укажіть назву функції політології, яка дозволяє аналізувати та оцінювати діяльність всіх елементів політичної організації суспільства, робить можливим перехід від спостереження явищ до виявлення їх причин.

А. Теоретико-пізнавальна;	Б. аналітична;
В. методологічна;	Г. прогностична.

7. Що на вашу думку забезпечує функція політичної соціалізації:

- А. накопичення, вивчення, систематизацію фактів та явищ політичного життя для пошуку відповідей на актуальні питання;
- Б. вивчення, систематизацію, пояснення, аналіз, узагальнення й оцінку політичних явищ;
- В. передбачення шляхів розвитку політичних процесів, різних варіантів політичної поведінки;
- Г. забезпечує процес включення людини в політичну сферу життя суспільства.

8. Укажіть назву функції політології, яка сприяє утвердженню цінностей, ідеалів, норм цивілізованої поведінки в суспільстві, політичної культури соціальних суб'єктів.

- А. політичної соціалізації;   Б. світоглядна;
В. аналітична;   Г. методологічна.

9. У чому виявляється методологічна функція політології?

- А. в розробці системи соціально опрацьованих принципів і засобів раціонального пізнання політичних процесів та політичної діяльності;
Б. забезпечує процес включення людини в політичну сферу життя суспільства;
В. накопичення, вивчення, систематизацію фактів та явищ політичного життя для пошуку відповідей на актуальні питання;
Г. передбачення шляхів розвитку політичних процесів, різних варіантів політичної поведінки;

10. Укажіть групу парадигм політології, яка пояснює природу політичної взаємодії людей не зовнішніми (стосовно політики) факторами, а її внутрішніми причинами та властивостями.

- А. соціальна;   Б. теологічна;
В. натуралістична;   Г. раціонально-критична.

11. Що на вашу думку намагаються з'ясувати натуралістичні парадигми політології?

- А. пояснити природу політичної взаємодії людей не зовнішніми (стосовно політики) факторами, а її внутрішніми причинами та властивостями;
Б. пояснити природу та походження політики через дію інших сфер суспільного життя;
В. з'ясувати природу політики, виходячи з домінуючого значення чинників, які мають не соціальний характер;
Г. надприродне тлумачення політичної влади, яка несе в собі загадку, яку можуть з'ясувати тільки посередники між народом і Богом.

12. Укажіть загальні методи дослідження політичних об'єктів.

- А. нормативно-ціннісний;   Б. аналіз і синтез;
В. культурологічний;   Г. соціологічний;
Д. анкетне опитування;   Е. спостереження.

13. Суть системного методу полягає у .....:

- А. визнанні соціальної зумовленості політичних явищ, у тому числі впливу на політичну систему економічних відносин, соціальної структури, ідеології та культури;
Б. орієнтації на виявлення залежності політичних процесів від рівня політичної культури;
В. вивченні залежностей між політичними явищами, що мають місце у суспільстві;

Г. підході до аналізу політичного життя як складно організованого і саморегульованого механізму, що знаходиться у безперервній взаємодії з навколишнім середовищем через вхід та вихід системи.

14. Біхевіористичний метод полягає у ....:

А. порівнянні однотипних політичних явищ;

Б. вивченні політичних інститутів суспільства;

В. дослідженні політичних явищ у їх історичній послідовності;

Г. застосуванні для дослідження політики методів, що використовуються у природничих науках і соціології.

15. Які закономірності політології відображають взаємовідносини між особистістю та владою?

А. політико-економічні;

Б. соціально-політичні;

В. політико-психологічні;

Г. закономірності розвитку політичного процесу.

ТЕМА 2. ЕТАПИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ (2 години)

План

1. Політична думка давнього світу, політична думка Середньовіччя.
2. Концепції природних прав, громадянської угоди, народного суверенітету, правової держави у Новий час.
3. Основні напрямки розвитку політичної думки у Новітній час.

Основні поняття: *конфуціанство, легізм, даосизм. Аристократія, тімократія, олігархія, охлократія, демократія, тиранія, теократія, політія, теорія суспільного договору, макіавеллізм, лібералізм, теорія розподілу влади, соціальна концепція політики, егалітаризм, консерватизм, утилітаризм, утопічний соціалізм, марксизм, теорія еліт, теорія племінарної демократії, біхевіористська парадигма політичних досліджень, теорію зацікавлених груп, теорії плюралістичної демократії, футурологія.*

Головною метою вивчення цієї теми є ознайомлення з політичними ідеями мислителів різних епох, починаючи із політичних концепцій Стародавнього світу і до основних проблем політичної думки сучасності.

Треба знати, що на початковому етапі історії становлення інституту держави, коли знання про витоки держави та влади ще не були узагальнені, їх основною формою були міфи, в яких виникнення влади пов'язувалося з богами. Різні версії міфу відбивали можливі варіанти упорядкування і регуляції відповідних суспільних відносин.

Але вже у VIII–VI ст. до н.е. намітилася тенденція відходу від релігійно-міфологічного до більш раціонального, «земного» погляду на світ взагалі, на державу, владу, право – зокрема. Згодом ця тенденція знайшла своє втілення та оформлення у вченнях Будди в Індії, єврейських пророків Єремії, Ісаї та інших – у Палестині, мудреців софістів і філософів – у Греції, юристів – у Римі.

У Стародавній Індії сформувався брахманізм – як влада (церковна над світською) і як провідна релігія. Основні тези: влада й варни – від бога, цар – божественного походження, порядок, встановлений Брахмою, – вічний.

У Давньому Китаї головною політико-етичною доктриною було конфуціанство. Головна праця Конфуція «Бесіди і судження». Основа вчення Конфуція – принцип добродетності, що має поширюватися на всіх управлінців. Управляти державою повинні шляхетні чоловіки на чолі з володарем – «сином неба», причому шляхетність він визначав не за походженням, а за моральними якостями і знаннями людей. Конфуціанська модель державного устрою могла функціонувати тільки в умовах існування ідеального в морально-етичному плані державного апарату. Конфуціанство (а з VI ст. н.е. – неоконфуціанство) було не тільки протягом майже 2500 років панівною ідеологією в Китаї, але й було поширене в Японії, Кореї, В'єтнамі та інших країнах Сходу.

При розгляді першого питання треба звернути увагу й на даосизм і моїзм.

Засновником школи даосів став Лао Цзи (VI ст. до н.е.). Даосизм вважає, що цивілізація і всі її надбання – це штучні утворення, які протистоять природному і підривають природний порядок. Держава має бути маленькою – селищем, а народ – неписьменним, що дозволить зробити головними методами державного управління «мудрість простоти», засновану не на знаннях, а на інтуїції. «Моїзм» (модизм) – політична доктрина казарменого рівноправ'я, що була створена Мо Цзи. Найзначнішим досягненням моїзму є обґрунтування теорії суспільного договору (стосовно виникнення держави) та висунення ідеї федеративного устрою.

Вершиною політичної думки Стародавнього світу вважається антична політична думка і зокрема політичні ідеї Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Концепція політики, запропонована античними філософами, отримала назву «філософсько-етичної». Найвищого розвитку політична думка античності досягла у вченнях давньогрецьких філософів Платона та Аристотеля.

Етимологічно термін «політика» пов'язаний із «полісом». «Полісами» називали давньогрецькі міста-держави. В яких тільки вільні громадяни могли стати «політиками». Раби, люди інших національностей вважалися варварами і були позбавлені громадянських прав, виключалися з політики.

Студентам треба звернути особливу увагу на політичні роздуми Платона та Аристотеля, тому що саме вони стоять у витоків політичної парадигми сучасності.

Платон розробляв проект ідеальної держави. В цій державі суспільство має поділятися на правителів (філософів), воїнів і виробників (ремісників і землеробів). Приналежність до станів визначається не особистими якостями, а походження людей за народженням. Аби захистити правителів від будь-яких низьких пристрастей, пов'язаних із володінням власністю, Платон наполягав на ліквідації власності для них, а також індивідуального шлюбу і моногамної сім'ї. Воїни теж не повинні мати власних будинків, землі, запроваджувалася спільність дружин (але жінкам надавалися політичні права), народжуване потомство переходило на виховання до держави. Інтереси окремої людини мають підпорядковуватися інтересам більшості. «Людина для держави, а не держава для людини» – кредо політичної філософії Платона. Він пропонував фізично знищувати всіх, хто претендуватиме не лише на владу, а й на філософію, виступав за заборону творів мистецтва, які піддають сумніву доцільність його політичної моделі.

Учня Аристотеля не без підстав вважають засновником політичної науки. Він зробив політику предметом емпіричного дослідження, проаналізувавши разом з учнями 158 конституцій держав і відповідних проектів. Політичні погляди філософа найповніше втілено в його працях «Політика», «Афінська політія», «Етика» та ін. Аристотель вважав, що справедливою може бути тільки та держава, де панує закон, а не воля окремих осіб. Саме «закон має бути над усім», він гарант проти насилля і свавілля в суспільстві. Усі політичні форми Аристотель поділяв на правильні й неправильні.

Методологічно важливим є поділ Аристотелем державних форм правління. Правильні державні форми правління – це такий державний лад, при якому переслідується загальне благо, незалежно від того, править одна особа (монархія), група людей (аристократія), або велика кількість народу (політія – збалансоване керування відібраної на основі майнового цензу більшості заради загального блага). Неправильні державні форми правління – це такий державний лад, при якому переслідуються приватні цілі правителів. До них Аристотель відносив тиранію (обмежене правління одного в своїх власних інтересах), олігархію (правління небагатьох громадян заради власного благополуччя) та демократію (необмежене правління більшості, що здійснюється в інтересах виключно незабезпеченої більшості). На думку Аристотеля, неправильні форми розвиваються з правильних, коли мета загального блага замінюється приватними цілями одного, небагатьох або багатьох правителів. Він визначав два можливих типи ідеального державного устрою – аристократію і політію. При цьому для більшості полісів бажана саме політія, бо вона забезпечує найбільшу стабільність суспільства, тому що в ньому володарюють середні верстви («середній елемент»), а не багаті або

бідні. Тільки середні верстви в змозі забезпечити рівновагу сил у політичному житті.

Політичний ідеал Аристотеля орієнтувався не на минуле, а на сучасність і майбутнє. Створений ним категоріальний апарат, в тому числі й у політології, значною мірою зберіг свою цінність і в наш час.

Антична суспільно-політична думка вплинула на політичні вчення Середньовіччя та Відродження. Після розпаду рабовласницького устрою в Західній Європі виникло феодальне суспільство, основними класами якого стали феодала (власники землі) і залежні селяни. Панування християнської ідеології, вплив церкви, боротьба між світською і духовною владою були характерними рисами політичного життя цього періоду.

Церква вимагала не тільки повної незалежності в церковних справах, вона також активно втручалася в політику. Вимоги церкви щодо участі в системі державної влади детально і аргументовано викладені в працях авторитетних вчених-теологів Аврелія Августина і Фоми Аквінського. Саме вони вважаються основними творцями християнської політичної концепції.

Реальна держава, за Августином, – це різновид необхідного зла, і єдине, що може виправдати її існування, – це служіння церкві та спрямованість земного світу до світу небесного. Фома Аквінський говорив про необхідність ставити на перший план інтереси держави. Відповідно до християнської традиції, що склалася, він розглядав соціально-політичні відносини як відображення небесного божественного порядку. Суспільство має складатися з різних верств: більшість людей мусять займатися фізичною працею, а меншість — розумовою, а також керувати суспільством. В інтересах суспільства кожна людина має безвідмовно виконувати свої обов'язки, які визначені Богом.

Епоха Відродження (XV–XVI ст.) внесла новий імпульс у розвиток політичної думки. На зміну теології, пануванню церкви приходять нові гуманістичні ідеї. Гуманізм – це система поглядів, у центрі яких – людина. Соціально-політична думка епохи Відродження на перший план висунула проблему прав і свобод людини, особливо її права на індивідуальність, тобто незалежність, гідність, власну думку, власний спосіб життя. У цей період виникає і набуває свого розвитку громадянська концепція політики, а держава розглядається як унікальна незалежна організація, що необхідна для захисту та безпеки людей.

Методологічно важливим для студентів є аналіз поглядів Ніколо Макіавеллі, який в політичних трактатах «Володар» («Державець»), «Історія Флоренції», «Роздуми на першу декаду Тіта Лівія» сформулював основні положення своєї політичної концепції (політика має розглядатися як самостійне явище, що не залежить від моралі і релігії; держава є вищим проявом людського духу, а служіння державі – змістом, метою і щастям людського життя; у громадян мають бути розвинуті громадянські чесноти, а якщо їх немає, то створити сильну державу можливо за допомогою ідеального

монарха, причому для досягнення політичної мети він може використовувати всі засоби, не рахуючись з вимогами моралі; монарх повинен пробуджувати в народі надію на скороминучість лихих часів, постійно нагадувати про вороже оточення, карати занадто непокірливих. Не зайвим буде штучно створювати собі слабеньких ворогів і перемагати їх, ще більше звеличуючи себе. Натовп полюбляє переможців.

Н. Макіавеллі вперше гостро поставив питання про співвідношення політики і моралі. Формула «мета виправдовує засоби» отримала назву макіавеллізму і стала символом аморальності.

Подальший розвиток наукового трактування політики пов'язаний з ім'ям Томаса Гоббса та Джона Локка.

Суттєвий розвиток політичні ідеї набули у працях мислителів французької Просвіти, одним з яких був Шарль-Луї де Монтеск'є. У своїх працях він наголошує, що головне завдання держави – забезпечити людині політичні свободи (можливості робити все, дозволене законами, і не робити того, що законами заборонено, бо тоді такої свободи не буде ні для кого) і громадянські свободи (громадська безпека, гуманне кримінальне законодавство, недопущення зловживань, дотримання правил судочинства).

Найбільш відомим представником радикального, революційно-демократичного напрямку в рамках соціальної концепції політики був Жан-Жак Руссо. Його найвідоміші праці – «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» та «Роздуми про походження й основні нерівності між людьми». Ядром його політичної програми є ідея народного суверенітету як основний принцип республіканського ладу.

Перемога буржуазних революцій в Європі і Північній Америці викликала відповідну реакцію з боку феодально-аристократичних верств та їх ідеологів. Їх політичні концепції являли собою принципово іншу течію політичної думки XVIII – XIX ст. – консерватизм. Консерватизм орієнтується на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Британського політичного теоретика і діючого політика (кельта за походженням) Едмунда Берка справедливо вважають одним із засновників консервативної політичної думки. Ще один противник французької революції – Алексіс Токвіль. Розглядаючи соціальну концепцію політики, не можна не згадати англійського філософа, соціолога, юриста Ієремію Бентама, який розробив теорію утилітаризму (від *utilitaris* – користь). Утилітаризм – це теорія, яка визнає корисність вчинку певним критерієм його моральності. На погляд Бентама, людина у своїх вчинках керується принципами корисності та особистої вигоди. Принцип корисності бере свій початок від таких людських почуттів як задоволення і страждання. До першого людина завжди прагне, а другого намагається уникнути. Вільна реалізація особистих інтересів – це найвище благо та завдання діяльності держави. Всі незручності, які

впливають з наявності держави для свободи індивідів, мають бути мінімізовані.

Філософія в цей період була представлена іменами Іммануїла Канта та Георга Гегеля. І. Кант заклав філософську основу теорії правової держави. Згідно з ученням Канта, держава – це поєднання множинності людей, що підпорядковуються праву. Але сама влада повинна бути обмежена правом, інакше вона ризикує перерости в свавілля і тиранію. Ідея обов'язковості права в ученні Канта поєднується з ідеєю народного суверенітету. В правовій державі самі громадяни у своїх діях керуються вмінням розуму і моральними нормами: «поводься так, щоб твої дії були зразком загального закону поведінки»; «завжди стався до всього людського в собі та в інших як до самоцілі і ніколи не стався до нього тільки як до засобу». Іншими словами, не можна використовувати іншу людину як засіб для досягнення чужого благополуччя. Мета громадянського суспільства – це щастя громадян, а мета держави – торжество ідей права.

Також особливе місце в історії світової політичної думки належить Георгу Вільгельму Фрідріху Гегелю (1770–1831 рр.). Дуже велике значення для політології має розробка Гегелем проблем громадянського суспільства й держави. Німецький мислитель був одним із перших, хто чітко розмежував ці поняття. Громадянське суспільство, за Гегелем, – це суспільство власників, що поділяються на стани. У ньому всі рівні юридично, за національністю, віросповіданням, але не рівні від природи, у соціальних взаєминах, у настроях, думках, обдарованнях, знаннях тощо. Нерівними є чоловік і жінка, тварина і рослина. Держава – вінець розвитку моральності. Як серцевина сім'ї та громадянського суспільства вона передує їм, втілює їх єдність, знімає суперечності. Сутність держави – суверенітет, поділений між монархом і народом.

Значний вклад в розвиток політичної науки внесли мислителі XIX–XX ст., коли швидким темпами розвивалося індустріальне суспільство, активно діяли масові політичні партії, розвивалися ЗМІ. Студент повинен знати їх та той внесок чи теорію, яку вони розробляли у загальному річищі світової політичної думки. Водночас це період великих потрясінь – революцій і війн, утвердження тоталітарних режимів, боротьби народів за звільнення від колоніальної залежності, побудови громадянського суспільства.

Сучасні політичні концепції характеризуються плюралізмом різноманітних течій, напрямків, шкіл, політичних теорій. Кожна змістовна політологічна концепція у сьогоденному світі має право на існування. Різноманітні політологічні концепції стають основою політичних платформ, дій партій та громадських рухів, перетворюючись у загально визнані орієнтири політичних кіл суспільства.

Найбільш важливим з методологічної точки зору тут є те, щоб студент обов'язково раціонально та критично оцінював різноманітні політичні концепції, порівнював їх та формував і формулював у виступах на

семінарських заняттях своє власне ставлення до тих чи інших проблем та позицій, що вивчаються.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Кому із мислителів належать слова «Держава – це велика сім'я»?
2. Під якою назвою більше відома праця Т. Гоббса «Матерія, форма і влада держави церковної і світської»?
3. Сутність якого принципу виражає даний вислів? «Правитель завжди буде правителем, слуга – слугою, батько-батьком, а син – сином»:
4. Хто із мислителів є автором концепції ідеальної держави?
5. Хто був автором концепції суспільного договору?
6. Кого вважають засновником світської політичної науки?
7. Філософ, який вважав аристократичну Спарту ідеальною державою:
8. Хто з мислителів відокремив політику від моралі, запропонував ціннісно-нейтральне, раціоналістичне її трактування?
9. Хто вважається основоположником лібералізму?
10. «Людина для держави, а не держава для людини» – кредо політичної філософії...
11. Ядром політичної програми Ж.-Ж. Руссо є ідея:
12. Хто з мислителів одним з перших розмежував категорії «громадянське суспільство» і «правова держава»?
13. Автором якої теорії вважають Ж. Бодена?
14. Який представник утопічного соціалізму у своїй книзі «Утопія» втілює мрії про справедливий суспільний лад, вільний від приватної власності й експлуатації?
15. Згідно з якою теорією люди від народження володіють такими природними правами, як право на життя, право бути вільними у переконаннях і діях, бути рівними перед законом, володіти і розпоряджатися власністю, мати гарантії від сваволі влади тощо?

Література: основна [1–4], додаткова [5; 8–19]

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Кому із мислителів належать слова «Держава – це велика сім'я»?
А. Конфуцій;   Б. Сенека;   В. Епіку;   Г. Демокрит.
2. Під якою назвою більше відома праця Т. Гоббса «Матерія, форма і влада держави церковної і світської»?
А. «Сфінкс»;   Б. «Харибда»;   В. «Левіафан»;   Г. «Мінотавр».

3. Вкажіть, що виражає даний вислів «Правитель завжди буде правителем, слуга – слугою, батько-батьком, а син – сином»:

- А. сутність закону карми;
- Б. сутність дії дао;
- В. зміст конфуціанського принципу «виправлення імен»;
- Г. сутність буддиського розуму долі.

4. Хто із названих мислителів є автором концепції ідеальної держави:

- А. Демокрит;   Б. Геракліт;   В. Платон;   Г. Аристотель.

5. Автором концепції суспільного договору був:

- А. Т. Гоббс;   Б. Г. Гроцій;   В. Д. Локк;   Г. Ж.-Ж. Руссо.

6. Засновником світської політичної науки вважають:

- А. Аквінського;   Б. Лютера;
- В. Платона;   Г. Макіавеллі.

7. Філософ, який вважав аристократичну Спарту ідеальною державою:

- А. Сократ;   Б. Аристотель;
- В. Платон;   Г. Діоген.

8. Хто з мислителів відокремив політику від моралі, запропонував ціннісно-нейтральне, раціоналістичне її трактування?

- А. Т. Гоббс;   Б. Д. Локк;
- В. Ж.-Ж. Руссо;   Г. Н. Макиавеллі.

9. Основоположником лібералізму вважається:

- А. Т. Гоббс;   Б. Ж. Боден;
- В. Ш. Монтеск'є;   Г. Д. Локк.

10. «Людина для держави, а не держава для людини» – кредо політичної філософії...

- А. Шан Яна;   Б. Конфуція;
- В. Платона;   Г. Сократа.

11. Ядром політичної програми Ж.-Ж. Руссо є ідея:

- А. ідея народного суверенітету;
- Б. ідея відокремлення влади від держави;
- В. ідея поділу влади по вертикалі;
- Г. ідея неминучості революції.

12. Одним з перших розмежував категорії «громадянське суспільство» і «правова держава»:

- А. І. Кант;   Б. Дж. Адамс;
- В. Г. Гегель;   Г. Дж. Міль.

13. Ж. Боден створив теорію:

- А. суспільного договору;   Б. державного суверенітету;
- В. утилітаризму;   Г. лібералізму.

14. Який представник утопічного соціалізму у своїй книзі «Утопія» втілює мрії про справедливий суспільний лад, вільний від приватної власності й експлуатації?

- А. Дж. Уінстлі;   Б. Т. Кампанелла;

В. Т. Мор;

Г. Ф. Аквінський.

15. Згідно з якою теорією люди від народження володіють такими природними правами, як право на життя, право бути вільними у переконаннях і діях, бути рівними перед законом, володіти і розпоряджатися власністю, мати гарантії від сваволі влади тощо?

А. теорія суспільного договору;

Б. історико-матеріалістична теорія;

В. теорія конституційного етатизму;

Г. теорія марксизму.

ТЕМА 3. СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ (2 години)

План

1. Дослідження політичної думки періоду Київської Русі та козацької держави.

2. Національне відродження і розвиток української політичної думки в ХІХ-на початку ХХ століття.

3. Обґрунтування новітньої української державності в сучасній політології.

Основні поняття: *полемічна література, православні братства, Пересопницьке Євангеліє, теорія державного абсолютизму, громадівський соціалізм, український націоналізм, концепція коренізації.*

Студенти повинні розуміти, що соціально-політична думка в період Київської Русі пов'язана з процесом об'єднання східнослов'янських племен навколо Києва і формування Київської Русі як держави феодального типу. Виникають нові політико-правові концепції які покликані були забезпечити формування ранньофеодальної держави в сім'ї європейських народів.

Першим у вітчизняній історії політичним трактатом, який дійшов до наших часів є «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, в якому зроблено спробу обґрунтувати ідеї об'єднання удільних князівств навколо престолу Великого київського князя (концепція «князівського одновладдя»).

Суспільно-політичними ідеями пройняті стародавні літописи «Повісті минулих літ» літописця Нестора. Автор формулює концепцію «богоугодного володаря» і відстоює ідею духовного керівництва над світською владою, необхідність об'єднання київських князів навколо церкви, а не навколо великокнязівського престолу, а також ідею божественної природи влади.

Видатною пам'яткою політичної думки княжих часів є праця Володимира Мономаха «Повчання дітям». Це, насамперед, настанови державному діячеві, князеві, який повинен бути відповідальним, справедливим, мудрим, здатним до протистояння ворогам, утримання в покорі бояр і удільних князів. Володимир Мономах прагнув прищепити дітям християнську мораль, людяність, благочестивість, схильність до науки, стриманість. Також надзвичайну вагу мала поява «Руської правди» («правда» означає закон) – перше вітчизняне зведення законів, яке слугувало становленню й дотриманню відповідного ладу в суспільстві. Важливе значення в розвитку державно-політичної думки Київської Русі мало «Слово о полку Ігореві». Для головних ідей політології важливо, що провідною в ньому була ідея політичного об'єднання руських земель і припинення князівських міжусобиць.

Політичні ідеї епохи Козаччини та Гетьманської держави характеризуються політичним станом епохи, коли між княжою та козацько-гетьманською добою Україна перебувала під владою Литви та Польщі. Руйнація української державності та територіальне розчленування України істотно вплинули на стан і зміст політичної свідомості народу. Основними проблемами, які знайшли відображення в політичних ідеях України в XVI–XVIII ст. є питання влади, походження та суті держави, розбудови української державності, прав і свобод членів суспільства.

Одним з найяскравіших представників цього напрямку літературно-політичної творчості періоду Відродження став І. Вишенський, який закликав до боротьби з тиранією, пропагував природну рівність людей, колективізм; бачив головне призначення влади, яка належить Богові, а не царям, у ствердженні законності та справедливості.

Збагачували богословську політичну думку XVI–XVII ст. численні православні братства і братські школи, які до того ж дали практичні зразки організації громад на засадах рівності, свободи і братерства. Згодом з них постали колегії, академії, тобто центри розвитку національної культури, освіти і науки.

Великий внесок у розвиток політичної думки в Україні XVII–XVIII ст. зробили вчені Києво-Могилянської Академії. Вже у трактатах П. Могили (1597–1647 рр.) – засновника Академії – є підходи до концепції власної української державності, незалежності від Польщі та від Росії. У питаннях політичного устрою П. Могила дотримувався ідей про ідеального монарха, «філософа на троні», який сприяє просвіті, турбується про добробут громадян, поліпшує закони і має добрі відносини з сусідніми державами.

Широку програму становлення української державності мав гетьман Б. Хмельницький. Зборівська угода 1649 р. Війська Запорозького з польським королем заклала фундамент української автономії у складі польської держави. Україну визнали як окреме державне утворення. Найвища влада в

Гетьманській державі поєднувала риси монархії (гетьман), аристократії (рада старійшин) і демократії (генеральна старшина).

Для студентів важливо знати та правильно інтерпретувати таку визначну пам'ятку української політичної думки козацько-гетьманської доби як договір між гетьманом України П. Орликом і Військом Запорозьким – «Конституція прав і свобод Запорозького Війська». «Пакти й Конституції» містять такі основні положення: необхідність встановлення народного суверенітету і забезпечення демократичних прав людини; розмежування та взаємодія законодавчої (виборна Генеральна Рада, що мала скликатися тричі на рік), виконавчої (гетьман, обмежений законом у своїх діях, генеральна старшина і обрані представники від кожного полку) і судової влади; виборність усіх державних посад знизу догори; принципи внутрішньої і зовнішньої політики; соціальне забезпечення знедолених.

Українське національне відродження продовжувалось у XVIII ст. Особливе місце в духовному житті цього періоду належить Г. Сковороді, який викладав свої соціально-політичні погляди у філософських творах, перекладах, численних поезіях. Центральною у творчості Сковороди є проблема людини, її природа, щастя, самопізнання, рівність і свобода. Свій соціальний ідеал він бачив у суспільстві, формою правління якого буде республіка, заснована на справедливості, рівності, дружбі, де кожна людина зможе трудитися і приносити користь собі і суспільству. У цьому суспільстві існуватимуть закони, які забезпечать свободу всім громадянам, незалежно від матеріального стану, статі, расових і релігійних відмінностей. Особливу увагу мислитель приділив проблемам духовності: на його погляд для вдосконалення суспільного життя необхідне духовне відродження людини.

За третім питанням студенти повинні ретельно ознайомитися з процесами національного відродження і розвитку української політичної думки в XIX – XX ст.

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. європейська духовна культура розвивалася під впливом романтизму, що сприяло піднесенню національної самосвідомості європейських, у тому числі слов'янських народів, формуванню нового стилю філософування. У 40-і роки XIX ст. українська романтична література та ідеологія поступово занепали, центром романтичного руху став Київ. У 1845 р. тут виникло угруповання, що стало основою Кирило-Мефодіївського братства, яке синтезувало ідеї романтизму й народності. Серед членів товариства не було представників великої родової аристократії, його основу склали вчені, письменники, діти середніх чи дрібних землевласників. Своїм завданням члени товариства вважали побудову слов'янської спілки християнських республік, знищення кріпацтва та абсолютної царської влади в Російській імперії, поширення християнського суспільного ладу на весь світ через здійснення християнського заповіту слов'янами. Члени товариства закликали всіх слов'ян об'єднатися, але за умови, що кожний народ зможе утворити свою суверенну державу, збудовану

на демократичних засадах. Братчики прагнули досягти ідеалу не тільки шляхом державної реформи, але й поширенням освіти, проповідуванням християнських ідей, моральним удосконаленням людей.

Продовжували досліджувати політичну історію України такі визначні вчені та громадські діячі як В. Антонович і М. Драгоманов. Одним із засновників української політології став М. Драгоманов. Він прагнув здійснити політичні реформи всієї Росії на засадах свободи і децентралізації. Його ідеал – федеративна держава, де українці створюють громаду «Вільна спілка». Така держава базується на громадівському самоврядуванні і гарантує особисту свободу громадянам (недоторканість особи, заборону тілесних покарань, таємність листування, недоторканість національності (мови), свободу совісті, слова, друку). Не заперечуючи революційних методів боротьби, М. Драгоманов надавав перевагу еволюційному розвитку суспільства.

Послідовником гуманістичних ідей М. Драгоманова був український вчений, теоретик права, політичний мислитель Б. Кістяківський. Внесок Б. Кістяківського в розробку політичної теорії характеризується тим, що він сформулював основні ідеї і принципи вчення про правову державу. За його визначенням, держава – це об'єднання багатьох людей, що підкоряються правовим законам. Важливою ознакою держави є верховенство закону.

Студент повинен ознайомитися з представниками прогресивної політичної думки в Україні 80-90-х рр. XIX ст., яка активно шукала передову теорію, намагалася об'єднати боротьбу за соціально-економічне й політичне звільнення з-під тиску австрійської монархії та російського політичного режиму. Демократи, серед яких були І. Франко та Леся Українка, своїм політичним ідеалом вважали соціалістичну республіку. Тому національне та соціальне визволення українського народу вони пов'язували з революцією, яка призведе до створення суспільства без експлуатації та суспільної нерівності усіх народів Росії.

За третім питанням студентам також потрібно знати, що основними напрямками в подальшому розвитку української політичної думки стали соціалізм, консерватизм і націоналізм. Найвідоміші представники соціалістичного напрямку політичної думки України – М. Грушевський і В. Винниченко. Михайло Грушевський як політик був засновником Національно-демократичної партії Галичини, Товариства українських поступовців у Києві, творцем засад української незалежної держави, першим президентом УНР. Обізнаність Грушевського в сфері історії, літератури, мистецтва дали змогу виробити власне розуміння політичного процесу, його наукове пояснення. Головне місце в його суспільно-політичних поглядах посідали три категорії: «народ», «держава», «герой в історії». Як і українські народники, Грушевський під «народом» розумів «село, українське селянство». Саме «маса народна» є у нього справжнім творцем історії; її інтереси стоять вище інтересів держави. Грушевський був федералістом. Він сподівався на

чесну і справедливу державну федерацію з Росією і тільки сувора політична дійсність переконала його в необхідності проголошення повного суверенітету УНР.

Видатним представником соціалістичного світогляду в українській політичній думці був письменник і політичний діяч, член та заступник голови Центральної Ради, перший голова Генерального Секретаріату уряду України, Голова Директорії В. Винниченко. Упродовж життя Винниченко залишався соціалістом, однак негативно ставився до соціалізму в радянсько-більшовицькому варіанті. Він вважав, що соціалізм можна побудувати лише поступово, еволюційно, реформами. Винниченко запропонував свій варіант створення соціалізму, який він назвав «колектократією». Суть його полягає в поєднанні еволюційного й революційного шляхів переходу до соціалізму. Необхідно мирним шляхом розпочати перетворення приватної власності на засоби виробництва на колективну. Саме на колективну, а не на державну.

У праці «Відродження нації» (1920) В. Винниченко вказує на нерівність у відносинах між українською і російською націями. Сформоване століттями соціально-політичного устрою Росії та притаманне росіянам почуття панівної національності не може швидко зникнути, так само як почуття сервілізму в української нації. Необхідно створити такі державні умови, які б допомогли викоринити ці шкідливі наслідки минулого і найкращою формою розвитку революції кожної нації є повна державна незалежність на принципах рівності відносин і добровільного союзу з усіма соціалістичними державами проти всесвітньої буржуазії.

Найвпливовішим представником українського консерватизму вважається В. Липинський, один з організаторів Української демократично-хліборобської партії (1917), посол гетьмана Скоропадського та УНР у Відні (1918–1919). Липинський став одним із засновників консервативного напрямку української політології і творцем концепції так званої «трудової монархії». Він вважав, що парламентаризм характерний для буржуазної демократії і не підходить до хліборобського класу та загалом до такої хліборобської країни як Україна. Крім того, Липинський підкреслював, що жодна нація не розпочала і не може розпочати свого існування від демократії і що демократичні нації можуть існувати тільки там, де була чи є своя власна національна держава, або там, де вже були і правила свої власні аристократії. Русійною силою національного відродження Липинський вважав національно-державницьку ідеологію. З майбутнім української державності пов'язував він територіальний патріотизм української нації, наголошуючи про необхідність пробудження почуття солідарності та єдності між усіма людьми, які постійно проживають на українській землі незалежно від їх етнічності, релігійності, політичної, організаційної та іншої належності.

Важливою методологічною настановою до третього питання є розуміння того, що ідею незалежної української державності обґрунтовували ідеологи націоналістичного напрямку. Предтечею та ідейною основою

українського націоналізму стала праця М. Міхновського «Самостійна Україна», яка закінчувалася гаслом: «Одна, єдина, нероздільна, вільна й самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ». В епіцентрі політичного життя незалежної України часто опиняється «національне питання» і знову багатьом не дає спокою гасло Миколи Міхновського «Україна – для українців». Також теоретиком українського націоналізму був український публіцист і громадський діяч Д. Донцов. Зміст своєї концепції «чистого» або «інтегрального націоналізму» Донцов виклав у праці «Націоналізм», яка вийшла в світ у 1926 р. і стала настільною книгою членів ОУН. Ідейно-теоретичними засадами інтегрального націоналізму були філософський волонтаризм, політичний і соціальний ієрархізм, ідеї «правлячої касті», «ініціативної меншості» та «творчого насильства». Послідовний і рішучий прихильник незалежної авторитарної української держави, навіть з ознаками кастовості і мілітаризму, Д. Донцов рішуче виступав проти найменших проявів москвофільства в Україні, не сприймав ні соціалізму, ні демократії. Згідно з його моделлю, влада має належати не натовпу, а невеликій структурі, що стоїть над ним, – партії «орденського типу». Охлократична еліта експлуатує пасивність, слабкість і неорганізованість мас і править ними, застосовуючи силу. Досягнення незалежності та повного сепаратизму Д. Донцов уявляв як національну революцію проти Московщини, довершити яку має людина нового духу, духу, протилежного занепадницькому духові речників української інтелігенції ХХ ст., яку, використовуючи слова І. Франка, називав інтелігенцією з «рабським мозком» і «рабським серцем». Радянський уряд вніс Д. Донцова до списку «міжнародних військових злочинців».

Студенти на семінарських заняттях повинні робити презентації та доповіді з сучасного стану політологічної думки України, враховуючи те, що основні напрями досліджень сучасних українських політологів містять теорії та узагальнення про сутність, форми, закономірності політичного життя українського суспільства, політика й політична система України в їх історичному розвитку.

Сьогодні заявили про себе наукові установи, що досліджують політичні проблеми: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса та Інститут держави і права ім. В. Корецького, Національна академія наук України, Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), Інститут проблем міжнародної безпеки та ряд аналітичних центрів. Плідно працюють Український центр економічних і політичних досліджень (УЦЕПД) ім. О. Разумкова, який видає журнал «Національна безпека і оборона»; Український національний центр політичних досліджень (УНЦПД), метою діяльності якого є сприяння формуванню в Україні інститутів громадянського суспільства, партій, профспілок, інших недержавних організацій, а також поглиблення взаємодії держави і цих інституцій. Також в Україні існують професійні асоціації політологів: Українська академія політичних наук,

Українська асоціація політологів, Асоціація молодих політиків і політологів України. Безперечно, що створення всеукраїнського об'єднання політологів відповідно до світових стандартів, активні контакти з міжнародними інституціями з політичної науки сприятимуть зростанню авторитету української політичної науки. В Україні виходить чимало політологічних часописів та періодичних видань, де публікуються статті з різних проблем політичної науки: «Віче», «Генеза», «Грані», «Політичний менеджмент», «Політика і час», «Персонал», «Сучасність», «Соціологія: теорія, методи, маркетинг», «Людина і політика», «Політика і культура», культурологічний часопис «І» та ін.

Практично кожен національний університет має свій «вісник з політології», а головні завдання сучасної української політології зводяться до розробки теоретико-методологічних засад української політології; фундаментального теоретичного обґрунтування сутності й шляхів побудови суверенної, демократичної, правової держави; теоретичного обґрунтування національної демократичної доктрини; вивчення динаміки трансформаційних процесів і модернізації суспільства; створення об'єктивних політичних портретів українських князів, гетьманів, політичних діячів нової та новітньої доби; формування на вітчизняному ґрунті субдисциплін політичної науки; виокремлення, наповнення змістом і практична апробація основних сегментів прикладної політології.

При вивченні теми та виступах на семінарських заняттях студенти повинні уявити для себе зміст політичного життя, політичних відносин, їх види і форми, ґрунтовно застосовувати практичний матеріал із сучасного політичного життя України та світового досвіду для характеристики проблем змісту та тенденцій розвитку сучасного політичного життя.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Назвіть яскравого представника полемічного напряму літературно-політичної творчості.
2. Творцем концепції «трудової монархії вважають»:
3. Хто є автором доктрини - «Політичним ідеалом для України є спадкова монархія, очолювана гетьманом як символом української національної ідеї»?
4. Хто з українських мислителів вперше в умовах російської держави розробив концепцію освіченого абсолютизму?
5. Хто з українських політологів висловив ідею і довів, що українці, росіяни і білоруси походять не з однієї «колиски», а кожний з них має власне коріння?
6. Концепцію «чистого» або «інтегрального націоналізму» виклав?

7. «Церква повинна служити державі, охороняючи єдину державну владу князя» – кому належить ця точка зору?

8. Свій соціальний ідеал він бачив у суспільстві, формою правління якого буде республіка:

9. Хто відстоював ідею слов'янської республіканської федерації?

10. Кому належить вислів «Україна - для українців!»?

11. Кого вважають «батьком української політології»?

12. Хто в Україні розглядав такі проблеми, як: аграрна проблема, загальні принципи розв'язання селянського питання?

13. Хто висував ідею вродженої нелюбові українського народу до державного життя?

14. Хто вважав, що «не народи існують для держав, а держави для народів»?

15. Завдяки чому І. Вишенський увійшов в історію української політичної думки?

Література: основна [1–4], додаткова [5; 8–19]

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Яскравим представником поемічного напрямку літературно-політичної творчості був:

А. С. Оріховський;

Б. І. Вишенський;

В. П. Могила;

Г. Ф. Прокопович.

2. Творцем концепції «трудової монархії вважають»:

А. В. Винниченка;

Б. М. Грушевського;

В. В. Липинського;

Г. О. Терлецький.

3. «Політичним ідеалом для України є спадкова монархія, очолювана гетьманом як символом української національної ідеї» - доктрина

А. націонал-демократичного напрямку;

Б. українського консерватизму;

В. українського націоналізму.

4. Вперше в умовах російської держави розробив концепцію освіченого абсолютизму:

А. С. Оріховський;

Б. І. Вишенський;

В. П. Могила;

Г. Ф. Прокопович.

5. Співвіднесіть прізвища політологів з їх ідеями:

А. М. Драгоманов;

Б. В. Антонович;

В. М. Грушевський;

Г. І. Франко.

1. Вроджена нелюбов українського народу до державного життя;

2. широке самоврядування общин-повітів і країв; ідеал – соціалістична республіка;

3. ідея федерації і «громадівського соціалізму» як вирішальних умов перебудови Російської імперії на автономних началах;

4. довів, що українці, росіяни і білоруси походять не з однієї «колиски», а кожний з них має власне коріння.

6. Концепцію «чистого» або «інтегрального націоналізму» виклав:

А. М. Міхновський;

Б. Д. Донцов;

В. С. Томашівський;

Г. В. Кучабський.

7. «Церква повинна служити державі, охороняючи єдину державну владу князя» – точка зору:

А. Іларіона;

Б. Нестора;

В. Володимира Мономаха;

Г. Олега.

8. Свій соціальний ідеал він бачив у суспільстві, формою правління якого буде республіка:

А. С. Оріховський;

Б. І. Вишенський;

В. Г. Сковорода;

Г. Ф. Прокопович.

9. Ідею слов'янської республіканської федерації відстоював:

А. В. Лукашевич;

Б. І. Котляревський;

В. М. Костомаров;

Г. С. Кочубей.

10. «Україна - для українців!» – проголошував:

А. Д. Донцов;

Б. М. Міхновський;

В. С. Бандера;

Г. С. Дністрянський.

11. Кого вважають «батьком української політології»?

А. І.Я. Франко;

Б. М.С. Грушевського;

В. П. Орлика;

Г. М. Драгоманова.

12. Хто в Україні розглядав такі проблеми, як: аграрна проблема, загальні принципи розв'язання селянського питання?

А. І. Франко;

Б. М. Грушевський;

В. В. Антонович;

Г. Д. Донцов.

13. Основні ідеї М.Міхновського:

А. ототожнював демократію з народоправством, а український народ – з трудовим селянством, негативно ставився до ідеї державності;

Б. вважав Росію запеклим ворогом України, закликав до безкомпромісної боротьби з нею; досягнення повної незалежності України мислитель вважав метою-максимумом;

В. соціально-політичної рівності, мав на меті довести необхідність знищення монархічної влади революційним шляхом;

Г. Вважав, що майбутнє України полягає у федерації із Росією.

14. Хто вважав, що «не народи існують для держав, а держави для народів»?

А. Грушевський;

Б. Антонович;

В. Драгоманов;

Г. Донцов.

15. І. Вишенський увійшов в історію української політичної думки завдяки:

А. ідеї природного права і «піраміди влади»;

Б. ідеї демократизації церкви;

В. концепції колективної соборності правління християнською церквою;

Г. ідеї національної самосвідомості.

ТЕМА 4. ОСНОВНІ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНІ ТЕЧІЇ СУЧАСНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ (2 години)

План

1. Традиційні соціально-політичні ідеї та течії: лібералізм, консерватизм, соціалізм, марксизм, соціал-демократія, фашизм.
2. Ідеологічні уподобання різних верств населення українського суспільства, проблема усвідомлення ними власних політичних інтересів.
3. Національна ідея та ідеологія державотворення в Україні.

Основні поняття: *Лібералізм, неолібералізм, консерватизм, неоконсерватизм, соціалізм, соціал-демократія, неофашизм, постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, пацифізм, фемінізм, антиглобалізм, екстремізм.*

Термін «ідеологія» (від грецького *idea* – поняття і *logos* – учення) у науковий обіг уперше ввів французький учений Антуан Дестюд де Трасі (1754–1836 рр.) у своїй праці «Елементи ідеології».

Студенти повинні розуміти, що політична ідеологія є однією з впливовіших форм політичної свідомості. Вона реалізується в доктринах, які виправдовують прагнення певних суспільних сил до завоювання та використання влади і намагаються відповідно до цього підпорядкувати громадську думку. Кожна з політичних доктрин не лише містить певні політичні цінності й орієнтири щодо оптимізації різних сфер суспільного життя, а й намагається пропагувати свої цілі та ідеали, вимагає цілеспрямованих дій громадян щодо досягнення певної мети.

Також важливою умовою ефективності політичної ідеології, масовості її прихильників, усталеності і тривалості її існування є наявність специфічних внутрішніх принципів організації (створення і розповсюдження) ідеології. Для неї головним є не просто створення «політичного ідеалу», який відповідає інтересам певної соціальної групи, а його сакралізація (обоження) в якості «єдиного можливого» і «істинного».

З точки зору політичних функцій ідеологія намагається інтегрувати суспільство або на підставі інтересів певної соціальної (національної, релігійної ...) групи, або для досягнення цілей, що не спираються на конкретні прошарки населення (наприклад анархізм, фашизм). При цьому окрім раціональних, теоретично обґрунтованих положень будь-яка ідеологія

передбачає деяку дистанційність від дійсності, сповідує цілі та ідеали, які людям пропонується приймати на віру.

Політична доктрина (від лат. *doctrina* – учення) – засадничий принцип діяльності суб'єктів політичного процесу, заснований на певній політичній ідеології. Політична наука виокремлює такі доктрини: лібералізм, консерватизм, соціалізм, соціал-демократія, фашизм.

Лібералізм (від лат. *liberalis* – вільний) – ідейно-політична течія та соціально-політична теорія, в якій обґрунтовується пріоритет природних і невід'ємних прав індивідів, а державне втручання у приватне життя обмежується. Як самостійна ідеологічна течія, лібералізм сформувався на базі політичної філософії Джона Локка, Томаса Гоббса, Шарля-Луї Монтеस्क'є, Адама Сміта та ін. Він виник у період боротьби проти феодалізму, абсолютизму та духовного панування церкви. Його ідеї були висловленням світогляду середнього класу, що був представлений вільними підприємцями.

Головною цінністю лібералізму є свобода – свобода індивіда від середньовічної залежності, від держави і цехів. Приватна власність є гарантом і мірилом свободи людини. Економічна доктрина базується на положеннях: право на власність, вільна конкуренція, незалежність економічної діяльності від держави. Відповідно до цього держава виконує тільки одну функцію – охорона власності, функцію «нічного вартового». Різновидом ліберальної теорії постіндустріального суспільства є концепція інформаційного суспільства З. Бжезинського і О. Тоффлера. Неолібералізм виходить із необхідності партнерства між урядом, бізнесом і працею на всіх рівнях господарського механізму. Нині ліберальний рух налічує більше 100 партій, більшість з них об'єднані в Ліберальний інтернаціонал (1947 р.).

Неоліберальна модель – це лібералізація економіки, вільне ціноутворення, провідна роль в економіці приватної власності і приватного сектора економіки. Передбачається обмежена участь держави в економічних процесах і її сприяння вільному й стабільному функціонуванню ринку з метою забезпечення рівноваги в економіці. Критики сучасного неолібералізму та глобалізму вказують на згубність неоліберальної економічної політики для вирішення проблем кризових економік, підтримки соціальної справедливості, істотне зниження стандартів у сфері праці і наступу на права профспілок, зростаючу шкоду навколишньому середовищу.

Консерватизм (від лат. *conservare* – зберігати, охороняти) – це соціально-політична течія, орієнтована на збереження та зміцнення форм економічного, соціального та політичного життя, що склалися, традиційних духовних цінностей і заперечення революційних змін. Він виник як реакція феодально-аристократичної еліти на Французьку буржуазну революцію кінця XVIII ст. «Біблією» консерватизму вважається книга Е. Берка «Роздуми про революцію у Франції». Сам термін «консерватизм» увійшов до наукового вжитку після заснування французьким письменником Шатобріаном в 1815 р. журналу «Консерватор».

Однією з головних ідей консерватизму є визнання неприродним і небажаним переобладнання суспільства шляхом стрибкоподібних, революційних перетворень. Звідси консерватизм – антипод революції. Консерватори віддають перевагу відомому над невідомим, факту над вимислом і захищають принципи, основними з яких є: історія, життя, закон, порядок, дисципліна, суспільна стабільність, традиція, сім'я, держава, нація, влада, релігія, ієрархія. Історично консерватизм завжди був вторинним стосовно лібералізму, реформізму, лівого радикалізму, виступаючи за поступові зміни, збереження всього позитивного і позбавлення негативного. Отже, з ідеологічного погляду консерватизм завжди характеризувався еkleктизмом і прагматизмом. У другій половині ХХ ст. традиційний консерватизм вступив у суперечність із тенденціями суспільного розвитку, що зумовило його трансформацію в неоконсерватизм. Неоконсерватизм – сучасна політична течія, що пристосовує традиційні цінності консерватизму до реалій постіндустріального суспільства і визначає урядову політику і політичний курс багатьох провідних країн світу з кінця ХХ ст. («рейганоміка», «тетчеризм»). Він носить еkleктичний характер, так як містить у собі елементи різних ідеологічних настанов. У питаннях державного будівництва консерватори вважають, що без міцної держави суспільство може опинитись у полоні анархії, а якщо треба зробити вибір між індивідом і суспільством, більшість консерваторів на перше місце висувають суспільство (як, до речі, і комуністи).

В українській політичній думці теоретичне обґрунтування консерватизму пов'язане з іменами таких вчених як В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський. В наш час в чистому вигляді поділ на консерваторів і лібералів застарів. На Заході сьогодні вони не існують в чистому вигляді, бо змішались і органічно поєдналися між собою.

Соціалізм (лат. *socialis* – суспільний) – вчення, ідеологія і суспільно-політичні рухи, під якими розуміється соціальна система, устрій, заснований на суспільній власності на засоби виробництва, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей в залежності від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

Соціалістичні і комуністичні ідеології зародились в середині ХІХ ст., хоча корені їх можна знайти в античній і християнській філософії. Термін «соціалізм» вперше був введений в 1827 р., а в науковий обіг П. Леру в 1834 р. Суттєвий вклад в становлення і розвиток теорії соціалізму і комунізму внесли К. Маркс і Ф. Енгельс, В. Ленін. У політичній науці існують різноманітні тлумачення соціалізму. Найпоширеніші з них – з позиції марксизму і з погляду соціал-демократії. Марксисты вважають соціалізм першою фазою комунізму, що приходить на зміну капіталізму й характеризується ліквідацією приватної власності та експлуататорських класів, утвердженням суспільної власності на засоби виробництва, провідної

ролі робітничого класу, здійсненням принципу «від кожного – за здібностями, кожному – за працею», забезпеченням соціальної справедливості, умов для всебічного гармонійного розвитку особистості.

Студенти при підготовці до цього питання повинні розуміти, що на практиці реалізація соціалістичних ідей здійснювалась через масове соціальне насильство, цілковиту заборону приватної власності, ринкових відносин, політичної опозиції. Соціалізм як суспільний лад протиставив себе свободі і демократії, що при звело або до повної його ліквідації (СРСР), або до глибокої кризи (Куба, Північна Корея), або до ринкового реформування (Китай, В'єтнам).

Соціал-демократія. На відміну від марксистського розуміння соціал-демократична концепція соціалізму, визначає його як суспільний лад, що досягається не революційною ліквідацією капіталізму, а його реформуванням зі збереженням приватної власності, забезпеченням росту (у відсотках, по відношенню до частки інших шарів населення) середнього класу, досягненням вищого рівня соціальної рівності та справедливості. Класичні орієнтири соціал-демократії з часом доповнювалися новими концепціями: концепцією якості життя, самоврядного соціалізму, економічної демократії. У своїх гаслах сучасні соціал-демократи близькі до лібералів, оскільки основним девізом вони вважають не перерозподіл доходів, а збільшення виробництва та захист соціальних прав. Світова соціал-демократія є організованою політичною силою. У сучасному світі налічується понад 100 партій соціал-демократичної орієнтації з кількістю членів близько 20 млн. чоловік. Переважна більшість їх об'єднана в Соціалістичний Інтернаціонал, заснований у 1951 р.

Фашизм (від лат. fascio – пучок, в'язка, об'єднання) – ідейно-політична течія, що сформувалася на основі синтезу сутності нації як вічної і найвищої реальності та догматизованого принципу соціальної справедливості; екстремістський політичний рух, різновид тоталітаризму. Фашистська політична доктрина складається з фрагментів, які були взяті з різноманітних політичних і філософських течій. У політичній доктрині фашизму індивід – це ніщо. Він має розчинитись у вищій силі нації та відчувати гордість від участі в ній. Згідно з фашистською ідеологією, головна мета виховання – вміти стерти з людської поведінки контури особистісного «Я». Проповідь самопожертви, з одного боку, спрямована на тих, чиє економічне становище позбавляє будь-якої можливості особистого щастя. З іншого боку – вона сприяє створенню ідеї про «надлюдину». Тільки «надлюдина» може подолати негаразди життя, здатна покінчити з розпустою та брехнею і при цьому вона має право нехтувати мораллю, руйнувати традиції та вирішувати долю людей. Фашистська ідеологія заперечує цінності демократії та лібералізму, оскільки вони, на думку ідеологів фашизму, розбурхують «старі інстинкти» людини. Через політичну конкуренцію, боротьбу за владу демократія гальмує єдність нації. Для політичної доктрини фашизму ідеал суспільного ладу –

тоталітаризм. Тільки тоталітарна держава може здійснити всеохоплюючий контроль за особою та суспільством в ім'я єдності та процвітання великої раси. Природа цієї держави дозволяє вести війну, а війна робить націю сильною і загартованою. Гітлер вважав, що кожне покоління повинно мати свою війну. А той народ, що не може завоювати собі життєвий простір, має загинути, оскільки не заслуговує права на життя. В основу фашистського світогляду покладено ідеї расизму. Німецькі нацисти вважали, що на світі є лише одна раса, яка має права на існування. Це арійська, нордична, тобто німецька раса. Тільки німці є власне людьми, але простими людьми, «надлюдина» лише одна – фюрер. Решта людства – це складова тваринного світу і поводитися з ними треба, як з тваринами. Їх можна і навіть слід знищувати, якщо цього потребують інтереси арійської раси. Фашисти будь-якої національності завжди формували свою ідеологію на засадах національної виключності та месіанської ролі свого народу.

Як свідчить історія, фашизм не здатний утворити стабільну структуру. Пали фашистські режими в західноєвропейських країнах, країнах Латинської Америки. Світове співтовариство засудило фашизм як політичну ідеологію. Але він не зник, а, пристосувавшись до нових історичних умов, трансформувався в неофашизм.

Для розуміння цієї теми треба вміти розрізняти Неофашизм – це модифікований повоєнний фашизм, виник у 60-х рр. ХХ ст. Сучасні неофашисти піддали гітлерівський расизм певному удосконаленню. Неофашисти протиставляють «кольоровим народам» білу людину взагалі. Вони наголошують на зв'язку расистського вчення з мальтузіанством і часто посилаються на тезу неомальтузіанців про «демографічний вибух» у країнах Азії, Африки та Латинської Америки, який оголошується джерелом «смертельної загрози» для всіх цивілізованих націй. Ідеологи неофашизму, з одного боку, постійно звертаються до витоків фашистської доктрини, намагаються відродити «справжній», «первинний», «чистий» фашизм.

Для відповіді на наступне питання студентам треба ознайомитися з сучасними соціально-політичними ідеями та концепціями, до яких належать концепція постіндустріального суспільства, теорія соціальної держави та альтернативні соціально-політичні течії.

Вважається, що термін «індустріальне суспільство» ввів у науковий обіг ще Анрі де Сен-Симон, але засновником концепції індустріального суспільства по праву є французький філософ та соціолог Огюст Конт. Свого найвищого розвитку та визнання ця теорія досягла у 50–60 роки ХХ ст. після появи книги Уолта Ростоу «Стадії економічного росту» та лекцій Раймона Арона. Розвитком ідей цих авторів є концепція постіндустріального суспільства та її новітня модифікація – теорія інформаційного суспільства, що їх розробляють Д. Белл, З. Бжезинський, Дж. Гелбрейт, А. Тоффлер та ін.

Основою концепції постіндустріального суспільства та її продовження – теорії інформаційного суспільства – складає принцип технологічного

детермінізму: вирішальне значення в розвитку суспільно-економічних структур належить змінам у технічних і технологічних сторонах виробництва. На думку авторів цієї теорії, будь-які зміни техніко-технологічного порядку тягнуть за собою зміну соціальних структур та відносин. Доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне (інформаційне) суспільства – це результати послідовних стадій технологічних змін у виробничих процесах.

Різновидом теорії постіндустріального суспільства є концепція інформаційного суспільства. Культура, освіта та охорона здоров'я втрачають своє традиційне призначення «невиробничої сфери» і трансформуються в самостійну виробничу силу, що орієнтована на виробництво не тільки матеріальних благ, але й самої людини. Основними продуктами стають інформація і знання. Продовженням теорії постіндустріального та інформаційного суспільства є також концепція соціальної держави. Термін «соціальна держава» увійшов у політичну та правову літературу після того, як у 1949 році в Конституцію ФРН був включений вислів «соціальна правова держава». Соціальна держава покликана здійснювати політику, спрямовану на забезпечення блага для всіх своїх громадян, підтримку соціально слабких груп населення, встановлення у суспільстві соціальної справедливості. Разом із терміном «соціальна держава» використовується термін «держава загального благоденства». Ці терміни означають – державу сучасного демократичного типу в умовах постіндустріального суспільства. Автором даної концепції вважається американський економіст Дж. Гелбрейт. Ідея соціальної держави є конструктивною відповіддю на критику недосконалості держави ліберального типу. Згідно з сучасними уявленнями, соціальна держава для досягнення своїх цілей має забезпечувати: конституційні гарантії громадянських, політичних, економічних і соціальних прав особистості; багатокладність економіки; поєднання планових і ринкових механізмів регулювання суспільного виробництва; доступні всім системи освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення; створення умов для забезпечення зайнятості населення; державну підтримку незаможних категорій громадян; організацію боротьби із злочинністю та антисуспільними явищами; розробку та здійснення державних програм, спрямованих на вирішення істотних соціальних проблем.

Носіями альтернативного світогляду є, насамперед, учасники нових соціальних рухів. Наприклад, таких як пацифізм, фемінізм та антиглобалізм.

Пацифізм (від лат. *pacificus* – миротворчий) – це не тільки світова громадська ліберально-демократична течія, яка сповідує пасивні методи збереження миру, вважає головним засобом запобігання війни засудження її аморального, антигуманного характеру, але й один з напрямів антивоєнного руху, представники якого виступають проти будь-яких воєн, незалежно від того, який вони мають характер і мету.

Фемінізм (від лат. *femina* – жінка) – загальна назва руху жінок проти дискримінації за ознаками статі. Автором поняття «фемінізм» вважається

філософ Ш. Фур'є. Йдеться про одну з форм дискримінації – сексизм (англ. sex – пол), що має місце в культурі поряд з расизмом – дискримінацією за расовим (етнічним) принципом та ейджизмом (англ. age – вік) – дискримінацією за віком. Прихильники фемінізму вважають, що жінка займає у сучасному суспільстві залежне становище. Досить поширена професійна дискримінація.

У сучасних умовах відбувається загально-цивілізаційний процес, який справляє величезний вплив на всі сфери людського буття – глобалізація (від англ. global – світовий, всесвітній). Антиглобалізм – це соціально-політична течія, що виступає проти глобалізації сучасного світу. З одного боку, це об'єктивна інтернаціоналізація технологій і культур, з іншого – глобальний капітал, як особлива, історично конкретна форма цього процесу. Світовий антиглобалістський рух виступає не проти глобалізації як об'єктивного процесу посилення взаємозалежності та взаємозв'язку всіх країн, а проти конкретної сучасної моделі глобалізації.

Сучасна політична система України в період військової агресії зазнає важливих трансформацій в плані переформатування, та вироблення нових критеріїв ставлення до політикуму та політичної організації суспільства. Для студентів, розглядаючи демократію та демократичні процеси у суспільстві, важливо відмітити її позитивні та негативні сторони та звернути увагу на реальну і ідеальну демократію, охарактеризувати практику існування сучасного демократичного режиму.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Визначте термін «антивоєнний суспільно-політичний рух, що виступає проти застосування військової сили для вирішення політичних конфліктів».
2. Визначте основні елементи ліберальної ідеології.
3. Яка політична ідеологія відстоює винятковість однієї нації та демонструє неповагу до інших націй і народів?
4. Які ідеї властиві ідеології консерватизму?
5. Визначте термін «галузь суспільствознавства, завданням якої є розробка концепцій щодо майбутнього людства, перспективи розвитку різних соціально-політичних процесів;»
6. Назвіть елементи соціалістичної ідеології.
7. Розкрийте сутність поняття «політична ідеологія».
8. Яка з ідеологій характеризується класовим підходом?
9. Прихильники якої політичної ідеології абсолютизували принцип «держава – нічний вартовий»?
10. Визначте представником якої ідеології є автор вислову: «Я бажаю зробити ремонт якомога ближче до стилю будівлі, що ремонтується».

11. Різновидом якої доктрини є християнсько-демократична ідеологія?
12. До якої ідеології відносяться названі цінності «суспільна власність, рівність, народовладдя»?
13. Хто є основоположником комуністичної ідеології?
14. Яка ідеологія надає перевагу інтересам нації і держави?
15. Які основні цінності соціал-демократичної ідеології.

Література: основна [1– 4], додаткова [5; 12; 15; 18].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Що таке пацифізм?

- А.** ідейний і політичний рух, спрямований на культурне й політичне об'єднання народів;
- Б.** антивоєнний суспільно-політичний рух, що виступає проти застосування військової сили для вирішення політичних конфліктів;
- В.** відмова від застосування насильства як засобу здійснення влади, політики;
- Г.** вплив політичних суб'єктів на політичну систему, її елементи, процес прийняття рішень.

2. Назвіть елементи ліберальної ідеології:

А. індивідуалізм;	Б. рівність можливостей;
В. рівність результатів;	Г. свобода особистості.

3. Яка політична ідеологія відстоює винятковість однієї нації та демонструє неповагу до інших націй і народів ?

А. націоналізм;	Б. фашизм;
В. анархізм;	Г. фемінізм.

4. Які ідеї властиві ідеології консерватизму?

- А.** прагнення до інновацій;
- Б.** забезпечення соціальної справедливості, свободи і рівності;
- В.** прагнення до збереження існуючих політичних цінностей;
- Г.** першочергове значення національних інтересів держави.

5. Що таке футурологія?

- А.** політична доктрина, яка надає переважного значення в обґрунтуванні політики зовнішнім чинникам;
- Б.** галузь суспільствознавства, завданням якої є розробка концепцій щодо майбутнього людства, перспективи розвитку різних соціально-політичних процесів;
- В.** система знань про життєво важливі загальнолюдські проблеми;
- Г.** суспільно-політична теорія, що обстоює загальну зрівнялість як принцип організації соціального життя.

6. Назвіть елементи соціалістичної ідеології:

ТЕМА 5. ПОЛІТИКА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ. ПОХОДЖЕННЯ ТА СУТНІСТЬ ВЛАДИ.

(2 години)

План

1. Зміст, походження та функції політики. Взаємодія політики з іншими сферами суспільного життя.
2. Влада як суспільне явище. Основні її особливості: верховенство, публічність, моноцентричність, легальність, різноманіття ресурсів.
3. Структура та типологія політичної влади. Суб'єкти, об'єкти та ресурси влади. Легальність і легітимність влади. Типи легітимності за М. Вебером, Д. Істоном.
4. Основні форми політичних відносин та фактори, що впливають на політичне життя.
5. Політична влада в Україні: риси та особливості.

Основні поняття: *Політична система суспільства, системний аналіз у політиці, модель функціонування політичної системи, артикуляція інтересів, агрегація інтересів, політична комунікація, політична стабільність, політична стагнація, держава, ознаки держави, функції держави, форми правління у державі, форми територіального устрою держави, громадянське суспільство, правова держава, соціальна держава.*

Для опрацювання першого питання студентам треба дослідити поняття і структуру політики. Термін «політика» походить від давньогрецького слова «polis», що означає місто-держава (в античній Греції). З назвою «поліс» пов'язаний і інший термін politeia, що дослівно означає «брати участь у політичному житті». Один з перших творів, присвячених дослідженню політики – трактат Аристотеля «Політика» – у перекладі має назву «те, що відноситься до держави». Отже, термін «політика» означав «державне життя», «державний устрій».

Отже політику можна визначити як систему відносин між людьми, що виникають з приводу організації та використання державної влади у суспільстві. Структуру політики становлять суб'єкти політики, об'єкти політики, політична діяльність, політичні відносини, політичні інтереси, політична свідомість, політична психологія, політична культура, і крім того, виділяють нормативний аспект.

Під суб'єктами політики розуміються учасники політичного процесу, здатні діяти вільно і самостійно. Є три рівні суб'єктів політики: соціальний (індивіди, класи, еліти, етноси, мафія, натовп, корпоративні групи); інституційний (партії, органи державної влади, суспільні організації, такі

супер-інститути як ООН, НАТО); функціональний (армія, органи розвідки, лоббі, опозиція, бюрократія).

Об'єктами політики виступають суспільні явища, на які спрямована діяльність суб'єктів політики, зокрема влада. Суб'єкти, здійснюючи політичну діяльність, вступають у політичні відносини, взаємодіючи з приводу використання влади.

Політика може бути різних видів: економічна, соціальна, культурна, правова та державна. У залежності від масштабів, спрямованості, змісту завдань, політика поділяється на внутрішню і зовнішню.

Мета політики – забезпечення панування одних суспільних груп над іншими, одних інтересів над іншими або узгодження соціальних інтересів.

Завдання політики – підтримання певного порядку в суспільстві, соціальної справедливості, максимального забезпечення як інтересів окремих індивідів, так і соціальних груп, а також загальносуспільного інтересу, забезпечення цілісності суспільства.

Засобами політики є право, державний примус (сила), мораль.

Призначення політики у тому, щоб на основі спільних інтересів об'єднувати всі верстви суспільства і спрямовувати їх дії на вирішення важливих суспільно-державних завдань.

Функції політики: 1) функція управління – розробка основних напрямків економічного, соціального, духовного розвитку суспільства; 2) прогностична функція – визначення перспектив суспільного розвитку, створення різноманітних моделей майбутнього стану політичної системи тощо; 3) функція інтеграції полягає в об'єднанні різноманітних груп суспільства довкола фундаментальних ідей, інтересів цінностей; 4) мобілізаційно-інтеграційна функція проявляється у мобілізації матеріальних, духовних, трудових ресурсів для ефективного вирішення суспільних завдань; 5) ідеологічна функція полягає у розробці певного суспільного ідеалу, який включає політичні та соціальні цінності; 6) виховна функція спрямована на соціалізацію індивідів, тобто їх включення у політичне життя; 7) інноваційна функція спрямована на творче осмислення політичної дійсності, вироблення способів і методів її зміни. Тобто політика має своїм завданням створювати нові, прогресивніші форми соціальної організації життя.

Студентам треба знати такі головні поняття політології, як політична влада, ресурси політичної влади, легітимність. Оскільки влада є важливою характеристикою людського співтовариства, з якою ми зустрічаємося майже у всіх сферах життя людей, її розглядають як базову категорію політичної науки.

Сучасна політологія, як правило, виходить із розуміння влади, яке запропонував М. Вебер. Влада постає як здатність окремої людини або групи людей стверджувати у сфері соціальних відносин, не дивлячись на опір, власну волю. Влада проявляється повсюди: в родині, у виробничих колективах, в армії, у державі загалом. Сутність влади полягає у відносинах

управління, владарювання і підкорення. В якості джерел влади можуть виступати авторитет, сила, закон, багатство, престиж, соціальний і політичний статус, знання, інтерес, таємниця. На думку американського футуролога О. Тоффлера сила, багатство і знання є найвагомішими джерелами влади. Влада, яка будується на силі є нижчої якості, на багатстві – середньої, а на знаннях – найвищої якості і ефективності.

Структура влади складається з суб'єкта, об'єкта та ресурсів. Суб'єкт втілює активне начало. Суб'єктами політичної влади є: держава, політичні партії, політичні еліти, політичні лідери та ін. До об'єктів політичної влади відносять індивідів, соціальні групи та спільноти. Відносини влади мають асиметричний характер (влада завжди концентрується на боці суб'єкта, але сутність суб'єкт-об'єктних відносин залежить від типу політичного режиму). Реакція об'єкта влади визначається мотивами підпорядкування й тими ресурсами, які використовує суб'єкт.

Ресурси влади – це всі ті засоби, використання яких забезпечує вплив на об'єкт влади відповідно до цілей суб'єкта. Ресурси можна поділити на утилітарні, примусові, нормативні (за А. Етціоні).

Можна також проводити класифікацію ресурсів відповідно до сфер життєдіяльності: політичні, економічні, соціальні, політико-силові, культурно-інформаційні.

Важливо зазначити, що і сама людина є специфічним ресурсом влади (демографічні ресурси). Вона створює всі інші ресурси влади. Людина може виступати знаряддям влади як засіб впливу на інших людей. Тобто людина може виступати і суб'єктом, і об'єктом влади.

Ознаки, що притаманні специфіці політичної влади: легальність у використанні сили в межах держави та з боку держави; верховенство (обов'язковість рішень політичної влади над будь-якими іншими); публічність (політична влада від імені всього суспільства звертається до усіх громадян за допомогою права); моноцентричність (наявність єдиного центру прийняття політичних рішень). Політична влада відрізняється від усіх інших форм суспільної влади своєю суверенністю: загальні закони і порядки поширюють її на всіх громадян; вона виносить остаточне рішення в усіх випадках; представляє громадянське суспільство у міжнародних справах.

Для відповіді та підготовки доповідей та рефератів за третім питанням студентам необхідно розрізняти легітимність влади та її легальність. Перше поняття носить етичний характер, друге – юридичний. Легальною є влада, яка юридично правомірна, тобто отримана законним шляхом. При цьому вона може бути не легітимною (наприклад, коли населення знаходиться в пасивній або активній опозиції до влади). У цьому випадку легальна влада часто вдається до примусу і насилля як по відношенню до окремих членів суспільства, так і суспільства загалом.

Залежно від мотивів підкорення М. Вебер виділив три типи легітимності влади: традиційний, харизматичний та легальний.

Традиційна влада (влада вождів, королів, царів, султанів) ґрунтується на переконанні у святості традицій і законності репрезентованих ними органів. Підвладні сприймають владу як належну тому, що так було завжди, вони звикли підкорятися владі й вірять у непорушність і священність здавна існуючих порядків. Традиційна легітимність найстійкіша, оскільки сталими є самі традиції і звичаї.

Харизматична влада (від грец. charisma – божий дар) передбачає безумовну та ірраціональну віру в надприродні якості володаря (Мойсей, Давид, Мухаммед, Будда). Термін «харизма» запозичений з історії християнської церкви, де його використовують для позначення проповідників, котрі мали дар безпосереднього спілкування з божеством і обминали при цьому офіційні релігійні інституції. В політичній практиці під харизмою розуміють виняткові якості керівника і оратора. Такий тип притаманний суспільствам з невисоким рівнем розвитку демократії і політичної культури його членів. Нерідко він виникає і в розвинених демократичних державах у кризові періоди, коли відчувається нагальна потреба в об'єднанні всіх верств суспільства навколо особи політичного керівника для виходу з кризи. При цьому свідомо культивується велич самої особи керівника, авторитет якого освячує владні структури, сприяє визнанню влади населенням.

Легальна влада (або раціонально-правова) базується на раціонально зрозумілому інтересі. Для цього типу характерна переконаність у законності встановлених порядків. Для забезпечення такого типу панування необхідний професійний апарат. Основою цієї влади є визнання важливості законів. Люди підкорюються не особистості, а законам, у межах яких обираються і діють представники влади. Така форма легітимності є характерною, як правило, для політичної влади в державах з демократичними політичними режимами.

Описані М. Вебером типи легітимності влади є «ідеальними», які в реальній політичній практиці в чистому вигляді не зустрічаються. У різних політичних системах завжди існує кілька типів панування влади з перевагою певного типу легітимності. Від міри підтримки і схвалення влади залежить її ефективність (результативність). Низький рівень легітимності призводить до кризи влади. Отже, легітимність виступає обов'язковою передумовою ефективного функціонування політичної влади.

Характеризуючи типи влади, студентам рекомендовано продумати свої коментування із використанням прикладів із сучасної практики впливу держави на життя українського та світового суспільства.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Що в політології розуміють під легітимністю влади?
2. Який тип лідера характерний для постіндустріального суспільства?

3. Що на Вашу думку є утилітарними ресурсами влади?
4. Розкрийте зміст терміну «суб'єкти влади».
5. На чому базується традиційна влада?
6. В чому полягає легітимність участі?
7. Яку теорію розробив Вебер?
8. Назвіть ознаки політичної влади.
9. Яким терміном у політології називають владу здібних (найгідніших?)
10. Що або хто виступає суб'єктом влади?
11. Що таке «харизма»?
12. Що на думку О.Тоффлера не є найвагомим джерелом влади?
13. Чи виконує влада культурну функцію?
14. Яким типом легітимності радянські ідеологи обґрунтовували встановлену владу?
15. Що таке ресурси політичної влади?

Література: основна [1– 4], додаткова [8; 11; 13; 19–21].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- 1. Під легітимністю влади в політології розуміють ....**
  - А. передача влади від одного суб'єкта до іншого;
  - Б. нав'язування поглядів одним суб'єктом іншому;
  - В. визнання населенням права влади управляти та згода підкорюватися;
  - Г. політичне лідерство.
- 2. Який тип лідера характерний для постіндустріального суспільства?**
  - А. популістський;
  - Б. харизматичний;
  - В. професійний;
  - Г. авторитарний.
- 3. Що на Вашу думку є утилітарними ресурсами влади?**
  - А. міра адміністративного покарання;
  - Б. заходи, що впливають на внутрішній світ людини;
  - В. матеріальні та інші соціальні блага, пов'язані з повсякденними інтересами людей;
  - Г. державний апарат фізичного примусу.
- 4. З переліченого виберіть суб'єкти влади.**
  - А. індивід; Б. політична еліта; В. держава; Г. політичні партії.
- 5. На чому базується традиційна влада:**
  - А. на переконанні у святості традицій;
  - Б. на вірі у надприродні якості володаря;
  - В. на раціонально зрозумілому інтересі;
  - Г. на патріархальному або становому пануванні.
- 6. В якому із названих суджень відображено легітимність участі:**
  - А. Довіряю владі тому, що її очолює король.
  - Б. Довіряю владі тому, що вона поважає національні святині.

В. Довіряю владі тому, що можу її обирати і впливати на прийняття нею рішень.

Г. Довіряю владі тому, що вона діє в рамках конституції та законів.

7. Яку теорію розробив Вебер?

А. теорію легітимності політичної влади;

Б. теорію раціональної бюрократії в сучасному суспільстві;

В. теорії «плебісцитарної» демократії;

Г. класична теорія поділу влади.

8. Назвіть ознаки політичної влади:

А. легальність використання сили в межах держави з боку держави;

Б. верховенство (обов'язковість її рішень);

В. публічність і моно центричність;

Г. всі варіанти правильні.

9. Політична влада є:

А. синонімом державної влади;

Б. більш широким поняттям, ніж державна влада;

В. способом отримання прибутку;

Г. є лише здатністю підкорювати своїй волі інших.

10. Суб'єкт влади – це:

А. безпосередній носій влади, агент влади;

Б. засіб за допомогою якого досягається влада;

В. люди, на яких спрямована влада;

Г. мета влади.

11. Що таке «харизма»?

А. божий дар;

Б. воля до влади;

В. засіб управління людьми;

Г. воля до панування.

12. Що на думку О.Тоффлера не є найвагомим джерелом влади?

А. сила;

Б. багатство;

В. підтримка;

Г. знання.

13. Якої функції влади не існує?

А. законодавча;

Б. виконавча;

В. культурна;

Г. судова.

14. Яким типом легітимності радянські ідеологи обґрунтовували встановлену владу?

А. харизматична;

Б. націоналістична;

В. раціонально-правова;

Г. класова.

15. Що таке ресурси політичної влади?

А. сукупність засобів, за допомогою яких суб'єкт влади впливає на діяльність об'єкта;

Б. методи лаконічної діяльності;

В. організаційно-правові механізми державного впливу;

Г. інститути державної влади.

ТЕМА 6. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ІНСТИТУТИ (2 години)

План

1. Структура політичної системи суспільства.
2. Місце держави у політичній системі суспільства.
3. Форми державного правління (монархія, республіка) й державного устрою (унітарна держава, федерація, конфедерація, імперія), співдружності держав та міждержавні союзи.
4. Державна бюрократія. Державний патерналізм.
5. Місце політичних партій та громадських організацій в політичній системі суспільства.
6. Типи політичних систем. Процес глобалізації у сфері політики.
7. Політична система України на сучасному етапі.

Основні поняття: *Функції політики, влада, легітимація і делегітимація влади, легальність влади, традиційна влада, харизматична влада, раціонально-правова влада, політичні відносини, політична позиція, політичний компроміс, політична консолідація, політична боротьба, політичний конфлікт, політичне життя суспільства, політичний інтерес, політична діяльність, політична участь, політичні цінності.*

Для розгляду питань даної теми студенти перш за все повинні розуміти сутність політичної системи та її структурні елементи. У науковій літературі побутують різні погляди, як на тлумачення поняття «політична система» суспільства, так і на сутність цього феномена. Прихильники соціологічної теорії обміну вважають політичну систему інститутом, який підтримує стабільність загальних правил щодо відносин обміну. Згідно з конфліктологічними концепціями, політична система є інструментом легалізації та продуктивного розв'язання соціальних конфліктів.

Система – одне з основних понять політології, яке дає змогу скласти уявлення про суспільство у вигляді його абстрактної, спрощеної моделі чи окремих елементів. Отже, політологія розглядає систему як єдність структури (соціально-політичних інститутів) і процесів (поведінки спільнот та індивідів) за умови, що кожен відіграє свою роль у забезпеченні стабільності всієї системи.

До політичної системи суспільства належать законодавча, судова, виконавча системи, центральні, проміжні і місцеві системи управління (самоуправління), які базуються на принципах представництва та організації. Від інших систем політичну систему відрізняють: забезпечення неперервності, зв'язаності, ієрархічної координації діяльності різних

політичних суб'єктів для досягнення визначених цілей; пошук механізму вирішення соціальних конфліктів і суперечностей, гармонізація суспільних відносин; сприяння досягненню консенсусу різних суспільних сил щодо основних цінностей, цілей та напрямів суспільного розвитку. Аналіз політичної системи надзвичайно важливий для з'ясування політичного життя суспільства, частиною якого вона є.

Політична система виникла з поділом суспільства на класи та появою держави. У процесі еволюції державно організованого суспільства вона все більше ускладнювалася та розгалужувалася. Тому структура, механізм її функціонування завжди мають конкретно-історичний характер, зумовлені рівнем економічного, соціального, духовного розвитку суспільства та іншими чинниками.

Політична система – необхідний елемент соціального розвитку. У суспільстві існує безліч соціальних груп зі своїми потребами, на основі яких виростають соціальні інтереси (економічні, політичні, культурні та ін.) Ці соціальні групи для координації своїх відносин створюють спеціальні політичні організації, встановлюючи і застосовуючи певні правила. На політичну систему істотно впливають всі структурні елементи суспільства. Можна виділити цілу групу психологічних, морально-етичних, особистісних та інших факторів, від яких залежать структура і діяльність політичної системи. У той же час як підсистема суспільства політична система має відносну самостійність (особливо на короткі історичні періоди) і сама впливає на всі інші сфери життя. Головною ознакою політичної системи суспільства, який вирізняє його від інших соціальних систем, є те, що вона завжди пов'язана з формуванням влади та сферою її здійснення.

Політичну систему суспільства досліджували протягом багатьох століть, починаючи від Аристотеля. Але вагомих результатів було досягнуто лише в ХХ ст. після застосування американським теоретиком Д. Істоном методу системного аналізу.

Така модель має велику евристичну цінність та знадобиться студентам у їх власному дослідженні тієї чи іншої політичної системи. Подібний механізм функціонування політичної системи включає три цикли: вхід (вплив на політичну систему навколишнього середовища у формі вимог і підтримки), перетворення (реакцію системи на вимоги навколишнього середовища, їх перетворення на певні рішення), вихід (здійснення ухвалених рішень у формі конкретних дій системи). Система є засобами, за допомогою яких імпульси входу трансформуються в імпульси виходу, тобто політична система є сукупністю динамічних перетворень, які сприяють формуванню стабільності суспільства.

«Вимоги» – це дії і думки з приводу розподілу цінностей у суспільстві, які впроваджуються суб'єктами влади. Вимоги стосуються розподілу благ і послуг, регулювання поведінки у суспільстві, забезпечення комунікації та інформації. «Підтримка» – це позиції і поведінка груп та індивідів, які

сприяють функціонуванню політичної системи. Форми підтримки можуть бути різними: сплата податків, дотримання законів, участь у політичному житті (наприклад, у голосуванні на виборах, поважне ставлення до влади). Підтримка спрямована на мінімальний консенсус у суспільстві, необхідний для збереження політичної єдності (тобто на політичне співтовариство). «Вимоги» та «підтримку», що являють собою вхідні чинники, політична система трансформує у рішення і дії (тобто в економічну, соціальну, зовнішню політику тощо). Завдяки зворотному зв'язку як одному з елементів механізму функціонування політичної системи вона впливає на «вимоги» і «підтримку». Рішення та дії – це способи реагування системи на навколишнє середовище і побічно на саму себе. Зворотний зв'язок являє собою такі елементи: адаптацію влади до певних ситуацій (шляхом рішень і дій системи та їх наслідків); зворотну інформацію (потік зворотних відомостей про стан системи і наслідки реагуючої діяльності). Зворотний зв'язок є механізмом усунення напруги у суспільстві. Ефективність цього механізму залежить від того, наскільки влада здатна адекватно впливати на імпульси, що надходять до системи. Модель Істона дозволяє оцінювати й аналізувати умови стабільності і нестабільності політичних систем.

Політична система містить такі компоненти: основною ланкою політичної системи є держава, яка формує організаційні рамки всього суспільства. Політична система виникла саме як державна, а інші політичні організації включилися в неї пізніше; політичні партії є другим найважливішим компонентом політичної системи. Вони виступають опосередкованою ланкою між соціальними групами, верствами, класами, з одного боку, і державою – з іншого, беручи участь в політичному житті і прагнучи отримати владу з метою реалізації своїх інтересів; у політичну систему суспільства можуть включатися політичні рухи, громадські організації (наприклад, профспілки) у міру того, як вони впливають на прийняття політичних рішень, а також засоби масової інформації, які забезпечують взаємозв'язок між державою і громадянським суспільством; складовою частиною політичної системи може бути і церква; політична система включає також політичні традиції, політичну культуру; основна маса населення включається в механізм функціонування політичної системи шляхом впливу на діяльність політичних лідерів і урядів, висловлюючи своє ставлення до них і таким чином утримуючи їх у певних рамках. Це участь носить непрямий характер, бо безпосередньо в прийнятті політичних рішень основна маса населення не бере участь; політична система суспільства не може функціонувати без нормативних основ, які визначають правила, зразки, принципи її діяльності. Виокремлення елементів політичної системи є досить умовним, адже кожен з них відтворюється і функціонує повноцінно лише у зв'язку з іншими.

Структурна складність системи, а особливо багатоманітність політичного життя зумовили виокремлення цілого ряду важливих функцій політичної системи.

Типологію політичних систем здійснюють на основі різних критеріїв. Якщо за базову ознаку прийняти характер взаємин, політичної системи із зовнішнім, середовищем, то можна виокремити закриті (автаркії) та відкриті політичні системи. Автаркії мають обмежені зв'язки із зовнішнім середовищем, самодостатні (тобто обмежуються внутрішніми ресурсами розвитку) та не сприймають цінності чужих систем і культур (наприклад, Японія до кінця XIX ст., колишній СРСР, Албанія). Відкриті, політичні системи рухливі та сприйнятливі, успішно опановують цінності та політичні досягнення інших систем, активно ведуть обмін ресурсами розвитку з зовнішнім світом (це – всі провідні держави сучасного світу та більшість країн, що здійснюють демократичну трансформацію).

Загальновизнаного в західній науці є типологія **Г. Алмонда**, основою якої є комплексний критерій – тип політичної культури та вирішення політичних ролей. Відповідно виокремленні такі політичні системи:

1. Англо-американська, з гомогенною (цілісною) політичною культурою, коли політичні цілі поділяє практично все суспільство; з розвинутою системою політичних відносин, інститутів і чіткою спеціалізацією їх функцій; з багатоманітною структурою політичних ролей, які диференційовані відповідно до функцій політичної організації та різноманіття форм політичної участі; влада і вплив розподілені між різними ланками політичної системи (державна, партії, групи інтересів, опозиція, лобі тощо); партійна система зазвичай двопартійна; висока політична стабільність.

2. Континентально-європейська, яка характеризується фрагментарністю (мозаїчністю) політичної культури; наявністю всередині національних культур протилежних ідеалів, цінностей, орієнтацій, що притаманні певній соціальній верстві, етносу, групі, партії; має місце співіснування старих і нових культур. Саме тому розподіл політичних ролей і функцій відбувається не у межах суспільства, а всередині класу, еліти, партії. Партії організовані в багатопартійну систему (обмеженого чи поляризованого плюралізму, або тривалого домінування однієї найвпливовішої партії, блоку); суспільство і держава відносно стабільні, адже загальною політико-культурною основою є ліберальні (чи соціал-демократичні) цінності.

3. Доіндустріальні та частково індустріальні, мають змішану політичну культуру, в якій наявні різні види несучасних зразків (традиційна, патріархальна, містечкова, хуторська тощо), а також включені політичні субкультури місцевого походження (роду, племені, клану, громади). Політичні ролі дуже слабо диференційовані, тому політична координація та комунікація є ускладненою; політична еліта має олігархічний (клановий, аристократичний) характер. Партійні системи або гегемоністського типу, або мультипартійні (атомізований плюралізм); слабка політична стабільність,

нерідко порушено гармонію розподілу влади між її гілками. Отже, інтеграція суспільства йде за допомогою насильства, що веде до концентрації влади і впливу в руках вузької групи осіб (політичного клану чи закритої еліти).

4. Тоталітарні – ґрунтуються на тоталітарній свідомості та політичній культурі, що утворює примусовий тип політичної активності. Політичні ролі практично не виокремлені; немає громадських політичних об'єднань, монолітна однопартійна система зорієнтована на пріоритет класових, національних, расових або релігійних цінностей, тому її моно ідеологією може бути комунізм або фашизм; політична стабільність забезпечується тотальним контролем за масовою (та індивідуальною свідомістю і поведінкою).

Досить поширеною є класифікація політичних систем за діючим політичним режимом, тобто на основі характеру і засобів взаємодії влади, суспільства й особистості. За цим принципом виокремлюють автократії (авторитарні й тоталітарні політичні системи) і демократії. Усі згадані типології є умовними. Насправді не існує «чистого» типу політичних систем, оскільки всі вони, насамперед, є результатом свідомих зусиль людей, що живуть у певний час і у певному місці.

Важливим вмінням аналізу політичної системи суспільства є також дослідження місця держави у цій системі. Ядро політичної системи становить держава. В уявленні будь-якої людини держава □ це ті органи, установи, організації, що видають закони, встановлюють певний порядок і стежать за його виконанням, а якщо потрібно, то і застосовують силу. Держава визначає все наше життя: встановлює розміри мінімальної заробітної плати, стипендії, пенсії; регулює відпустки, ціни, податки тощо.

Термін «держава» зазвичай вживається у двох значеннях. У широкому сенсі пристосування виборчих процедур до реалізації інтересів правлячої і політичної еліти щодо завоювання та збереження влади в державі (регіоні, місті тощо)

У вузькому значенні термін «держава» називає організацію, що має верховну владу на певній території.

Ознаки держави: відокремлення публічної влади від суспільства, її розбіжність з організацією всього населення, поява верств професіоналів-управлінців; державна влада є найвищою на певній території, вона має суверенітет. На відміну від різноманітних організацій, що мають певну владу над людьми, держава має найвищу владу, рішення якої обов'язкові для всіх громадян; держава має територію, чітко обмежену державним кордоном. Закони і повноваження держави поширюються на людей, які проживають на цій території. Держава будується за територіальним принципом; держава володіє монополією на законне застосування сили і фізичного примусу. Вона може не тільки обмежити свободу людини, а навіть фізично знищити її. Для цього у держави є спеціальні засоби: зброя, армія, поліція, служба безпеки, суд, прокуратура; держава має виняткове право на прийняття законів і норм,

обов'язкових для всього населення; державною прерогативою є стягнення податків і зборів, необхідних для утримання численних державних службовців і матеріального забезпечення державної політики.

Ці ознаки відрізняють державу від інших організацій і об'єднань, але не розкривають її зв'язки з суспільством і чинниками, що лежать в основі її виникнення та еволюції.

Існує кілька точок зору щодо причин виникнення держави. Більшість дослідників погоджуються, що держава з'явилася внаслідок розпаду родоплемінного ладу, появи верств управлінців-професіоналів і поступового зосередження в їхніх руках управлінських функцій, ресурсів влади і соціальних привілеїв під впливом цілої низки чинників. Зазвичай до них відносять: розвиток суспільного розподілу праці, виокремлення управлінської праці у спеціальну галузь. Внаслідок розвитку всього суспільства і виробництва, появи додаткового продукту, розширення господарських і зовнішніх зв'язків у суспільства з'явилася потреба в укріпленні управлінських функцій і створенні для цього державних органів; виникнення із розвитком суспільства приватної власності, класів і експлуатації. Найбільш детально цю точку зору обґрунтовує марксизм, який на перший план у діяльності держави ставить функцію класового пригноблення; завоювання одних народів іншими. Існує точка зору, за якою держава виникає в результаті зовнішнього і політичного насильства, що поглиблюють соціальну нерівність і ведуть до утворення класів і експлуатації; демографічні фактори. Це передусім зростання чисельності і густоти населення, перехід народів від кочового до осілого способу життя, упорядкування шлюбних відносин; психологічні фактори. Держава розглядається як плід людського розуму, який формувався під впливом певних потреб і емоцій людини. Деякі вчені вважають, що потужним мотивом створення держави був страх людей перед агресією, побоювання за своє життя, свободу і майно. Інші висувають на перший план людський розум, який дійшов висновку про необхідність створення спеціального органу – держави, здатного краще забезпечити природні права людей, ніж їхні традиційні, додержавні форми співжиття; антропологічні фактори. Вони означають, що державна форма організації має коріння в самій суспільній природі людини. Вона виникає в результаті розвитку людської природи і за допомогою права вносить в життя людей справедливі моральні начала.

Доведено, що держава виникає та розвивається під впливом цілої низки факторів і виділення одного з них майже неможливе.

Якщо процес утворення держави розглядати з точки зору особливостей взаємовідносин держави і особи, втілення в державному устрої раціональності, принципів свободи і прав людини, то можна виділити тільки два глобальних етапи її розвитку: традиційний і конституційний, а також проміжні стадії, що поєднують риси традиційних і конституційних держав.

Традиційні держави виникли та існували здебільшого стихійно, на основі звичаїв і норм, коріння яких сягають у сиву давнину. Типовим втіленням такої держави є монархія.

Конституційний етап у розвитку держави пов'язаний з його підпорядкованістю суспільству і громадянам, з конституційною визначеністю сфери державного втручання, з правовою регламентацією всієї діяльності держави і створенням гарантій прав людини.

Конституційні держави істотно відрізняються від держав традиційних засобами формування, внутрішньою будовою і функціями. Більшість сучасних держав будуються і функціонують на базі конституції. Конституція – це система зафіксованих у спеціальному документі відносно стабільних правил, що визначають устрій держави, її організацію, способи виявлення політичної волі, прийняття рішень, а також положення особи в державі.

Устрій держави характеризує її форми: форми правління і форми територіального устрою. У них втілюється організація верховної влади, структура і порядок взаємовідносин вищих державних органів, посадових осіб і громадян.

Форми правління поділяються відповідно до засобу організації влади і її формального джерела на монархії і республіки.

Монархія – форма держави, що існувала тисячоліттями, в якій джерелом влади вважається вищий правитель (король, імператор).

Абсолютна монархія існує сьогодні в дуже обмеженій кількості країн і характеризується зосередженням в руках правителя законодавчої, виконавчої і судової влади. Така форма правління існує зараз у Саудівській Аравії, Катарі, Омані, Бахреїні, Брунеї.

Конституційна монархія – така форма правління, за якої повноваження монарха обмежені конституцією. Конституційна монархія може бути дуалістичною (Йорданія, Кувейт, Марокко), в якій монарх наділений здебільшого виконавчою владою і лише частково законодавчою, і парламентською, в якій монарх, хоча й вважається главою держави, але фактично влада його обмежена представницькими функціями, хоча інколи він має право вето на рішення парламенту.

У республіці джерелом влади вважається народна більшість, вищі органи влади обираються громадянами. В сучасному світі існує три головні види республік: парламентська, президентська і змішана або напівпрезидентська. Історія знає і багато інших різновидів республік: рабовласницьку, аристократичну, радянську, теократичну та ін.

Парламентська республіка. Характерною рисою парламентської республіки є утворення уряду на парламентській основі і його відповідальність перед парламентом. Парламент здійснює щодо уряду такі функції: формує і підтримує уряд, видає закони, що приймаються урядом до виконання, затверджує державний бюджет і завдяки цьому встановлює рамки діяльності уряду. Здійснює контроль над урядом, критикує урядову політику, подає альтернативні варіанти урядових рішень і всього політичного курсу.

На відміну від парламенту, уряд має виконавчу владу, а нерідко і законодавчу ініціативу, а також може клопотати перед президентом щодо розпуску парламенту. У більшості країн членство в уряді не виключає збереження депутатського мандату. Це дозволяє залучати до роботи в уряді не тільки лідерів правлячих партій, але і впливових депутатів парламенту. Офіційно керівник уряду (прем'єр-міністр, канцлер) не є главою держави, але реально саме він – перша особа в державі. Президент у парламентській республіці займає більш скромне місце. Він обирається або парламентом, або зборами виборців, або безпосередньо народом. Його роль у парламентській республіці мало чим відрізняється від функцій глави держави в парламентських монархіях.

Президентська республіка. Головна ознака президентської республіки полягає в тому, що президент у ній є водночас і главою держави, і главою уряду. Він керує внутрішньою і зовнішньою політикою держави і є верховним головнокомандуючим збройних сил. Президент обирається безпосередньо народом, але інколи і колегією виборців (США). Він сам призначає членів кабінету міністрів, які несуть відповідальність перед ним, а не перед парламентом. У президентській республіці існує жорсткий розподіл влади, парламент не може винести уряду вотум недовіри, а президент не має права розпустити парламент. Класичним прикладом президентської республіки є США. Напівпрезидентська або змішана республіка. Така форма існує в Австрії, Ірландії, Португалії, Польщі, Фінляндії, Франції, Болгарії та ін. У напівпрезидентській республіці поєднується сильна президентська влада з ефективним контролем парламенту за діяльністю уряду. При цьому вона не має сталих типових рис (як президентська і парламентська) і в різних країнах має істотні відмінності. Головна риса напівпрезидентської республіки □ подвійна відповідальність уряду перед президентом і парламентом.

Ці форми правління не вичерпують усіх механізмів правління народу. Одним з таких механізмів є референдум (лат. Referendum – те, що має бути повідомлене) – всенародне волевиявлення з важливих державних або суспільних питань. Референдуми широко використовуються більшістю демократичних країн світу, особливо на місцевому рівні, хоча в цілому вони мають підлегле положення щодо законотворчої діяльності парламенту. За допомогою референдуму народ здатний безпосередньо висловлювати свою волю, бути творцем законів, виявляти ініціативу. З іншого боку, можливість проведення референдуму змушує державні органи і уряд більше орієнтуватися на думку народу.

Територіальна організація держави характеризує співвідношення цілого і частин, центральних і регіональних органів влади. У сучасному світі розрізняють дві основні форми територіального устрою держави: унітарну і федеративну.

Унітарна держава являє собою єдину політичну однорідну організацію, що складається з адміністративно-територіальних одиниць, які не мають

власної державності. Вона характеризується простим устроєм, єдиною конституцією і громадянством, єдиною системою вищих державних органів, права і суду, діючих без обмеження на всій території країни. Унітарній державі притаманний високий ступінь централізації державної влади, широкий контроль центру над місцевими органами влади.

Унітарні держави бувають централізованими (Швеція, Данія та ін.) і децентралізованими (Франція, Італія, Іспанія, Україна).

Централізовані держави можуть надавати досить широку самостійність місцевим органам управління, але середній рівень управління при цьому не має значної автономії і безпосередньо орієнтується на виконання рішень центру.

У децентралізованих унітарних державах крупні регіони користуються широкою автономією і навіть інколи мають власні парламенти. Вони самостійно вирішують делеговані центром питання в області організації комунального господарства, охорони громадського порядку тощо. При цьому вони зазвичай значно обмежені центром у питаннях фінансової діяльності і тому дуже залежать від центру.

Федеративна форма територіального устрою держави відрізняється від унітарної тим, що джерелами влади, суб'єктами державного суверенітету в ній виступають як крупні територіальні утворення, так і весь народ.

Федерація – це форма державного устрою, що передбачає наявність у складі держави низки державних утворень – суб'єктів федерації (штатів, республік, провінцій, земель, кантонів), що мають певну самостійність, свій адміністративно-територіальний розподіл і власне законодавство.

Члени федерації не мають індивідуального суверенітету і права одностороннього виходу з союзної держави.

Конфедерація – це форма міждержавного об'єднання, союз держав для виконання певних завдань (економічних, політичних, військових та ін.). Члени конфедерації повністю зберігають державний суверенітет і передають до компетенції союзу лише рішення обмеженої кількості питань – переважно в галузях оборони, зовнішньої політики, транспорту, зв'язку. Для координації дій у конфедерації, як правило, створюються загальні органи влади і управління.

Розглядаючи останнє питання, рекомендовано визначити сутність правової соціальної держави, громадянського суспільства, навести їх ознаки та пояснити їх значення для розвитку демократії в Україні.

Студенти повинні засвоїти, що Україна завершила початковий етап перехідного періоду – проголошення незалежності, набуття атрибутів державності – і перейшла до етапу розвитку демократичних процесів у політичній та економічній сферах, досягнення високих стандартів у соціальному розвитку. Проте становлення її політичної системи відбувається складно на тлі перманентних криз у політичній, економічній, соціальній та духовній сферах. Державна влада здійснюється на засадах її поділу на

законодавчу, виконавчу, судову. Повноваження кожної з них визначені Конституцією України. Законодавча влада – Верховна рада України – парламент. Виконавча влада – Кабінет Міністрів – уряд. Судова влада.

Новим соціальним інститутом для України є місцеве самоврядування. Місцеве самоврядування – це законодавчо забезпечене право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Після розвалу СРСР і здобуття незалежності Україною стару політичну систему не було демонтовано. Підправлена Конституція діяла до 1996 року. Така ситуація дала змогу створити симбіоз старої «влади рад», нових «патерналістських» партій і президентської адміністрації, Цей симбіоз існує досі й призвів до поступового переродження політичного режиму в олігархію. Олігархія, тобто режим, за якого політична влада належить групі найбагатших громадян, існувала в усі часи й існує сьогодні. Вона існувала в США, частині країн Європи (згадаймо неологізм «плутократія», який вживали в ХХ столітті замість терміна «олігархія»), нині існує в Африці, Азії, пострадянських країнах.

За структурно-функціональними характеристиками Україна є республікою зі змішаною формою влади й управління (весь час мандрує від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської за спрощеними класифікаціями). Ця форма влади й управління закріплена в різних варіантах української Конституції, законах про функції елементів політичної системи, різних інституцій і навіть посадових осіб. Але цілісної системи політичної влади й управління в Україні немає, бо Верховна Рада постійно змінює Конституцію, визначальне законодавство щодо політичної системи країни, повноваження гілок влади тощо. Тобто з цього боку законодавча влада є чинником політичної нестабільності й конфліктогенності в суспільстві.

Сучасна політична система України залишає при собі значні риси перехідності, а українське суспільство є надмірно розпорошеним у своїх політичних поглядах. Тільки розгортається процес його структуризації з формуванням відповідної представницької системи (утворенням партій і рухів які уособлюють їх інтереси і репрезентують їх перед владними структурами).

До того ж окремі фрагменти політичної системи працюють один проти одного, послаблюючи тим самим потенціал українського суспільства. Спостерігається перманентна боротьба гілок влади за повноваження, оскільки Конституція фіксує їх не чітко. Ті ж проблеми існують і стосовно функцій глави держави і керівника уряду. Двозначність повноважень гілок влади створює можливість позбутися судової відповідальності, підмінити національні інтереси приватними, посилити лобістську діяльність, нарощувати привілеї. Тому частина політичної еліти жорстко опирається посиленню громадського контролю над державотворчими процесами.

Розглядаючи останнє питання треба звертатися до реалій сьогодення, проводити ретельний аналіз сучасного політичного процесу у державі, звертати увагу на основні напрямки економічної, соціальної та національної політики українського суспільства на шляху до сталої демократії європейського типу.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Виділіть специфічні функції «виходу» щодо політичної системи.
2. Як називається форма державного устрою, яка утворюється із союзу суверенних держав?
3. Виділіть специфічні функції «входу» щодо політичної системи.
4. Хто вважається автором найпростішої моделі політичної системи «вхід – вихід»?
5. Який тип політичної системи за Алмондом характеризується фрагментарністю (мозаїчністю) політичної культури, багатопартійною системою?
6. Визначте характерну ознаку політичних систем розвинутих країн.
7. Який із компонентів політичної системи є головним, системоутворюючим?
8. У чому сенс поняття «політична система суспільства»?
9. Хто формує політичну систему країни?
10. З яких підсистем складається політична система?
11. Що таке політична організація суспільства?
12. У чому сутність взаємодії політичної та економічної систем в умовах демократичного суспільства?
13. Що таке «вхід» у політичну систему суспільства?
14. Що таке «вихід» із політичної системи суспільства?
15. Які процеси відбуваються у середині політичної системи?

Література: основна [1–4], додаткова [7–10].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- 1. Виділіть специфічні функції «виходу» щодо політичної системи.**
А. політична комунікація;   Б. розробка норм-законів;
В. застосування норм-законів;   Г. артикуляція інтересів.
- 2. Форма державного устрою, яка утворюється із союзу суверенних держав називається...**
А. федерація;   Б. конфедерація;
В. автономія;   Г. унітарна держава.

- 3. Виділіть специфічні функції «входу» щодо політичної системи (три правильних відповіді).**
А. Агрегація інтересів; Б. контроль за застосуванням норм-законів;
В. артикуляція інтересів; Г. політична соціалізація.
- 4. Автором найпростішої моделі політичної системи «вхід – вихід» є:**
А. Т. Парсонс; Б. М. Дюверже; В. Д. Істон; Г. Г. Алмонд.
- 5. Який тип політичної системи за Алмондом характеризується фрагментарністю (мозаїчністю) політичної культури, багатопартійною системою:**
А. англо-американський; Б. тоталітарний;
В. континентально-європейський; Г. доіндустріальний.
- 6. Для політичних систем розвинутих країн характерною ознакою є:**
А. політична нетерпимість; Б. поєднання політики і бізнесу;
В. розмежування гілок влади; Г. клієнтилізм.
- 7. Який із компонентів політичної системи є головним, системоутворюючим?**
А. політичні інститути; Б. політична свідомість;
В. політична влада; Г. політичні норми.
- 8. У чому сенс поняття «політична система суспільства»?**
А. характеризує системність політичної сфери суспільного життя;
Б. вказує на місце політичної системи у соціальному організмі країни;
В. відображає єдність політичного та економічного життя;
Г. відображає роль політики у суспільстві.
- 9. Хто формує політичну систему країни?**
А. народ;
Б. політичні партії;
В. суб'єкти політичної влади за підтримки народу;
Г. політична система формується спонтанно.
- 10. З яких підсистем складається політична система?**
А. інституційної, світоглядної, нормативної, культурної, комунікативної;
Б. економічної, соціальної культурної;
В. владно-політичної правової;
Г. «входів» та «виходів» з політичної системи.
- 11. Що таке політична організація суспільства?**
А. громадянське суспільства;
Б. сукупність власнеполітичних і невластеполітичних інститутів;
В. організація державної влади;
Г. система громадських організацій.
- 12. Який із названих інститутів не є власне політичним?**
А. профспілки; Б. парламент;
В. правляча коаліція; Г. політичні партії.
- 13. Що таке «вхід» у політичну систему суспільства?**
А. умови оптимального функціонування;

- Б. вимоги громадян до суб'єктів політичної системи;
- В. включення у структуру політичної системи нових елементів;
- Г. політичні інститути, що діють у регіонах країни.

14. Що таке «вихід» із політичної системи суспільства?

- А. здійснення політичної влади щодо інших сфер суспільного життя;
- Б. обговорення народом проектів законів, інших правових актів;
- В. прийняття політичних рішень та дій задля їх виконання;
- Г. вихід політичних партій із правлячої коаліції у парламенті країни.

15. Які процеси відбуваються у середині політичної системи?

- А. висловлення звернень громадян до органів влади;
- Б. прийняття рішень з актуальних питань політики;
- В. дії щодо реалізації політики уряду;
- Г. формування інститутів громадянського суспільства.

ТЕМА 7. ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ЯК МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ.

(2 години)

План

1. Політичний режим як система методів і форм політичного володарювання та його взаємовідносини з громадянським суспільством, характеристика функціонування політичної системи.
2. Сутнісна основа і ознаки тоталітарного політичного режиму. Авторитарний політичний режим: ознаки та різновиди.
3. Демократичний політичний режим та його ознаки.
4. Основні риси політичного режиму України на сучасному етапі.

Основні поняття: *Політичний режим, автократія, тоталітаризм, авторитаризм, деспотизм, диктатура, неопатрімоніалізм, демократія, пряма форма демократії, плебісцитарна форма демократії, представницька форма демократії, поліархія, консолідація демократії.*

Для студентів під час вивчення цієї теми важливо засвоїти сутність і типологію політичних режимів, виявити їх головні характерні риси та ознаки. Найважливіше місце в політичному житті посідає політичний режим. Будь-який політичний режим визначається трьома основними чинниками: 1) процедурами і способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням влади; 2) стилем ухвалення суспільно-політичних рішень; 3) відносинами між політичною владою та громадянами.

Поняття «політичний режим» охоплює порядок формування представницьких установ, становище та умови діяльності політичних партій,

правовий статус особистості, права та обов'язки громадян, порядок функціонування каральних і правоохоронних органів, співвідношення й регламентацію дозволеного та забороненого. Цим терміном оперували ще в античності, але його сучасне розуміння пов'язане з Великою французькою революцією, коли виникло поняття «ancien regime» (старий порядок, старий режим), а в широкий науковий обіг він ввійшов після Другої світової війни.

Політичний режим залежить від співвідношення політичних сил у суспільному організмі, особистості загальнонаціонального лідера та особливостей правлячої еліти; історичних і соціокультурних традицій; політичної культури населення. Він формується спонтанно, внаслідок спільних зусиль багатьох суб'єктів політичного процесу і не може бути встановлений конституціями або іншими законами. Існує багато класифікацій політичних режимів. Загалом вони різняться на основі аналізу співвідношення та взаємодії держави та громадянського суспільства.

Виділяють три класичних типи політичних режимів: тоталітарний, авторитарний і демократичний.

Тоталітарний режим (від лат. *totalis* – увесь, повний) – спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохопним контролем влади над суспільством, підкоренням суспільної системи державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією.

У кожній з країн, що пережили цей режим, тоталітаризм мав специфічні вияви, але можна виокремити й систему його загальних ознак, про які можна дізнатися з навчального посібника «Політологія» (Міносян А.С., Варипаєв О.М., Лемешева Н.А.).

Тоталітарний політичний режим став реальністю у ХХ столітті, проте його ідейні коріння сягають глибокої давнини. Тоталітарні погляди і, насамперед, ідеї необхідності повного підкорення частини цілому, індивіда державі існують більше двох тисячоліть. Згадаємо тоталітарні моделі держави Платона, Т. Мора, Т. Кампанелли, Г. Бабефа, А. Сен-Сімона, Ж.-Ж. Руссо, Г.В.Ф. Гегеля, К. Маркса, Ф. Ніцше, В. Леніна та ін. Об'єктивними передумовами виникнення тоталітаризму були особливості періоду індустріалізації, що поєднували процеси швидкого руйнування структур традиційного суспільства, етатизацію (одержавлення) суспільного життя, посилення соціальних функцій держави. Політичними провідниками тоталітаризму стали масові партії на чолі з лідером-вождем, які прагнули до монополізації державної влади, пропагували «світле майбутнє» згідно із запропонованими ними символами віри. Фундаментальною соціально-психологічною основою тоталітаризму є соціальний конформізм. Соціальний конформізм – це некритичне прийняття і слідування пануючим точкам зору і стандартам, стереотипам масової свідомості та пропагандистським кліше. До головних рис соціального конформізму відносяться: відсутність індивідуальної точки зору, «стадні» почуття бути «як усі», рабська залежність

від влади, нездатність протистояти маніпулюванню свідомістю, стандартність мислення, створення образу ворога, з яким не може бути примирення тощо.

Історично першою класичною формою політичного тоталітаризму був комунізм (соціалізм) радянського типу. Політичний режим у колишньому Радянському Союзі пройшов такі етапи: період воєнного комунізму 1917–1921 рр. (тоталітарно-авторитарний тип політичного режиму); 1921–1929 рр. (авторитарний режим); 1929–1956 рр. (тоталітарний режим), 1956–1985 рр. (зникли ознаки класичного тоталітаризму, але загалом режим залишався тоталітарним). Занепад епохи тоталітаризму в СРСР розпочався за «горбачовської перебудови», коли впала «залізна завіса» ідеологічного монізму (грец. *μονος* – один) й закритості суспільства.

Тоталітаризм радянського типу знайшов відображення у політичних системах багатьох держав, які входили до орбіти впливу СРСР (східноєвропейські країни, Північна Корея, Куба, Китай).

Другим різновидом тоталітарних політичних систем є фашизм, який У. Черчіль називав «тінню і потворним дитям комунізму». Фашистська ідеологія була своєрідною реакцією на всезагальну кризу, яка охопила західне суспільство після Першої світової війни. Вперше він був встановлений в Італії в 1922 р. Слід зауважити, що тут тоталітарні риси були виражені недостатньо. Італійський фашизм прагнув в своїх ідеях не до побудови «нового», суспільства, а до відродження величі Римської імперії, встановлення порядку, твердої державної влади. Масштаби тоталітаризму в Італії визначались позиціями найбільш впливових кіл – короля, аристократії, офіцерства, церкви, що в значній мірі обмежувало вплив і діяльність правлячої партії. Коли приреченість стала очевидною, власне ці кола змогли усунути Муссоліні від влади.

Третім різновидом тоталітаризму був націонал-соціалізм в Німеччині. Як реальний політичний і суспільний устрій він виникає в 1933 р., після призначення А. Гітлера рейхсканцлером. Націонал-соціалізм має подібності з фашизмом, проте це не дає можливості його повного ототожнення з ним. Утверджуючи однопартійну систему, націонал-соціалісти заборонили діяльність своїх політичних опонентів – комуністів, соціал-демократів, вільних профспілок. Разом з цим здійснювався процес зрощування партії і держави. Місцеві земельні уряди були замінені спеціальними уповноваженими центрального уряду з числа націонал-соціалістичної партії, а земельні парламенти ліквідовані. Історія довела, що тоталітарний політичний режим має достатньо високу можливість мобілізації ресурсів і концентрації засобів для досягнення обмежених цілей, наприклад, перемоги у війні, оборонного будівництва, індустріалізації тощо. Деякі автори розглядають тоталітаризм як одну з політичних форм модернізації слабозвинених держав. Проте, політичний досвід ХХ століття також доводить, що тоталітарний режим сам себе штовхає до загибелі, рано чи пізно виявляє свою неефективність, недоцільність, невідповідність людській природі.

Тоталітаризм як крайня форма соціального контролю, що вимагає тотального контролю над свідомістю людей, – це не тільки явище минулого, але й одна з можливих альтернатив розвитку людства у майбутньому. Багато сучасних дослідників акцентують увагу на небезпеці інформаційно-фінансового тоталітаризму, який стає реальністю в умовах глобалізації і розвитку інформаційного суспільства. Посилення ролі засобів масової інформації, поява нових інформаційних технологій, створення глобальних комунікативних мереж і насамперед Інтернету може бути використане як в інтересах укріплення демократії, розширення політичної інформованості та компетентності громадян, так і в цілях укріплення привілейованого положення певних соціальних груп або окремих держав. Комунікаційна революція створила можливість електронного контролю за життям, свідомістю, настроями як окремих громадян, так і суспільних організацій. Швидкий доступ до інформації практично про кожного громадянина або організації, її централізоване оброблення й узагальнення дають можливість владі повністю контролювати дії та у непрямий спосіб управляти поведінкою людей.

Авторитарний політичний режим. Одним з альтернативних тоталітарному виступає авторитарний політичний режим (від лат. *autoritas* – влада авторитету). З тоталітаризмом його пов'язує автократичний, не обмежений законами характер влади, з демократією – наявність автономних, не регульованих державою суспільних сфер, особливо економіки та приватного життя, збереження елементів громадянського суспільства. Авторитарний режим виникає найчастіше в умовах радикальних соціально-економічних перетворень суспільства. Загальна ознака всіх авторитарних режимів – сильна виконавча влада.

Головними рисами авторитаризму слід вважати: надмірну централізацію, строгую ієрархію у відносинах між суб'єктами влади, пряме спирання на військово-каральний апарат. З ознаками авторитаризму студент теж повинен ознайомитися за навчальним посібником.

Форми авторитаризму:

– **традиційна абсолютистська монархія** – режим, при якому донині немає розподілу влади та політичної конкуренції, панує ідеологія аристократії (наприклад, країни Перської затоки, Непал, Марокко, монархії напівфеодальних племен аборигенів деяких островів та континентів). Закритість цих режимів виявляється в тому, що влада найчастіше передається у спадок, а інколи зводиться силою. Процес економічної модернізації у XX ст. спричинив соціальні зміни в ісламських монархіях. Авторитарний політичний режим здатний відносно безболісно трансформуватися в демократичний режим. Основна передумова такої трансформації – наявність за авторитаризму певної сфери громадянського суспільства.

– **традиційний авторитарний режим олігархічного типу**, поширений у Латинській Америці. Економічна і політична влада, як правило, зосереджена

в руках декількох впливових родин; один лідер зміщує іншого за допомогою перевороту чи фальсифікації результатів виборів; еліта тісно пов'язана з церквою та військовою верхівкою (наприклад, режими Гватемали, Колумбії);

– **авторитарно-бюрократичний** – режим, що відбиває інтереси компрадорської буржуазії, яка здійснює посередництво між іноземним капіталом і національним ринком (режим Маркоса на Філіппінах (1972–1985 рр.), режими Тунісу, Камеруну). Саме ці режими найчастіше формуються у вигляді «військових диктатур».

Неправомірною є оцінка авторитаризму як лише негативного явища. Політична історія знає багато прикладів, коли авторитарні режими, завдяки здатності мобілізувати соціальні ресурси на стратегічних напрямках розвитку суспільства і нейтралізації політичних супротивників, забезпечили успішний розвиток багатьох країн – Іспанії, Індонезії, Таїланду, Південної Кореї, Чилі та інших.

Студенти при вивченні цього питання особливу увагу повинні приділити аналізу форм та проявів демократії на прикладі світових держав та українського суспільства. Поняття «демократія» (грец. *demokratia*; *demos* – народ + *kratos* – влада) є одним з найбільш багатозначних і вживаних в політичних науках. Хоча поняття «демократія» означає буквально «народовладдя», в дійсності можливість всього народу повністю здійснювати політичне владування поки що ні в одній країні не реалізовано, це скоріше ідеал. Проте, ряд країн зробили для його реалізації значні успіхи, більше від інших (США, держави Західної Європи), тому можуть бути зразком для інших в досяганні цього ідеалу.

У політичній науці існує декілька інтерпретацій змісту демократії. В одних випадках її трактують досить широко, як суспільну систему, що ґрунтується на добровільності всіх форм життєдіяльності громадян. В інших випадках її тлумачать більш конкретно — як форму держави, в якій всі громадяни володіють рівними правами на владу (на відміну від монархії чи олігархії). Врешті, демократію визначають як ідеальну модель громадського устрою, визначений суспільний світогляд, що базується на цінностях свободи, рівноправності, прав людини.

У політології термін «демократія» вживається в чотирьох значеннях: як влада народу – народовладдя; як форма устрою будь-якої організації, заснованої на принципах рівноправності її членів, виборності й прийняття рішень більшістю (виробнича, партійна, профспілкова, молодіжна тощо); як рух за здійснення демократичних цілей і ідеалів (соціал-демократичний, ліберальний, християнсько-демократичний, соціальний тощо); як ідеал суспільного устрою і відповідний йому світогляд та система цінностей.

Таким чином, демократія є одночасно й ідеологічним постулатом, і основною соціальною технологією. З головними ознаками демократичного політичного режиму студенти знайомляться за вказаним навчальним посібником.

Процес демократизації політичних режимів був нерівномірний. Виокремлюють чотири хвилі демократизації. «Перша хвиля» – найтриваліша (1828–1926 рр.). «Друга хвиля» – 1943–1962 рр. «Третя хвиля» – 1975–1990 рр. «Четверта хвиля» – пов’язується з постсоціалістичною трансформацією в країнах Центральної та Східної Європи й у колишньому СРСР.

Моделі демократії поділяються на: I. Ліберальна теорія демократії – «протективна» демократія, захищальна. Прихильники цієї моделі демократії Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск’є вбачали сенс демократії в тому, що вона захищає громадян і від сваволі влади, й від беззаконних дій приватних осіб, а також гарантує рівність усіх перед законом. II. Демократія, що розвивається – (теорія прямої демократії), одним із авторів якої був Ж.-Ж. Руссо. Він виступав за пряму демократію і вважав, що вона є не тільки державним механізмом, а й засобом удосконалення людей, розвитку їхніх здібностей. Багато в чому його погляди є утопічними. III. Теорія соціалістичної демократії – (модель «відмирання держави»). Автор цієї моделі К. Маркс вража, що «справжня демократія» – це бездержавний лад, за якого державне управління поступається місцем самоврядуванню. Такого ладу можна досягти лише шляхом соціальної революції, яка знищує приватну власність. IV. Елітарна теорія демократії. Засновники «змагального елітизму» М. Вебер, Й. Шумпетер надавали демократії суто технічного значення. Це – метод добору найталановитішої й найкомпетентнішої владної еліти, спроможної взяти на себе відповідальність як за законодавство так і за адміністрування. V. «Плюралістична демократія». Прихильники цієї моделі Д. Трумен, Р. Даль вбачають головне значення демократії в захисті прав меншин. Суспільство – це сукупність численних малих груп, кожна з яких прагне задовольнити власні інтереси. VI. «Легальна демократія». Прибічники такої моделі демократії Ф. Хайєк, Р. Нозік. Її головний принципом – закон має перевагу над волею народу. Як і «ліберальна», «легальна» демократія передбачає відокремлення держави від громадянського суспільства (передусім в економіці). В економічному плані модель «легальної» демократії співвідноситься з неоліберальною моделлю, прибічники якої виступають за повернення «вільної конкуренції» й необмеженого панування ринкових сил. VII. «Партиципаторна демократія» – від англ. participation – участь. Саме в участі автори цієї моделі вбачають ключ у формуванні нового типу громадянина, що є компетентним, зацікавленим у розв’язанні проблем усього суспільства та поєднує гостре відчуття індивідуальності з колективізмом.

Водночас, як свідчить політична практика багатьох демократичних країн, демократія як ідеал і демократія як система інститутів і процедур прийняття рішень не збігаються абсолютно. Саме цю думку послідовно доводить американський політолог Р. Даль у роботі «Демократія і її критики» (1989 р.). Він увів у науковий обіг поняття «поліархія» (від грец. polys – багато і arche – влада, джерело, засада; дослівно багатовладність, багатозасадність) – на противагу «демократії». Під демократією він розуміє

«ідею», «ідеал», а під поліархією – її реальне втілення. На його думку, поліархія означає правління меншості, що вибирається народом на конкурентних виборах. Мінімальний набір необхідних ознак сучасної політичної демократії складається з таких формальних процедур: загальні виборчі права громадян; можливість для громадян претендувати на обіймання виборних посад; регулярне проведення вільних, конкурентних і справедливих виборів; надання конституційним правом вибраним посадовим особам можливості контролювати урядові рішення; відсутність утисків стосовно політичної опозиції; право громадян створювати незалежні асоціації й організації (включаючи незалежні політичні партії і групи інтересів) і приєднуватися до них; вільний доступ громадян до джерел альтернативної інформації.

За наступним питанням студенти при підготовці рефератів та доповідей на семінарських заняттях повинні виокремлювати та розрізняти відповідні форми демократії. В залежності від того, як народ бере участь в управлінні, хто і як безпосередньо виконує владні функції, виділяють три форми демократії: пряму, плебісцитарну та представницьку (репрезентативну).

Пряма форма демократії надає можливість самим громадянам брати участь у підготовці, обговоренні й прийнятті рішень або знаходженні консенсусу між протилежними інтересами членів свого співтовариства. Практично вона можлива у невеликих колективах (на підприємствах, у селах, мікрорайонах тощо) або на рівні місцевого самоврядування (ізраїльські кібуци, швейцарські, американські громади, російські земські збори тощо).

Плебісцитарна форма демократії теж надає можливість безпосередньо виявити волю народу через механізм голосування для підтримки законів або інших політичних рішень, які готуються президентом, урядом, партією або ініціативною групою.

Таким чином, якщо пряма форма демократії припускає участь громадян у підготовці, обговоренні й прийнятті рішень, то плебісцитарна форма демократії – тільки у голосуванні (референдуми, опитування тощо).

Важливими процедурами громадянського волевиявлення стали референдуми (від лат. referendum – «те, що має бути повідомлене»), які проводяться з метою ухвалення закону або інших рішень на основі виявлення волі народу щодо актуальних питань державної політики і суспільно-політичного життя в цілому. Всенародні голосування на референдумах мають або вирішальний, або консультативний характер. Але в будь-якому випадку їхні результати в демократичному суспільстві завжди мають велике значення.

Суть представницької (репрезентативної) форми демократії – в опосередкованій участі громадян у прийнятті рішень шляхом передачі своїх повноважень виборним депутатам, які мають висловлювати інтереси своїх виборців і приймати рішення в їх інтересах. При такому управлінні демократія розуміється як компетентне й відповідальне перед народом представницьке управління. Носіями представницької демократії є

парламенти, інші законодавчі органи влади як у центрі, так і на місцях, а також виборні представники виконавчої і судової влади.

Жодна з цих форм демократії у «чистому вигляді» не існує. Політична реальність свідчить, що поєднання різних форм демократії є надійним інструментом виявлення волі більшості народу. Але принцип більшості не можна вважати бездоганно демократичним, якщо при цьому не забезпечується право меншості на опозицію. В такому випадку демократія може стати «тиранією більшості», переродитися на диктатуру парламенту або парламентської більшості. У демократичному суспільстві і більшість, і меншість громадян цілком рівні у своїх правах і свободах.

Студенти повинні знати основні риси та різновиди тоталітаризму та авторитарного режиму, позитивні та негативні сторони демократичного устрою, а також звернути увагу на реальну і ідеальну демократію, охарактеризувати практику існування сучасного демократичного режиму в Україні та провідних країнах світу.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Яку назву має правління військових, що узаконюють неконституційним шляхом свою владу і проголошують себе вищим органом державної влади?
2. Назвіть головні ознаки демократичної політичної системи.
3. Назвіть головні ознаки авторитарної політичної системи.
4. Назвіть головні ознаки тоталітарної політичної системи.
5. Яка форма демократії надає можливість безпосередньо виявити волю народу через механізм голосування?
6. Укажіть риси тоталітаризму.
7. Що є соціально-психологічною основою тоталітаризму?
8. Який із суб'єктів влади є первинним при демократичному політичному режимі?
9. Який із типів влади виділено за критерієм категорії політичного режиму?
10. В якій з європейських країн вперше в історії встановлено тоталітарний режим?
11. Визначте *тип політичного режиму* за такими ознаками: в країні існує приватна власність, різні соціальні й духовні права і свободи, багатопартійна система, організуються вибори до законодавчого органу влади й місцевих органів самоуправління, при цьому до участі в них не допускаються політичні партії, які виступають проти правлячої еліти, влада застосовує під час виборів адмінресурс, обмежує критику існуючої влади. Такий політичний режим – це...
12. Які оцінки належать до демократичних політичних режимів?

13. Назвіть ідейні джерела тоталітаризму.
14. Відмова від контролю над суспільством і значне обмеження прав і свобод громадян є ознакою ...
15. Яка із гілок влади є домінуючою в умовах авторитарного політичного режиму?

Література: основна [1– 4], додаткова [6; 7; 9; 20].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- 1. Правління військових, що узаконюють неконституційним шляхом свою владу і проголошують себе вищим органом державної влади називається**
- А. стратократія;   Б. патрімоніалізм;   В. диктатура.
- 2. Виберіть ознаки демократичної політичної системи (три правильних відповіді):**
- А. наявність гарантійних прав і свобод громадян;
Б. формування влади на усіх рівнях шляхом призначення зверху;
В. централізація влади;
Г. виборність основних органів влади;
Д. контроль за діяльністю правлячої групи з боку мас.
- 3. Виберіть ознаки авторитарної політичної системи (три правильних відповіді):**
- А. ліквідація або суттєве обмеження демократичних прав і свобод громадян;
Б. одна офіційна ідеологічна доктрина;
В. централізація влади;
Г. вищим джерелом влади є народ;
Д. ліквідація принципу розподілу влади.
- 4. Виберіть ознаки тоталітарної політичної системи (три правильних відповіді):**
- А. формування влади на усіх рівнях шляхом призначення зверху;
Б. скасування принципу розподілу влади;
В. ліквідація або суттєве обмеження демократичних прав і свобод громадян;
Г. виборність основних органів влади;
Д. тотальне насильство.
- 5. Яка форма демократії надає можливість безпосередньо виявити волю народу через механізм голосування?**
- А. пряма;   Б. плебісцитарна;   В. представницька.
- 6. Укажіть риси тоталітаризму (дві правильних відповіді).**
- А. єдина ідеологія;   Б. контроль над ЗМІ;
В. багатопартійність;   Г. права і свободи громадян гарантовані.

7. Соціально-психологічною основою тоталітаризму є ...
А. соціальний конформізм;	Б. лібералізм;
В. плюралізм;	Г. індивідуалізм.
8. Який із названих суб'єктів влади є первинним при демократичному політичному режимі?
А. президент;	Б. парламент;
В. домінуючий етнос;	Г. народ.
9. Який із вказаних типів влади виділено за критерієм категорії політичного режиму?
А. тоталітарна;	Б. виконавча;
В. традиційна;	Г. олігархічна.
10. В якій з європейських країн вперше в історії встановлено тоталітарний режим?
А. Німеччина;	Б. Італія;
В. Іспанія;	Г. Румунія.
11. Визначте *тип політичного режиму* за такими ознаками: в країні існує приватна власність, різні соціальні й духовні права і свободи, багатопартійна система, організуються вибори до законодавчого органу влади й місцевих органів самоуправління, при цьому до участі в них не допускаються політичні партії, які виступають проти правлячої еліти, влада застосовує під час виборів адмінресурс, обмежує критику існуючої влади. Такий політичний режим – це...
А. демократичний політичний режим;
Б. авторитарно-ліберальний режим;
В. тоталітарний режим;
Г. режим анархістського типу.
12. Які з наведених оцінок не належать до демократичних політичних режимів?
-	
--
А. всі демократичні режими надають права і свободи людині;
Б. всі демократичні режими дозволяють існування опозиції правлячій партії;
В. всі демократичні режими існують при республіканському політичному устрої;
Г. для всіх демократичних режимів характерний федеративний, а не унітарний устрій.
13. Назвіть ідейні джерела тоталітаризму.
А. теологічні вчення;
Б. соціалістичні утопії;
В. теорії демократії;
Г. вчення про форми правління Аристотеля.
14. Відмова від контролю над суспільством і значне обмеження прав і свобод громадян є ознакою ...
А. тоталітарного режиму;	Б. авторитарного режиму;

В. демократичного режиму;

Г. ліберально-демократичного режиму.

15. Яка із гілок влади є домінуючою в умовах авторитарного політичного режиму?

А. законодавча;

Б. виконавча;

В. судова;

Г. ЗМІ.

ТЕМА 8. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ВИБОРЧІ СИСТЕМИ. (2 години)

План семінарського заняття

1. Виникнення політичних партій і етапи їх розвитку.
2. Сутність, типи політичних партій, їх роль у політичному процесі.
3. Проблеми розвитку багатопартійної системи в Україні. Фракції і їх роль в політичному житті країни.
4. Поняття виборів. Види виборів. Сильні і слабкі сторони виборчих систем.

Основні поняття: *Політична партія, функції партії, партійна система, біпартизм, багатопартійна система, однопартійна система, система з однією домінуючою партією, громадська організація, громадський рух, групи інтересів, групи тиску, лобізм, відсотковий виборчий бар'єр, мультипартізм, центризм, коаліція, опозиція, вибори, виборча система, вето, імпичмент, абсентеїзм виборців.*

За тематикою наступного практичного заняття студенти повинні знати та розуміти питання походження та сутність політичних партій, виробити вміння аналізувати програми сучасних політичних партій в Україні та світі. Термін «партія» (від лат. *partis* – частина) відомий з давніх часів.

Серед чинників, що утворюють політичні партії, визначають такі: наявність у певних соціальних груп специфічних інтересів, реалізація яких вимагає утворення партій; різні погляди щодо політичного устрою суспільства та інших конкретних політичних питань; незадоволення частини суспільства своїм становищем та наявність нагальної потреби діяти, щоб змінити його; наявність міжнаціональних конфліктів та міжконфесійних протиріч, коли партії формуються навколо національних чи релігійних ідей.

Виникнення партій не є випадковим явищем. Їхня поява зумовлена об'єктивними потребами розвитку суспільства; вони є центром кристалізації політичних інтересів, засобом контролю за діяльністю уряду, розвитку демократії, громадянського суспільства, формування громадської думки.

У сучасному вигляді партії почали формуватися наприкінці XVII – початку XVIII ст. у країнах Західної Європи і Північної Америки («вігі» і

«торі» у британському парламенті, «федералісти» і «анти федералісти» у США, політичні клуби якобінців і жирондистів у Франції). Закономірно, що партії як необхідний елемент політичного життя вперше виникають у парламентських країнах. Масові політичні партії виникають у другій половині XIX ст., коли політичні партії починають не лише вести ідеологічну роботу в суспільстві, але й відкрито боротися за владу. Наприкінці XX ст. сталися історичні зрушення в політичній сфері західних суспільств.

Політичні партії почали позбуватися традиційної класовості та звертатися не стільки до певних соціальних прошарків, скільки до всіх груп населення. Американський політолог Дж. Лапаламбара назвав цей тип політичних партій «партіями хапай усіх», а потім «партіями виборців». Згодом до останньої додалася назва – «універсальні партії».

Політичні партії утворюються: внаслідок об'єднання гуртків і груп однакового ідейно-політичного спрямування, які виникли та існували в різних місцях країни; внаслідок розколу партії на дві та більше чи об'єднання двох та більше партій в одну; у надрах масових рухів; під впливом міжнародної партійної системи; як своєрідне відродження партій, які існували раніше, що підвищує їхню легітимацію, створює певну наступність політичного розвитку; внаслідок діяльності лідерів, які організували партії під себе; ініціативи профспілок.

Найбільш поширеними є такі підходи: Класовий. Становлення партії пов'язується з виділенням великих соціальних груп (класів), а самі партії є найбільш активною і організованою частиною якого-небудь класу, що виражає його інтереси (Маркс, Енгельс, Ленін). Сьогодні цей підхід зустрічає найбільше критики. Ідеологічний. Становлення партій пов'язується з виділенням груп, заснованих не стільки на спільності соціально-економічного становища, скільки на спільності поглядів. Сама ж партія, як писав Констан, є групою людей, які визнають одну і ту ж ідею. Інституційний. Партія розуміється як організація, діюча в системі держави (Дюверже). Функціонально-прагматичний. Становлення партій пов'язується з метою завоювання влади, самі вони трактуються як групи людей, що ставлять перед собою завдання приходу до влади. Саме даний підхід домінує в сучасній ідеології.

Загалом політичну партію можна визначити як добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади.

Ознаки політичних партій: наявність певної ідеології; певна тривалість існування у часі; наявність організаційної структури; прагнення влади; пошук підтримки у народі.

У структурному плані партія є складним організмом, що складається з таких компонентів: вищий лідер і штаб, які виконують керівну роль; приймають важливі рішення; концентрують у своїх руках всю інформацію

про діяльність партій; маніпулюють свідомістю і поведінкою партійних мас; бюрократичний апарат, що здійснює зв'язки між вище- і нижчестоящими партійними структурами і виконує накази керівництва; члени партії: активні члени партії, що беруть участь у її житті і сприяють реалізації партійної програми, пропагують її ідеї, але не входять до складу бюрократії; пасивні члени партії, які, входячи до її складу, практично не беруть участі у житті організації, не сприяють реалізації партійної програми; соціальна база партії, тобто ті верстви населення, які орієнтуються на неї і можуть підтримувати її у фінансовому плані. Частина соціальної бази партії, яка не тільки підтримує її програму, але постійно голосує за неї на виборах, називається електоратом даної партії.

Основна мета діяльності політичної партії – здобути політичну владу в державі та реалізувати свої програмні цілі: економічні, політичні, ідейно-теоретичні, моральні, за допомогою законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

За другим питанням студенти повинні знати функції та класифікацію політичних партій.

Політичні партії у сучасному суспільстві виконують такі функції: функція представництва інтересів – виявлення, формування і представництво інтересів певних соціальних груп і верств населення; політична функція, яка реалізується у боротьбі за владу або досягненні максимальної кількості місць у законодавчих органах влади, одержанні права на формування державних виконавчих органів, уряду; ідеологічна функція, яка фіксується в програмних документах партії, рішеннях з'їздів, конференцій, її метою є переконання у своїй ідейній правоті якомога більше людей; організаторська функція знаходить своє відображення в діяльності партії по виконанню її програми і рішень, розширенню складу, розвитку взаємовідносин з іншими партіями, відбору і рекрутуванню політичних лідерів та політичних еліт для всіх рівнів політичної системи тощо.

Існують й інші функції політичних партій. Саме через функції виявляється суть, соціальне призначення і роль партії в суспільстві. По-різному діють партії, наприклад, при демократичних і авторитарних режимах, або коли вони правлячі чи опозиційні. Критерієм функціональної діяльності партії виступають політичні, соціальні та економічні результати, досягнуті партією відповідно до цілей, які вона ставила, а також ступень задоволення інтересів тих соціальних верств і груп, які вона представляла. Не випадково одним з аспектів наукової методології виступає вимога судити про політичні партії по їх справах, а не по заявах.

Класифікація політичних партій базується на тому, що партії виступають як носії різних ідеологій. Партії відрізняються не тільки назвами, але й більш суттєвими ознаками, що дозволяє виділити різні їх типи. Залежно від соціальної бази розрізняють: партії моносередовищні, що складаються виключно з представників якихось окремих груп, верств, класів (наприклад,

партії жіночі, націоналістичні, робітничі, буржуазні); партії проміжні, які включають у себе представників кількох соціальних груп, верств, класів; партії універсальні, які об'єднують все суспільство незалежно від наявності групових і класових перешкод; корпоративні партії, що виражають більш вузькі групові інтереси (окремих верств бізнесу, робітничого класу тощо). Загальною тенденцією розвитку партій є розмивання моносередовищних партій і перетворення їх або в універсальні, або в більш вузькі, корпоративні.

Залежно від організаційної структури, кількості і характеру членства партії можуть бути поділені на такі: 1) кадрові партії, які є об'єднанням невеликої за кількістю групи значних людей (політтехнологів, фінансистів, популярних особистостей) навколо конкретних політиків, для такого типу партій характерне вільне членство (немає системи реєстрації членів), відсутність регулярних внесків і нестабільність складу. Активність кадрових партій проявляється переважно під час виборів і направлена на організацію підтримки виборцями своїх кандидатів. 2) масові партії відрізняються від кадрових набагато більшою кількістю членів; більш високим ступенем організованості; наявністю певної партійної дисципліни й ідеології; фіксованим членством. Ці партії, що працюють на постійній основі, мають розгалужений управлінський апарат і численну мережу місцевих організацій, партія орієнтується на рекрутування нових членів, вирішуючи тим самим фінансові (внески) і політичні проблеми, демонструючи під час виборів свою незалежність від грошових мішків. 3) Відкриті і закриті партії. Подібний поділ акцентує увагу на різних способах рекрутування нових членів. У перших партіях вступ до неї нічим не регламентується, у других – передбачається дотримання певних умов і формальностей: рекомендації, анкети, кінцеві рішення місцевого підрозділу партії. У минулому жорстка регламентація прийому була характерна для КПРС, а також інших комуністичних і соціалістичних партій але сьогодні, коли партії зіткнулися з проблемами звуження своєї соціальної бази, більшість партій стали відкритими.

Залежно від місця, яке займає партія в політичній системі, виділяють: правлячі партії – партії, що отримали в результаті виборів у законодавчий орган країни право формувати уряд і реалізувати політичну програму розвитку суспільства відповідно до своїх завдань. Правлячих партій може бути одна або декілька. В останньому випадку вони об'єднані в коаліцію.

Опозиційні партії – партії, що потерпіли поразку на виборах, або такі, які не допускалися до виборів правлячим режимом і через це зосередили свою діяльність на критиці офіційного урядового курсу і на розробці альтернативних програм. Опозиційні партії, у свою чергу, можуть бути поділені на такі, що відіграють суттєву роль у суспільстві і не відіграють.

Ідеологічна доктрина відіграє суттєву роль в інтеграції самих партій, ідеологія – це і канал зв'язку між партією і масами її прибічників.

Партії класифікують як праві, ліві та центристські. Необхідно розрізняти праві і ліві партії в економіці і в політиці, бо це різні речі. Праві партії в політиці не є правими в економіці, а ліві в економіці не є лівими в політиці. Праві в політиці: це консерватори. Ліві в політиці: це демократи. Ліві і праві в політиці між собою несумісні. Ви не можете одночасно бути і консерватором і демократом, виступати за регрес і прогрес. Праві в економіці: ліберали. Ліві в економіці: соціалісти. Ліві і праві в економіці між собою теж не сумісні. Не можна бути лівим і правим одночасно, виступати за прогресивний і плоский податок.

Але існують певні співвідношення. Наприклад, праві в економіці і праві в політиці. Це ліберал-консерватори – вони за ринок і плоский податок, за консервативну систему цінностей (консервативна партія у Великобританії, республіканці в США). Ліві в економіці і ліві в політиці. Це соціал-демократи – відмова від традиційних цінностей, соціальний розвиток суспільства і його забезпечення (демократи в США). Ліві в економіці і праві в політиці. Це соціал-консерватизм – або націонал більшовизм; виступають за прогресивний податок, соціальна справедливість з консервативними цінностями. Ліві в політиці і праві в економіці. Це ліберал-демократи – знизити податки для багатіїв, дозволити гомосексуальні відносини, прихильники ринку, прогресивна система цінностей. Можуть бути близькими до ліберал-консерваторів (по економіці) і до соціал-демократів (по політиці).

Поряд з подібним поділом у політології існує уявлення про крайній лівий і крайній правий фланги, до яких відносять партії, які мають особливі радикальні програми. Західноєвропейська традиція відносить до крайнього лівого флангу радикалів, комуністів і анархістів. Під крайніми правими, як правило, розуміють націоналістів і релігійних фундаменталістів.

У найбільш загальному вигляді партійна система у сучасному світі – це сукупність зв'язків і відносин між: партіями, які претендують на володіння владою в країні. Для визначення типу партійної системи нерідко використовується кількісний критерій (одно-, дво- і багатопартійні системи). До кількісного критерію часто додають такі показники, як наявність або відсутність домінуючої партії або здатність до укладення союзів, рівень загальності між партіями. Залежно від кількості партій, що реально претендують на владу, виділяють такі типи партійних систем.

Однопартійні системи виключають можливість існування якихось інших партій і передбачають злиття партійного і державного керівництва. Подібна модель характерна для тоталітарних і частково авторитарних режимів. «Уявна» багатопартійність (квазібагатопартійність). Це означає, що реальна влада зосереджена в руках однієї партії при формальному дозволі діяльності інших партій. Так, не дивлячись на те, що в Китаї, крім комуністичної партії, існує ще вісім партій, всі вони визнають керівну роль КПК. Інша назва цієї системи – «система з партією-гегемоном».

Біпартизм або двопартійна система (США, Великобританія). Для неї характерна наявність двох партій, постійних лідерів виборчих кампаній, з якими не в стані конкурувати інші партії. Партія, що перемогла на виборах (наприклад, президентських у США і парламентських у Британії), отримує право формувати свій кабінет міністрів. При цьому можливе виникнення ситуації (таке часто спостерігається у США), коли виконавчу владу виражає одна партія, а парламентську більшість виражено іншою партією. Самі американці розглядають цю ситуацію як додатковий поділ влади.

Система «двох з половиною партій». Від попередньої вона відрізняється тим, що одна з двох провідних партій країни, отримавши перемогу на виборах, може сформувати уряд, лише блокуючись з третьою, менш сильною партією. Така модель існує в Німеччині. Головними конкурентами на виборах є Християнсько-демократичний союз і соціалісти (СДПГ). Довгий час у ролі третьої партії виступали вільні демократи, які об'єднувалися то з СДПГ (1969–1982), то з ХДС (1982–1998). Після 1998 р. Соціалісти стали правлячою партією, вступивши в коаліцію з «зеленими» («Союз до зелени»).

Багатопартійні системи з обсягом чотирьох і більше партій.

Залежно від характеру суперництва між партіями багатопартійні системи, в свою чергу, поділяються на такі: помірно багатопартійні системи (Бельгія, Нідерланди), які відрізняються від інших орієнтованістю всіх існуючих партій на співробітництво, невеликими ідеологічними відмінностями між партіями; поляризовані багатопартійні системи, для яких характерно значне ідеологічне розмежування між партіями за шкалою «ліві – праві», відсутність сильних центристських партій, а також прагнення до укладення недовговічних партійних союзів, які дозволяють формувати уряд; атомізовані системи (Болівія, Малайзія), які передбачають наявність значної кількості слабо пов'язаних між собою і з населенням партій (від тридцяти до двохсот), ізоляваність партій від влади і відсутність у них важелів впливу на владу.

Крім того, залежно від характеру союзів, що укладаються між партіями, багатопартійність може бути: блоковою, коли близькі за ідеологією партії об'єднуються в блоки і йдуть на вибори зі спільними кандидатами і спільною програмою. Наприклад, для Франції на двоблоковість, коли на президентські вибори партії йдуть двома блоками – лівим і правим; коаліційною, близької до поляризованої багатопартійності. Ні одна з партій не має більшості в парламенті, достатньої для того, щоб самотійно впливати на склад кабінету міністрів, що формується. Тільки союз з іншим партійними фракціями дозволяє сформувати коаліційний уряд. Нарешті, залежно від реальної політичної ваги партії і кількості депутатських місць, отриманих нею на виборах, прийнято виділяти такі партійні системи: системи, засновані на партіях з мажоритарним покликанням, подібна модель партійної системи характеризується тим, що при рівних можливостях, які створюються державою для усіх партій, населення протягом довгого часу віддає перевагу

лише одній партії (наприклад, партія Індійського національного конгресу, ліберально-демократична партія Японії, соціал-демократична у Швеції); система з домінуючою партією, яка намагається набрати не менше 30% голосів на виборах, але вимушена шукати союзників для формування уряду; система, що опирається на коаліцію міноритарних партій, яка функціонує, як і описана вище коаліційна багатопартійність.

У демократичних країнах домінують дво- і багатопартійні системи. Кожна має свої переваги й недоліки. З одного боку, багатопартійна система відображає широкий політичний спектр суспільства, демонструє реальні відносини змагальності, забезпечує велику стійкість політичного життя: стабільний однопартійний уряд, домінування протягом довгого часу єдиного політичного курсу. Але й практика функціонування цієї системи викликає критику з боку громадськості тих країн, де вона поширена.

За останнім питанням студенти повинні знати риси та етапи розвитку політичних партій в Україні, характеризувати сучасні парламентські та позапарламентські партії. Політичні партії в Україні є молодим інститутом. У 1990 р. був прийнятий Закон СРСР «Про громадські об'єднання», який законодавчо закріпив порядок утворення, правовий статус, принципи діяльності громадських організацій та об'єднань. У березні 1991 р. почалася реєстрація політичних партій у СРСР, а до кінця 1991 р. було зареєстровано вже 26 партій та 116 суспільно-політичних рухів. Здобуття Україною незалежності прискорило процес створення політичних партій. На сьогодні налічується близько 120 зареєстрованих політичних партій.

Класифікуючи політичні партії України, можна назвати чотири основні напрямки: націонал-радикальний, націонал-демократичний, ліберально-центристський та соціал-комуністичний, хоча останній вже зник з політичного обр'ю. Сучасні українські політичні партії утворилися раніше, ніж склалися соціальні групи населення, інтереси яких ці партії повинні відбивати. Тому партії не змогли знайти чітких соціальних адрес і виконувати функції посередника у взаєминах між особою та державою.

Україні поки що не вдається поєднати вступ у багатопартійність з формуванням масових партій, однак завдяки поступовій демократизації суспільства розвивається й діяльність та функціонування політичних партій.

Студенти повинні заняти сучасні та минулі виборчі системи: їх ознаки та різновиди. Виборча система у вузькому розумінні цього терміну – це спосіб розподілу місць в органі державної влади між кандидатами залежно від результатів голосування виборців. В різних країнах виборчі системи будуть відрізнятися за багатьма параметрами. Ця різноманітність визначається історичними, культурними особливостями, а також політичними завданнями.

Як правило, виборчі системи є різними модифікаціями двох основних типів: мажоритарної і пропорційної.

Мажоритарна система використовує принцип більшості (переможцем на виборах вважається кандидат, який набрав найбільше голосів). Виборчі

округи тут є одномандатними, тобто від кожного округу обирається один депутат. Мажоритарна система має свої різновиди. При мажоритарній системі відносно їх (простої) більшості обраним вважається той кандидат, який отримав голосів виборців більше, ніж будь-який з його суперників. Система проста, тому що забезпечує перемогу одній партії (кандидата) навіть при мінімальній перевазі. Мажоритарна система передбачає, що обраним є той кандидат, який отримав більше половини голосів виборців, що брали участь у голосуванні (50% плюс один голос).

У світовій практиці зустрічається кілька різновидів цієї системи: система двох турів. Якщо жоден з кандидатів не набрав більше половини голосів виборців, проводиться другий тур виборів, в якому, як правило, беруть участь два кандидати, які домоглися кращих результатів, що дозволяє одному з них отримати більшість голосів (абсолютне або відносне); альтернативне голосування. Використовується при виборах у нижчу палату парламенту Австралії. В одномандатному окрузі виборець голосує за кількох кандидатів, відзначаючи цифрами (1, 2, 3 тощо) навпроти прізвищ тих, кому віддається найбільша перевага (рейтингове голосування). Якщо жоден з кандидатів не отримує абсолютної більшості, з подальшого підрахунку виключаються кандидати з найменшими першими перевагами, а голоси, подані за них, передаються кандидатам других переваг. Потім виключаються кандидати з найменшою кількістю перших і других переваг. Перерозподіл голосів відбувається до того часу, поки один з кандидатів не набере абсолютну кількість голосів.

Пропорційна система передбачає голосування за списками партій, що означає виділення багатомандатного округу (округом є вся територія країни) або кілька округів. Зміст цієї системи полягає в тому, щоб кожна партія отримувала у парламенті кількість мандатів, пропорційну кількості поданих за неї голосів. Система має один недолік: вона гарантує представництво навіть дрібних партій, що при парламентській чи змішаній формах правління створює проблеми з формуванням уряду. Таке стає можливим, коли жодна партія не має у парламенті абсолютної більшості або не може її створити, не вступивши в коаліцію з іншими партіями. В багатьох країнах намагаються згладити цей недолік, а також надлишкову фрагментацію партій, вводячи «виборчий поріг» (бар'єр). Як правило, в різних країнах це 2–5%.

Існує багато варіантів пропорційної системи голосування: система із загальнонаціональним партійним списком (Ізраїль, Нідерланди). Голосування відбувається у масштабі всієї країни в межах єдиного загальнонаціонального округу; система з регіональними партійними списками передбачає формування кількох округів (Австрія, Скандинавські країни, Іспанія, Греція тощо); система з закритим списком: виборець голосує за партію і не може виразити свою перевагу окремим кандидатом, занесеним у партійний список. Кандидати у партійному списку розташовуються у порядку убутної важливості, і ті, що розташовані у кінці списку, мають менше шансів на

перемогу; система з відкритим списком дозволяє голосувати за партію і виражати перевагу комусь з її кандидатів, тобто виборці можуть змінити розташування кандидатів у списку (преференційоване голосування). Робиться це різними способами: виборець ставить хрестик навпроти прізвищ кандидатів, яких він хотів би бачити (Бельгія); вписує прізвища кандидатів у бюлетень (Італія); розташовує кандидатів за ступенем значущості (Швейцарія, Люксембург тощо).

Студенти повинні розуміти, що ідеальної виборчої системи не існує. Кожна з них має свої плюси й мінуси. У деяких країнах (Німеччина, Болгарія) намагаються знайти компроміс між двома системами виборів і використовують різні варіанти змішаної системи: поєднання елементів пропорційної і мажоритарної систем. У політології активно обговорюється питання про вплив систем голосування на конфігурацію партійної системи країни і характер міжпартійних взаємовідносин.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Як називається виборча система, яка передбачає, що кандидат обирається тоді, коли отримує більшість голосів виборців ніж будь-якій інший?
2. Коли виникають масові політичні партії?
3. Назвіть головні ознаки політичної партії.
4. За якими партіями на вашу думку майбутнє?
5. Зробіть політологічну характеристику політичної партії.
6. Як поділяються партії в залежності від участі у здійсненні влади?
7. Рівень підтримки партій якого типу ніколи не досягає більше 10%?
8. Ідеологічною основою партій якого політичного напрямку є космополітизм?
9. Що таке фракція?
10. Боротьба за завоювання і використання влади в суспільстві є функцією чого?
11. Які партії вимагають, щоб суспільне життя і управління державою співвідносились з догмами релігії?
12. За якої виборчою системою розподіл мандатів між партіями, що приймали участь у виборах, проходить в залежності з кількістю поданих за них голосів?
13. Що входить у традиційні критерії оцінки політичної партії?
14. Яка із організацій була першою масовою політичною партією у світі?
15. Уявна багатопартійність характерна для якої країни?

Література: основна [1–4], додаткова [5; 7; 9; 14; 16].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- 1. Виборча система яка передбачає, що кандидат обирається тоді, коли отримує більшість голосів виборців ніж будь-якій інший називається...**
А. пропорційною;   Б. мажоритарною;   В. змішаною.
- 2. Коли виникають масові політичні партії?**
А. після Першої світової війни;
Б. в кінці XIX ст.;
В. в стародавній Греції;
Г. в Київській Русі.
- 3. Назвіть ознаку політичної партії.**
А. наявність програми;
Б. боротьба за владу;
В. принцип демократичного централізму;
Г. соціальна база.
- 4. За якими партіями на вашу думку майбутнє?**
А. партіями виборців;   Б. масовими партіями;
В. кадровими партіями.
- 5. Виберіть судження, які характеризують політичні партії (дві правильних відповіді).**
А. наявність ідеології;   Б. боротьба за владу;
В. спосіб отримання прибутку;   Г. спосіб формування еліти.
- 6. В залежності від участі у здійсненні влади партії поділяються на:**
А. опозиційні та легальні;   Б. правлячі та нелегальні;
В. легальні і нелегальні;   Г. правлячі і опозиційні
- 7. Рівень підтримки партій якого типу ніколи не досягає більше 10%?**
А. мажоритарних;   Б. домінуючих;
В. опозиційних;   Г. міноритарних.
- 8. Ідеологічною основою партій якого політичного напрямку є космополітизм?**
А. консерватизм;   Б. екстремізм;
В. соціалізм;   Г. лібералізм.
- 9. Що таке фракція?**
А. механізм взаємодії і суперництва партій в боротьбі за владу та її здійснення;
Б. група членів партії в складі парламенту, яка організовано проводить настанови власної партії;
В. різновид груп тиску, створених при парламентах та виконавчій владі для захисту інтересів соціальних груп;
Г. група осіб, що приймає найважливіші політичні рішення і має привілейований стан і престиж.

10. Боротьба за завоювання і використання влади в суспільстві є функцією:
- А. груп інтересів;
  - Б. груп тиску;
  - В. політичних партій;
  - Г. лобізму.
11. Які партії вимагають, щоб суспільне життя і управління державою співвідносились з догмами релігії?
- А. консервативні;
  - Б. ліберальні;
  - В. клерикальні;
  - Г. реформаторські.
12. За якої виборчою системою розподіл мандатів між партіями, що приймали участь у виборах, проходить в залежності з кількістю поданих за них голосів?
- А. пропорційною;
  - Б. мажоритарною;
  - В. змішаною.
13. Що з переліченого не входить у традиційні критерії оцінки політичної партії?
- А. характер організації;
  - Б. зміст ідеології;
  - В. підтримка населення;
  - Г. величина казни.
14. Яка із цих організацій була першою масовою політичною партією у світі?
- А. ліберальна партія Англії;
  - Б. загальний німецький робітничий союз;
  - В. демократична партія США;
  - Г. комуністична партія Радянського Союзу.
15. Уявна багатопартійність характерна для:
- А. США;
  - Б. Великобританії;
  - В. Китаю;
  - Г. Італії.

ТЕМА 9. ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ ТА ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО. (2 години)

План

1. Об'єктивні і суб'єктивні фактори становлення політичної еліти.
2. Функції і типологія політичних еліт. Специфіка формування політичної еліти в тоталітарному, авторитарному і демократичному режимах. Формування політичної еліти в сучасній Україні.
3. Природа й соціальна сутність політичного лідерства. Західні концепції лідерства.
4. Сутність вождізму в політиці й культу особи.
5. Проблеми становлення політичного лідерства в Україні.

Основні поняття: *Політичний клас, політична еліта, меритократія, системи рекрутування еліт, політичне лідерство, концепції політичного лідерства, типологія політичного лідерства, популізм еліти, харизматичне лідерство, традиційне лідерство, легальне лідерство.*

За першим питанням студентам треба розрізняти та усвідомлювати сутність елітизму та різноманітні теорії політичних еліт. Термін «еліта» був введений у науковий обіг наприкінці XIX – на початку XX ст. завдяки працям Ж. Сореля, який вживаючи даний термін, визначав еліту як найкращу, найціннішу групу людей, що керує суспільством завдяки притаманним їй винятковим якостям. Політична еліта (франц. Elite – краще, відібране, вибране) – самостійна, вища, відносно привілейована група людей, наділена особливими психологічними, соціальними і політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні і здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.

Елітисти (вчені, які вивчають проблему еліти) стверджують, що ще з стародавніх часів людство було розділено на дві нерівні частини – правлячу групу і маси. Такий поділ суспільства був зумовлений багатьма об'єктивними та суб'єктивними факторами. Становленню політичної еліти сприяла сама структура політичної організації суспільства та виділення в ній необхідного апарату управління суспільними процесами.

Якість політичної влади визначається якістю політичних еліт та їх взаємостосунками. Існує багато елітистських концепцій. Це обумовлено неоднаковою інтерпретацією самих понять «еліта» та «політична еліта».

Спроби згрупувати різні визначення еліти дають можливість політологам виявити два загальні концептуальні підходи у поясненні цієї проблеми: ціннісний та структурно-функціональний.

На теорії В. Парето був заснований ціннісний підхід, який пояснює існування еліти певною «перевагою» (моральною, інтелектуальною тощо) одних людей над іншими, природним виокремленням найбільш цінних людських ресурсів, здатних якнайкраще здійснювати керівництво. На даному підході (еліта як «ієрархія власних досягнень») базується концепція меритократії (лат. *meritus* – гідний і *kratos* – влада), появу якої пов'язують з дослідженнями таких вчених як К. Маннгейм, Д. Белл, А. Гоулднер. Основним ресурсом політичної влади меритократичної еліти є знання, інформація. Найбільш поширений варіант ціннісного підходу – теорія «демократичного панування еліт» (теорія елітарної демократії). Її прихильники вважають, що позиції еліти в політичних інститутах плюралістично структурованої влади заповнюються завдяки змаганню особистостей, які роблять власну кар'єру в межах того чи іншого сектора суспільного буття.

Структурно-функціональний підхід акцентує увагу на важливості функцій управління, які визначають владну роль людей, котрі її виконують. Проте й за цим поясненням еліта, як носій влади, не може бути елітою без інтелектуальних, моральних якостей. Це – принципове питання для теорії та практики елітаризму. В межах структурного функціоналізму сформувалася концепція плюралізму еліт, представники якої визнають наявність у будь-якому суспільстві безлічі еліт, вплив яких обмежений певними сферами діяльності.

Особливе місце серед наукових напрямків у рамках теорії еліт займають концепції, спрямовані на вивчення феномена політичної еліти тоталітарного суспільства – в першу чергу, концепція «правлячого класу». Для правлячого класу характерні такі риси (за М. Джиласом): концентрація влади; особливий соціально-економічний статус, заснований на злитті влади і власності; монолітність структури, відсутність внутрішньої конкуренції, особливі критерії відбору.

Залежно від того, які функції здійснює еліта у суспільстві, її поділяють на господарську, духовно-інтелектуальну і політичну. До господарської еліти належать визначні підприємці і менеджери, до духовно-інтелектуальної – провідні вчені, діячі культури, священнослужителі, до політичної – державні і політичні діячі. Цю інтегровану сукупність еліт всіх суспільних сфер називають національною елітою.

Студентам при підготовці доповідей на семінарських заняттях треба розуміти, що функції політичної еліти – є багатоманітними й тісно переплітаються з тими, які виконують політична система суспільства в цілому, її підсистеми та окремі інститути. На персоналізованому рівні ці функції виконує політична еліта.

Також важливим питанням є визначення шляхів та способів формування політичних еліт. Критерієм для виділення основних видів політичної еліти є обсяг владних функцій. Так, представники вищої політичної еліти займають провідні позиції в системі прийняття рішень на державному рівні. Це, наприклад, монархи, президенти, прем'єр-міністри, керівники законодавчих і виконавчих органів, радники тощо. Середня політична еліта формується з депутатського корпусу, лідерів політичних партій і суспільно-політичних рухів, мерів міст тощо. У формуванні якісної політичної еліти велике значення має система її рекрутування. Система рекрутування еліт може забезпечити більш-менш рівні можливості доступу до влади всіх громадян, або обмежити ці можливості. В процесі рекрутування еліти беруться до уваги такі важливі моменти, як широта її соціальної бази, коло людей, що здійснюють відбір (селекторат), процедура, механізм цього відбору.

Розрізняють дві системи рекрутування еліт: система гільдій та антрепренерська (підприємницька) система. В чистому вигляді вони зустрічаються рідко. Антрепренерська система більш характерна для

демократичних політичних систем, система гільдій – для авторитарних, хоча її елементи застосовуються і в демократичних країнах, особливо в економіці та державно-адміністративній сфері.

Для системи гільдій характерні: закритість, ієрархія, відбір претендентів на високі посади з самої еліти; наявність великої кількості формальних вимог для заняття посад (партійність, вік, освіта, персональна характеристика тощо); закрите коло селекторату (люди, що здійснюють відбір), до якого входять лише члени керівного органу влади (бюро, ради) або питання вирішує один керівник (президент, голова уряду, фірми тощо); тенденція до репродукції існуючого типу еліти: тоталітарного, авторитарного, демократичного.

Таким чином, «закриті» еліти регулюють мобільність своїх членів за допомогою спеціальних органів: самостійно ні вступити, ні вийти зі складу еліти неможливо. Тут особисті якості мають велике значення, але все ж таки вони підпорядковані відданості системі або авторитарній особистості. Широко розповсюджені патронажні відносини. Для антрепренерської системи характерні: відкритість, можливість претендувати на посаду багатьом представникам різних соціальних груп; невелика кількість формальних вимог; широке коло селекторату, який включає всіх виборців країни, конкурентність відбору; першочергова значимість особистих якостей кандидата, його вміння захопити ідеями і програмами; можливість досягнення пропорційності представництва в еліті різних соціальних груп населення, політичних партій і рухів. Пріоритетною цінністю у «відкритій» еліті є найвищий професіоналізм у певній галузі діяльності.

Ці дві системи рекрутування еліт мають як позитивні, так і негативні риси. Антрепренерська система відкрита для молодих лідерів та інновацій, проте існує імовірність ризику, непрофесіоналізму, непередбаченості в політиці. Система гільдій характеризується більшим професіоналізмом, досвідом, прогнозуванням, проте вона схильна до бюрократизації, консерватизму, призводить до перетворення еліт у замкнуту касту. Дана тенденція типова для держав з авторитарним і тоталітарним політичними режимами. У сучасних демократичних державах політична еліта формується в основному із представників бізнесу, державних службовців, відомих юристів, видатних вчених, політиків. Прагнення багатьох людей увійти до політичної еліти пояснюється різними мотивами.

Наприклад, належність до політичної еліти надає її представникам престижу, можливості приймати важливі рішення, певні привілеї, недоторканість та інші блага.

Студенти повинні знати сутність, зміст та функції політичного лідерства та його типологія. Лідерство – невід’ємний компонент політичної діяльності. Лідерство є всюди, де є організація і влада. Саме слово «лідер» (з англ. leader) означає «ведучий», «керуючий». Політичний лідер – це авторитетний член організації, групи, суспільства, особистий вплив якого дозволяє йому відігравати вагомий роль у політичних процесах і ситуаціях.

Політичне лідерство – це вищий рівень лідерства, оскільки воно відображає політичні процеси та відносини у вищих структурах влади, фіксує владні відносини між суб'єктом і об'єктом політики на верхівці політичної піраміди. У світовій політичній науці і практиці відомі щонайменше два пріоритетних підходи до політичного лідерства. Перший – це орієнтація на лідера як на людину – програму, коли основну увагу приділяють певним теоретичним, ціннісним, ідейним міркуванням, викладеним у програмі лідера. Цей пріоритет є специфічною західноєвропейською конструкцією, коріння якої сягають Великої Французької революції. Другий підхід пов'язаний з давніми історичними традиціями персональної оцінки політичних лідерів.

Розглянемо деякі західні концепції лідерства. Однією з популярних упродовж тривалого часу залишається «теорія рис» (і її різновиди). Ця теорія р (Е. Богардус, Ю. Дженнінгс) – ґрунтується на з'ясуванні якостей, властивим ерудованим лідерам. Феномен лідерства пояснюється особистісними якостями лідера: інтелект, воля, енергія, цілеспрямованість, організаторські здібності, компетентність – об'єктивно висувають особу на арену політичного життя.

Для політичного лідера однією з головних рис є здатність справляти політичний вплив на своїх послідовників. Цей аспект лідерства пояснює теорія послідовників (конституентів). Вона тлумачить лідерство як особливий тип взаємин між керівником і послідовниками (виборцями, активними прихильниками лідера, тими, на кого він справляє вплив.

Ситуаційна теорія лідерства. Її суть полягає в тезі – «лідер є функцією певної ситуації», тобто конкретні обставини формують відбір певного лідера і детермінують його поведінку. При чому пріоритетними є саме обставини а не лідерські якості (В. Даль, Т. Хілтон). Теоретики ситуаційного підходу саме дією ситуації пояснюють таке явище, як культ особистості.

Поясненню природи політичного лідерства допомагає психологічна теорія, яка ґрунтується на психоаналізі З. Фрейда. В основі психоаналізу З. Фрейда – теорія фрустрації, яка пояснює стан збудження людини, коли вона усвідомлює, що існують перешкоди на шляху до реалізації її інтересів.

Представник функціонального підходу до типології політичних лідерів М. Херманн, виділяє чотири типи політичних лідерів: прапороносців, служителів, торговців, пожежників.

Імідж «прапороносця» базується на демонстрації особистих рис лідера як «великої людини», яка має мрію-ціль. «Служитель» є виразником очікувань виборців, послідовників, коли їх інтереси проголошуються як політичні цілі. «Торговець» переконує конституентів «купувати» його ідеї й, ти самим, втягує їх в реалізацію цих ідей. «Пожежник» реагує на виклики ситуації, відгукується на події, що вже сталися, вирішує проблеми конституентів, що поставленні конкретною реальністю. У реальному житті більшість політичних лідерів використовують усі чотири названі іміджу, приводять особисті інтереси у відповідність з інтересами свого оточення і

будують взаємовідносини з ним, приймаючи до уваги особливості конкретного моменту.

Функції політичного лідера зосереджені на: об'єднанні громадян навколо спільних цілей і цінностей; визначенні та прийнятті оптимальних політичних рішень; соціальному арбітражі та патронажі, тобто захисті народу від беззаконня влади; забезпеченні політичної, інформаційної, емоційної комунікації влади та народу; генеруванні у свідомість мас оптимізму, соціальної енергії для досягнення проголошених цілей.

Лідер, як вважають політологи, повинен бути членом своєї групи, команди, «одним із нас», повинен мати однакові або близькі цілі і інтереси, уподобання і принципи. Реальними умовами, що підтверджують право на лідерство є: наявність особистої політичної програми; вміння боротися за здійснення цієї програми; популярність; можливість, щоб продемонструвати своє лідерство.

Соціальна значимість і функції лідерів прямо залежать від характеру політичного режиму. Вони відрізняються в авторитарних, теократичних, демократичних державах. У сучасних демократичних політичних системах, як вважають сучасні російські вчені В. Пугачов та О. Соловйов, проявляються три головні тенденції, які змінюють традиційні уявлення про лідерство. Це – професіоналізація, інституціалізація та збільшення ресурсної значимості лідерства.

Важливим фактором становлення політичної еліти та політичного лідерства в Україні стає проблема якості політичної еліти, яка здатна була б конструктивно розв'язувати складні завдання сьогодення.

Українські вчені у формуванні української національної, а також політичної еліти визначають чотири періоди: перший період тривав майже триста років (XIII–XVI ст.). Саме в цей час формувалася етнічна і конфесійна ідентичність українства, його еліта. Другий період також досить тривалий – півтора століття (від 1648 р. до кінця XVIII ст.). Особливість цього періоду зумовлена тим, що еліта сформувалася фактично з козацтва, з представників молоді української демократії часів Б. Хмельницького. Третій період фактично тривав близько вісімдесяти років і закінчився крахом Гетьманщини (1918 р.) і Української Народної Армії (1919 р.). Четвертий період почався у 1917 р. з народженням так званої радянської еліти і закінчився в Україні практично в 1991 р.

За часів незалежності українська еліта структурно, функціонально і за своєю суттю дуже змінилася. Керівна еліта протягом перших років української незалежності значною мірою носила постноменклатурний характер. Ця риса політичної української еліти навіть отримала визначення феномену «партії влади». «Партія влади» визначалась як криптокомуністична (від грец. *kryptos* – таємний, прихований), а її впливовість, як елемента політичної еліти, накладала відповідний відбиток на процеси модернізації політичного режиму в Україні.

З 1994 р. почалася трансформація політичної еліти України. З господарсько-бюрократичної верхівки, вимушеної паралельно займатися і політичними функціями, вона поступово почала перетворюватися на професійну політичну еліту.

З часом місця в колись монопольній піраміді влади зайняли численні елітні угруповання, що знаходяться між собою у відносинах конкуренції. Еліта втратила велику частину важелів, які були у старого правлячого класу. У цих умовах зросла роль економічних факторів управління суспільством, треба було шукати нових союзників, йти на тимчасові альянси.

У перші роки незалежності в Україні з'явилася своя «українська олігархія». Проте, на відміну від класичних олігархій, вона формувалася за іншим принципом. Це – владні неформальні утворення, що виникли на уламках радянської адміністративно-командної системи і отримали нічим не обмежений доступ до фінансових та економічних ресурсів у зв'язку з прямою чи опосередкованою приналежністю до державного керівництва. Тобто, до реальної влади прийшли колишні радянські чиновники.

З початком оформлення багатопартійної системи в Україні почала структуруватися партійно-парламентська еліта. Якщо в перші роки незалежності України ця еліта складалася переважно з комуністів та безпартійних, то вже починаючи з виборів до парламенту 1996 р. вона представлена членами політичних партій різного спрямування. В Україні ще за перших часів незалежності інститут президентства став ключовим інститутом політичної системи. Саме президент міг контролювати процес становлення суспільно-політичних відносин і прийняття політичних рішень.

Таким чином, за роки розбудови державності України відбувається процес формування нової української еліти. В ній виділяється декілька складових: правляча еліта (складається з політиків-чиновників); «олігархи», що використовують головним чином владу грошей; партійно-парламентська еліта; регіональні еліти.

Студенти повинні знати та розуміти, що національна еліта України відповідатиме своєму призначенню тільки тоді, коли її діяльність забезпечуватиме успішний розвиток України як суверенної держави, збереження її національних цінностей, власної національної та соціально-культурної ідентичності. Відтак в українському суспільстві сьогодні постала гостра потреба в сильних лідерах, спроможних взяти на себе всю повноту відповідальності за долю нації.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Визначте характерні риси політичної еліти.
2. За чийм твердженням правляча еліта поділяється на еліту «лисиць» та еліту «левів», а у політичному житті відбувається «циркуляція еліт»?

3. Які риси характерні для системи гільдій рекрутування еліти?
4. Назвіть головні функції політичного лідера.
5. Що означає латинське слово «eligerе», від якого походить термін еліта?
6. Хто є творцем класичної теорії еліт?
7. Які з функцій характерні для правлячої еліти?
8. Які з рис є властивими для відкритої еліти?
9. Яку групу політиків можна назвати квазі або псевдо елітою?
10. Декількома реченнями охарактеризуйте ціннісну теорію еліт.
11. Декількома реченнями охарактеризуйте концепцію плюралізму (функціональної теорії).
12. Кого зараховують до політичної еліти?
13. Ким вважають лідера, спрямованого на реалізацію завдань фундаментальної зміни суспільної системи?
14. Яким є підхід щодо пояснення природи еліт найбільш поширеним та впливовим в сучасній політичній науці?
15. Визначте риси, не притаманні «закритій еліті».

Література: основна [1–4], додаткова [5–8; 17; 19; 20].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- 1. Визначте характерні риси політичної еліти.**
  - А. високий соціальний статус;
  - Б. особлива політична свідомість;
  - В. виняткові особисті якості;
  - Г. дотримання законності.
- 2. Правляча еліта поділяється на еліту «лисиць» та еліту «левів», у політичному житті відбувається «циркуляція еліт» стверджували...**

А. К. Маркс;	Б. А. Токвіль;
В. Г. Моска;	Г. В. Парето.
- 3. Які риси характерні для системи гільдій рекрутування еліти?**
  - А. відкритість;
  - Б. закритість;
  - В. наявність великої кількості формальних вимог для заняття посад;
  - Г. першочергова значимість особистих якостей кандидата на посаду.
- 4. Назвіть функції політичного лідера.**
  - А. визначення та прийняття оптимальних політичних рішень;
  - Б. забезпечення політичної, інформаційної, емоційної комунікації влади та народу;
  - В. гарантування суверенітету;
  - Г. підтримання територіальної цілісності держави.
- 5. Що означає латинське слово «eligerе», від якого походить термін еліта**

А. аристократичний;	Б. обраний;
---------------------	-------------

- В. багатий; Г. освічений.
- 6. Хто є творцем класичної теорії еліт?**
А. Х. Ортега-і-Гасет; Б. Р. Даль;
В. Г. Моска; Г. О. Стамер.
- 7. Яка із названих функцій характерна для правлячої еліти?**
А. висловлення соціального невдоволення;
Б. безпосереднє здійснення влади;
В. висунення альтернативних законопроектів;
Г. формування тіньового уряду.
- 8. Яка із названих рис не є властивою для відкритої еліти?**
А. має неформальний характер, допускається спонтанний приплив нових членів на конкурсних засадах;
Б. вирішальний чинник висунення на посаду – відданість офіційній політико-ідеологічній системі;
В. високий професіоналізм, моральність і патріотизм;
Г. вирішальна роль в оцінці діяльності відводиться громадській думці.
- 9. Яку групу політиків можна назвати квазі або псевдо елітою?**
А. політичну опозицію;
Б. еліта, яка є розколотою, фрагментарною;
В. суб'єкти влади, які не дбають про інтереси власного народу;
Г. еліта, яка використовує авторитарні методи здійснення влади.
- 10. Приберіть зайвий абзац, який не відноситься до ціннісної теорії еліт:**
А. заперечується еліта як привілейована група, кожна з елітних груп виділяє власну еліту, яка захищає цінності;
Б. панівне становище еліти в інтересах суспільства, це «мотор історії»!
В. еліта не панує, а керує масами з їхньої згоди, що виявляється на вільних виборах.
- 11. Приберіть зайвий абзац, який не відноситься до концепції плюралізму (функціональної теорії):**
А. головний суб'єкт політичного життя – не еліта, а групи інтересів, доступ до еліти через знання, здібності, активність;
Б. існує багато еліт, жодна з яких не здатна домінування в усіх сферах життя;
В. формування еліти результат відбору суспільством цінних представників.
- 12. До політичної еліти зараховують:**
А. видатних діячів культури, науки, представників мас-медіа, що формують ідеологію суспільства та його свідомість;
Б. великих власників, можновладців, провідних менеджерів фінансово-промислових корпорацій;
В. керівників держави, членів уряду, депутатів законодавчого органу;
Г. чиновників державного апарату, що приймають участь у процесі підготовки та реалізації важливих політичних рішень.

13. Лідера, спрямованого на реалізацію завдань фундаментальної зміни суспільної системи, вважають:

А. авантюристом;

Б. реалістом;

В. реформатором;

Г. революціонером.

14. Найбільш поширеним та впливовим в сучасній політичній науці щодо пояснення природи еліт є підхід:

А. організаційний;

Б. владний;

В. ціннісний;

Г. плюралістичний.

15. Визначте рису непритаманну «закритій еліті»:

А. повага до громадської думки;

Б. відданість системі, правлячій партії;

В. формування шляхом відбору кандидатур вищого керівництвом країни;

Г. некритичне сприйняття директив, спущених згори.

ТЕМА 10. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ.

(2 години)

План

1. Громадянське суспільство, історія формування. Концепції громадянського суспільства в історії політичної думки.

2. Історія формування місцевого самоврядування в Україні і світі.

3. Соціальні і економічні чинники виникнення місцевого самоврядування. Суть, місце і роль місцевого самоврядування в політичній системі.

4. Моделі місцевого самоврядування. Ефективність місцевого самоврядування в Україні.

Основні поняття: держава, правова держава, громадянське суспільство, суспільство, громадянство, соціальна держава.

Студенти повинні розуміти поняття, генезис та основні ознаки громадянського суспільства. Громадянське суспільство – це безпосередньо не контрольована державою сфера життєдіяльності індивідів.

Громадянське суспільство – це сукупність неполітичних відносин у суспільстві, тобто економічних, моральних культурно-духовних, релігійних, національних; сфера реалізації інтересів вільних індивідів, асоціацій і організацій громадян, які добровільно сформувалися й захищені законом від прямого втручання й довільної регламентації з боку органів державної влади. Це поняття співвідноситься з категоріями «держава» і «правова держава».

Звернемо увагу на те, що не можна змішувати або ототожнювати «суспільство» як людську спільноту з категорією «громадянське суспільство» як історичним феноменом, що виникає на певному етапі розвитку суспільства. Громадянське суспільство якісно відрізняється від того, що прийнято називати людським суспільством взагалі. Якщо «суспільство» характеризує спільність життєдіяльності людей, то «громадянське суспільство» – це така система зв'язків та інтересів, яка забезпечує вільну реалізацію кожною людиною своїх природних прав – права на життя і гідне існування, працю, свободу робити все, що не на шкоду іншим, власність, рівність перед законом тощо.

Формування правової держави можливе лише на основі розвиненого цивільного суспільства. Початок формування елементів громадянського суспільства спостерігається ще в Стародавніх Греції та Римі. Тоді виникає й саме поняття «громадянин».

Лише у епоху Просвітництва в органічному зв'язку з ідеєю правової держави формуються уявлення про Громадянське суспільство. Поява громадянського суспільства, яке ґрунтується на системі приватної власності та всезагальній формальній рівності людей, стала можливою лише з утвердженням буржуазного суспільства.

Ж.-Ж. Руссо, формуючи концепцію суспільного договору, розмежував поняття «Громадянське суспільство» і «державу». Він протиставив державу (республіку) і співтовариство (асоціацію) громадян як феномени, що мають свої власні завдання. Якнайповніше обґрунтування проблема розмежування держави і цивільного суспільства отримала в Гегеля. На відміну від своїх попередників, він розглядає Громадянське суспільство і державу як самостійні інститути. У державі представлена загальна воля громадян, вважає Гегель, цивільне ж суспільство – це сфера реалізації особливих, приватних інтересів окремих індивідів.

Визначні українські вчені М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, Б. Кістяківський, М. Шаповал присвятили свої твори теорії громадянського суспільства. Але через ізольованість України, їхні напрацювання не зуміли радикально змінити провідні європейські концепції.

На сучасному етапі існує значна кількість підходів до визначення громадянського суспільства.

Для підготовки доповідей та рефератів студенти повинні передусім звернути увагу на передумови виникнення та структура громадянського суспільства. Громадянське суспільство має складну структуру і включає економічні, духовні, релігійні, етнічні, родинні і інші стосунки і інститути, не опосередковані державою. Воно охоплює виробниче і приватне життя людей, їх традиції, звичаї, сфери освіти, науки, культури, що знаходяться поза безпосередньою діяльністю держави.

Інтереси різних груп і індивідів виражаються через такі інститути цивільного суспільства як сім'я, церква, політичні партії, професійні, творчі

об'єднання, кооперативи, соціальні рухи, органи суспільної самодіяльності. Тим самим Громадянське суспільство передбачає різноманіття територіальних громад, культурних, національних співтовариств, тобто множинність соціальних суб'єктів, відносно незалежних від держави і здібних до самоорганізації. У цивільному суспільстві, на відміну від державних структур, переважають не вертикальні, а горизонтальні зв'язки – стосунки конкуренції і солідарності між вільними і рівноправними партнерами.

Економічною основою громадянського суспільства є недержавна власність на засоби виробництва, що може існувати в індивідуальній і колективній формах. Суб'єктами індивідуальної власності виступають індивіди та домашні господарства. Колективною є власність акціонерних товариств, кооперативів, релігійних і громадських об'єднань та організацій, трудових колективів різних форм господарювання тощо. Наявність у громадян власності на засоби виробництва робить їх незалежними від держави в економічному відношенні. І навпаки, тотальне одержавлення власності, ліквідує економічну основу громадянського суспільства, ставить громадян у повну залежність від держави як роботодавця. Елементами політичної структури громадянського суспільства виступають недержавні політичні інститути, основними з яких є політичні партії, громадські організації і суспільні рухи, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації. У політологічній літературі нерідко висловлюється думка про неполітичний характер громадянського суспільства, тобто про відсутність у ньому політичних інститутів і відносин. Така позиція необґрунтовано залишає поза межами громадянського суспільства, зокрема, політичні партії, громадсько-політичні організації, засоби масової інформації, які є найважливішими засобами впливу громадянського суспільства на державу.

Найважливішим політичним інститутом громадянського суспільства є політичні партії. Це – добровільні об'єднання громадян, що виконують у громадянському суспільстві низку важливих функцій: вираження соціальних інтересів, ідеологічну, політичної соціалізації, формування громадської думки тощо. Водночас політичні партії є найважливішою ланкою, яка з'єднує громадянське суспільство з державою; передусім саме завдяки їм здійснюється представництво багатоманітних соціальних інтересів на державному рівні. Інституціональними елементами структури громадянського суспільства є багатоманітні громадські організації. Політичними інститутами є ті з них, які тією чи іншою мірою впливають на здійснення державної влади, тобто виступають як групи інтересів. Групами інтересів є передусім громадсько-політичні організації – професійні, жіночі, молодіжні, ветеранські тощо. Важливим політичним інститутом, за допомогою якого громадянське суспільство справляє істотний вплив на державу, є засоби масової інформації. Інститутом громадянського суспільства можуть бути лише недержавні засоби масової інформації, а саме політичним

інститутом вони виступають тоді, коли виконують політичну функцію, взаємодіючи з політичною владою, державою.

Структуру духовної сфери громадянського суспільства складають соціокультурні відносини, а її елементами є школа, церква, різноманітні культурно – мистецькі заклади – тією мірою, якою вони виступають як недержавні утворення.

Дискусійним та корисним для розгляду студентів є проблематика взаємодії громадянського суспільства та держави. Громадянське суспільство й держава перебувають у тісному взаємозв'язку, перше неможливе без другого. Завдяки державі людська спільнота набуває цивілізованості і стає суспільством. Водночас держава не може існувати поза суспільством. Вона похідна від громадянського суспільства, і призначення її полягає в тому, щоб слугувати йому. Громадянське суспільство є противагою державі у її постійному прагненні до панування над суспільством. Від ступеня розвиненості громадянського суспільства залежить ступінь демократизму держави.

Громадянське суспільство виступає як сфера реалізації приватних інтересів і потреб – індивідуальних і колективних, часто протистоячих один одному. Держава ж як виразник волі всього населення покликана примирити, поєднати ці інтереси, забезпечити консенсус по основних питаннях суспільного життя. Взаємини між цивільним суспільством і державою носять складний, часто конфліктний характер. Система цивільного суспільства, що саморозвивається, постійно випробовує тиск з боку держави. В умовах тоталітарних режимів відбувається етатизація (одержавлення) суспільства, фактичне знищення або крайнє звуження незалежності суспільного життя від держави. При демократичному режимі держава і Громадянське суспільство виступають як рівноправні партнери. Вирішення суспільних проблем здійснюється шляхом компромісу між державою і суспільством. Дійсно демократичний політичний режим можливий лише там, де є Громадянське суспільство. У розумінні ролі держави в суспільстві є дві крайні позиції – анархізм та етатизм. Анархізм відкидає державу взагалі як орган примусу і насильства над людьми. Етатизм, навпаки, всіляко перебільшує роль держави в житті суспільства. Партнером держави громадянське суспільство виступає лише у правовій державі за демократичного політичного режиму.

При розгляді наступного питання, слід звернути увагу на проблеми становлення громадянського суспільства в Україні. Досвід розвитку цивілізованих країн засвідчує, що формування громадянського суспільства шляхом світової цивілізації тривалий і дуже складний процес. Україна має досить специфічний досвід його побудови. У нашій державі ще існують суперечності між законом і дійсністю, що веде до примноження конфліктів в суспільстві. Вихід із такого становища – у форсуванні реалістичного характеру законодавства, спроможного враховувати конкретні ситуації, необхідні для формування громадянського суспільства. Соціально-економічна

політика, що проводиться нині в Україні, на жаль, не забезпечує повністю стабільних умов для реалізації можливостей переходу до суспільства такого типу.

На сьогоднішній день відбувається процес приведення всіх суспільних інститутів та процесів у відповідність до норм розвинутої цивілізації, що знаходить свій прояв у формуванні засад правової держави та громадянського суспільства, в якому повинні домінувати принципи громадянського контролю, домінування громадянських свобод, повага до індивідуальності, цінність приватної власності, повинна бути розвинута система громадянського суспільства яке може бути абсолютно самодіяльним (проявом такої самодіяльності в Україні стала волонтерська допомога українській армії від громадських та волонтерських організацій).

Однією з характерних ознак громадянського суспільства є наявність Громадських організацій, які мають бути незалежними від політичних сил або релігійних установ чи бізнесу. На жаль в Україні традиції утворення таких організацій прийшли досить пізно, аж на початку 2010-х років. До того діяльність таких організацій, якщо такі й були, відбувалася досить завуальовано під певним патронатом політиків або впливових бізнесменів, які таким чином хотіли підвищити свої рейтинги або отримати прихильність суспільства.

Засоби масової інформації (ЗМІ) також займають одне з ключових місць у житті суспільства. Одне з провідних місць у громадянському суспільстві займають політичні партії. На жаль в Україні більша кількість політичних партій ще не вийшли на дійсний шлях громадського плюралізму. Але, незважаючи на всі негативні моменти, події Революції Гідності 2013–2014 років та сучасні події показали, що в Україні є можливості, прагнення та перспективи до побудови демократичної держави з сильним громадянським суспільством. Сподіваємось на плідну співпрацю держави і громадськості, бо, як свідчить світова практика, розвиток демократичної держави передбачає побудову її відносин з громадянським суспільством на партнерських засадах. Завдання, передбачені Стратегією, можуть бути виконані лише за умови взаємовигідної та рівноправної співпраці органів державної влади та органів місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства.

Структура, місце і роль місцевого самоврядування у політичній системі. Місцеве самоврядування почало розвиватися в Європі в часи середньовіччя як форма громадського самоврядування (вічові збори в містах Києві, Новгороді, Пскові, Флоренції, Генуї). У сучасному ж розумінні – у XIX столітті як результат ліберально-демократичних реформ. Відомо, що саме із середини цього століття місцеве управління, за ініціативою прусського юриста Рудольфа Гнейста, дістало назву «місцеве самоврядування».

Основоположні ідеї та принципи цієї форми суспільного устрою відображено в таких міжнародних правових документах, як Всесвітня декларація та Європейська хартія про місцеве самоврядування. Згідно з цими

правовими актами важливою ознакою будь-якого органу місцевого самоврядування є його автономія. Інститут місцевого самоврядування є досить ефективним і необхідним елементом створення удосконаленого механізму стримувань і противаг між законодавчою та виконавчою гілками влади, протистояння між якими не тільки не припиняється, а в періоди передвиборних кампаній навіть загострюється. У більшості європейських країн інститут місцевого самоврядування з другої половини ХІХ століття став провідним.

Серед різних систем місцевого самоврядування, досвід яких є досить повчальний для України, варто насамперед виокремити французьку скандинавську та німецьку. Істотна особливість французької системи полягає в тому, що вона сформувалася шляхом поступового делегування повноважень місцевій владі від влади державної, водночас зберігши за останньою значний вплив на місцеве життя. Прикметною ж рисою скандинавської є принцип колективного керівництва місцевою виконавчою владою шляхом використання такого специфічного самоврядного інституту, «як колективний мер». Цей принцип знаходить практичне втілення у випадках, коли в громаді відсутній одноособовий політичний лідер, а його повноваження здійснюють кілька осіб із чітко розподіленими функціями. Українська система місцевого самоврядування розпочала свій відлік із весни 1990 року. Відповідно до Конституції та чинного законодавства система місцевого самоврядування в Україні складається із сільських, селищних, міських, районних та обласних рад, які, виконуючи функції органів місцевого самоврядування, представляють спільні інтереси місцевого самоврядування, їхніх територіальних громад.

На думку сучасних дослідників, місцеве самоврядування слід розглядати як систему відносин, частину громадянського суспільства поряд з такими інститутами, як сім'я та суспільні організації. У процесі планування і прийняття будь-яких рішень, що стосуються органів місцевого самоврядування, доцільними є попередні консультації з цими органами. Вони також повинні мати право на судовий захист для забезпечення вільного здійснення своїх повноважень і дотримання закріплених конституцією і законодавством країни принципів місцевого самоврядування.

Як відомо, місцеве самоврядування спрямоване на реалізацію ряду завдань: зміцнення основ місцевої демократії; політична структуризація, формування елементів громадянського суспільства на місцевому рівні; створення умов для забезпечення життєвих інтересів, соціального захисту населення, надання йому високоякісних послуг; забезпечення захисту та реалізації прав і свобод громадян; сприяння консолідації, культурному і духовному розвитку місцевих громад; здійснення ефективної політики розвитку сіл, селищ, міст і територій; розвиток ініціативи і самодіяльності населення; підготовка кадрів для служби в органах місцевого самоврядування.

Студенти повинні розуміти, що місцеве самоврядування є сполучною ланкою між громадянським суспільством і державою, де сходяться інтереси місцевих співтовариств, громадянина, держави, політичних партій, груп інтересів. На сучасному етапі розбудови України як демократичної, соціальної та правової держави з урахуванням глобальних змін, які відбулися останнім часом, розвиток місцевого самоврядування є одним з пріоритетних напрямів державної політики. Феномен Євромайдану окреслив європейський вибір населення України, що актуалізувало проблему реалізації ратифікованих угод з країнами ЄС, у тому числі положень Європейської хартії місцевого самоврядування, а також забезпечення якісного розвитку регіонів країни як важливих складових частин економічної системи України.

Важливі дати в історії українського самоврядування:

– 1356 р. – самоврядування в Україні веде свій початок від Магдебурзького права. Першим українським містом, яке у 1356 році отримало конфірмацію Магдебурзького права від галицького князя Болеслава-Юрія, було місто Львів. Згодом, у 1374 році Магдебурзьке право отримав Кам'янець-Подільський.

– 1990 р. – Закон України «Про місцеві ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» від 7 грудня 1990 року.

– 1992 р. – Закон України «Про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 26 березня 1992 року. Рішення про створення першої в Україні асоціації органів місцевого самоврядування, Асоціації міст України (АМУ). Створено Українську асоціацію місцевих та регіональних влад.

– 1996 р. – Верховна Рада України прийняла Конституцію України – самоврядування отримало конституційний статус. Від імені України підписано Європейську хартію місцевого самоврядування (м. Страсбург, Франція).

– 1997 р. – Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року. Європейська хартія місцевого самоврядування ратифікована Верховною Радою України.

– 2000 р. – Указом Президента України від 25 листопада 2000 року № 1250/2000 «Про День місцевого самоврядування» встановлено це свято.

– 2002 р. – Підписано Хартію та Установчу угоду Конгресу місцевих та регіональних влад України.

– 2009 р. – Міністерство юстиції України зареєструвало Всеукраїнську асоціацію сільських та селищних рад.

– 2010 р. – Українська асоціації місцевих та регіональних влад перейменована на Всеукраїнську асоціацію органів місцевого самоврядування «Українська асоціація районних та обласних рад».

– 2014 р. – Кабінет Міністрів України прийнявши розпорядження «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01 квітня 2014 року

№ 333-р започаткував всеосяжну реформу. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про співробітництво територіальних громад».

– 2015 р. – Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Хто з відомих теоретиків громадянського суспільства відносив його до матеріальної сфери?
2. Який принцип відображає сутність громадянського суспільства?
3. Надайте змістовну характеристику правової держави.
4. Що є найважливішим політичним інститутом громадянського суспільства?
5. Які відносини не складають основу громадянського суспільства?
6. Що властиве сучасному українському суспільству з точки зору залученості громадян?
7. Що вважається основною рисою громадянського суспільства?
8. Дайте характеристику правовій державі.
9. Що виступає в якості інституту громадянського суспільства?
10. Які головні принципи правової держави?
11. Що виступає головною діючою особою у громадянському суспільстві?
12. Який комплекс рис притаманний правовій державі?
13. Що передбачає соціальна держава?
14. Який вид незалежності громадян є основою нормального функціонування громадянського суспільства?
15. Яка європейська країна є еталоном «соціальної держави»?

Література: основна [1–4], додаткова [5; 8; 10; 15; 21].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Хто з відомих теоретиків громадянського суспільства відносив його до матеріальної сфери?

А. Ж.-Ж. Руссо;

Б. К. Маркс;

В. Г. Гегель;

Г. Н. Макіавеллі.

2. Сутність громадянського суспільства відображає принцип:

А. жорсткого контролю держави за суспільством;

Б. монополії держави чи певної політичної сили на ідеологію;

В. права громадян ставляться за найбільшу цінність;

Г. доступ лише окремих соціальних груп і прошарків до участі в державних і суспільних справах.

3. Правову державу характеризують:

- А. концентрація усієї повноти влади в одній особі або інституту державної влади;
- Б. надання виборчого права тільки окремим групам населення;
- В. верховенство закону та його панування в суспільстві;
- Г. невиразний характер системи взаємостримування і взаємопротиваг гілок державної влади.

4. Найважливішим політичним інститутом громадянського суспільства є:

- А. партія;
- Б. президент;
- В. Кабінет Міністрів;
- Г. парламент.

5. Які відносини не складають основу громадянського суспільства?

- А. соціокультурні;
- Б. економічні;
- В. соціальні;
- Г. державні.

6. Сучасному українському суспільству властиві:

- А. високий рівень недовіри населення владним структурам;
- Б. орієнтація політичних партій на представлення інтересів певних соціальних груп;
- В. розвинутий та значний за чисельністю середній клас;
- Г. високий ступінь залучення громадян до організованої громадсько-політичної діяльності.

7. Основною рисою громадянського суспільства вважається:

- А. пріоритет держави над громадянином;
- Б. самоврядування індивідів, добровільних організацій та асоціацій громадян;
- В. контроль держави за діяльністю суспільства;
- Г. одностороння відповідальність за реалізацією прийнятих законів.

8. Правова держава це – держава, в якій .....

- А. заборонено все, що не дозволено державною владою;
- Б. дозволено все, що не заборонено законом;
- В. в міжнародних відносинах пріоритет віддається силі (за принципом «мета виправдовує засоби»);
- Г. пріоритет міжнародних правових норм над національними.

9. В якості інституту громадянського суспільства виступає:

- А. уряд;
- Б. політичні партії;
- В. парламент;
- Г. армія.

10. Принцип правової держави – це ...

- А. державний суверенітет;
- Б. закріплення пануючих форм власності;
- В. підтримання правопорядку;
- Г. гарантування прав і свобод.

11. Головною діючою особою у громадянському суспільстві виступає:

А. людина;	Б. влада;
В. економіка;	Г. номенклатура.
- 12. Що з наведеного не притаманне правовій державі?**
- А. формальна рівність;
 Б. відсутність станового поділу;
 В. державний контроль;
 Г. приватна власність.
- 13. Соціальна держава передбачає:**
- А. соціальну рівність;
 Б. соціальний популізм;
 В. надання соціальної допомоги усім верствам суспільства.
- 14. ... незалежність громадян – основа громадян нормального функціонування громадянського суспільства?**
А. економічна;	Б. культурна;
В. релігійна;	Г. творча.
- 15. Яка європейська країна є еталоном «соціальної держави»**
А. Румунія;	Б. Швеція;
В. Болгарія;	Г. Албанія.

**ТЕМА 11. РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ І ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ. МОРАЛЬ І ПОЛІТИКА.
(2 години)**

План

1. Політична свідомість: рівні, структура, типи. Функції політичної свідомості.
2. Поняття політичної культури. Її структура, функції, рівні і види.
3. Політична культура сучасного українського суспільства.
4. Співвідношення політики і моралі як регуляторів суспільного життя і засобів соціалізації людини.
5. Етика ненасильства. Політична етика в етнонаціональних і соціальних конфліктах. Професійна мораль та етика сучасного політика.

Основні поняття: *Політична свідомість, громадська (суспільна) думка, масова свідомість, рівні політичної свідомості, політична ідеологія, політична психологія, політична культура, субкультура політична, конформізм, маргінальність, типи політичної культури, політична соціалізація, типи політичної соціалізації.*

Для відповіді на це питання студентами будуть важливі поняття політичної свідомості та розуміння її змістовних ознак. Політична свідомість виступає необхідним елементом політичного життя суспільства. За допомогою політичної свідомості індивід спроможний адаптуватися у політичному просторі та здійснювати у ньому специфічні функції соціальної взаємодії, політичної участі й управління. Поняття «політична свідомість» за своєю суттю несе у собі подвійне змістовне навантаження. З одного боку, воно характеризує субстанційні ознаки «політичного» як регулятора суспільних відносин, наголошує на тому, що саме свідомий фактор є умовою і складовим елементом політичної сфери суспільства. З іншого боку, вказує на те, що вона як один із компонентів входить у духовну сферу суспільства поряд з такими формами суспільної свідомості, як правова, етична, естетична, релігійна. Саме завдяки своїй регулятивно-управлінській функції політична свідомість впливає на формування і напрям розвитку елементів духовної сфери суспільства. Зміст, процес та форми такого впливу зазвичай називають політизацією.

Процес політизації здійснюється в різноманітних формах. По-перше, це «початкова політизація», коли політична свідомість починає безпосередньо вплітатися в сфери прояву суспільної свідомості. По-друге, кожний елемент духовної сфери набуває політичного значення за умов, коли від контрольованої ним сфери залежать виконання й реалізація політичних завдань. По-третє, ці завдання стають ще важливішими і складнішими, коли фактично заново формуються державні органи і структури, а радикальні перетворення охопили всі найважливіші сфери суспільства – економіку, культуру, духовне життя, розмаїтий і складний комплекс суспільних відносин сучасного етапу розвитку новостворених суверенних держав.

Як сфера політичних відносин, політична свідомість – явище історичне, що постійно розвивається й змінюється. Причому це відбувається незалежно від бажання та волі людей. Політичну свідомість зумовлюють суперечливі та негативні чинники – кризовий стан економічної, політичної та соціальної сфери, падіння культурно-моральних підвалин суспільства, зростання корупції та злочинності тощо.

Політична свідомість може належати тільки певним суб'єктам політичних відносин (індивідам, соціальним групам, класам, націям, суспільству). Відповідно розрізняють політичну свідомість індивіда, соціальної групи, класу, нації, суспільства. І кожна соціальна група і суспільство в цілому, що є суб'єктами політики, виробляють свої власні політичні уявлення. Політична свідомість групи і суспільства не є простою сумою політичних уявлень індивідів, що їх складають.

Політична свідомість характеризується й загальнонаціональними ознаками, що властиві усім соціальним групам та індивідам. Саме поняття «українська національна політична свідомість» відображає процес творення чи повернення до життя української духовності, українських національних

цінностей (національної ідеї, головним компонентом якої виступають ідея суверенітету української нації та української національної держави, демократичного ідеалу суспільно-політичного устрою, усвідомлення природних прав нації та особи, актуалізація традицій державотворення і самоврядування). Студентам важливо розуміти, що об'єктами поширення української національної політичної свідомості виступають український етнос й етнічні меншини. Національне виховання етнічних меншин повинне здійснюватись демократичними методами на основі поваги до них та врахування їх специфічних потреб.

Для ознайомлення та відповіді на друге питання треба знати структуру політичної свідомості та її типи. Політична свідомість – явище багаторівневе. Рівень політичної свідомості соціального суб'єкта відображає певний рівень пізнання процесів і явищ у сфері політичних відносин. У свою чергу структура політичної свідомості має три рівня: повсякденний, емпіричний і теоретичний.

Повсякденний рівень політичної свідомості – сукупність політичних уявлень і поглядів суспільства, класу, соціального прошарку, групи або окремого індивіда, що виникають під час безпосереднього сприйняття соціального буття. Характерною особливістю цього рівня є емоційно-розумове осмислення дійсності. Його характеризують розмитість, фрагментарність і несистематизованість уявлень про політичні явища. Проте його проста логіка, що ґрунтується на «здоровому глузді», є достатньо надійним орієнтиром у політичних подіях. Відносно розвиненою формою буденної свідомості є такий феномен, як громадська думка (суспільна думка). Суспільна думка – історично зумовлений стан суспільної свідомості великих груп людей, що постійно змінюється і висловлюється публічно з проблем, важливих для суспільно-політичного життя. Як форма свідомості громадська думка – більшою мірою продукт емоційної, ніж раціонально-пізнавальної діяльності. Вона виникає не на ґрунті ретельної інтелектуальної роботи і емпіричного підтвердження уявлень, що складаються, а в результаті цілеспрямованого впливу (головним чином, засобів масової інформації) на емоційну сферу людей.

Емпіричний рівень політичної свідомості – більш-менш усвідомлена сума уявлень про явища і процеси політичного життя, що виникають у його учасників. Цей рівень формується на ґрунті практичного повсякденного досвіду людей. У емпіричного і повсякденного рівній політичної свідомості є чимало спільного. Їм обом притаманні яскраво виражені психологічні риси: почуття, настрої, імпульсивність, емоційне сприйняття політичних подій, що відбуваються. Питома вага психологічного компоненту політичної свідомості значно зростає в часи політичної нестабільності, кризових ситуацій, перехідного періоду суспільного розвитку.

Теоретичний рівень політичної свідомості – найбільш високий щабель у пізнанні політичної дійсності. Це система поглядів та ідей, вироблених на

підставі наукового осмислення всієї сукупності соціально-політичних відносин. На теоретичному рівні зміст політичної свідомості виражається у вигляді наукових понять і категорій, а також соціально-політичних теорій, учень, концепцій і доктрин. Теоретична свідомість є стрижнем політичної ідеології, котра являє собою систематизоване, цілісне, концептуальне відображення корінних інтересів певної нації, соціальної групи, організації, що пов'язані з боротьбою за владу, її утриманням та захистом задля реалізації цих інтересів.

Особливе місце у відображенні політичних процесів і явищ посідає політична самосвідомість як реалізація свого «Я» в сфері політики, як спосіб дійсного ставлення людини до світу.

Таким чином, політична самосвідомість – це й національна самосвідомість, яка є передумовою, основою бачення того, що оточує націю. Національна політична самосвідомість виступає творцем ціннісних орієнтацій народу, його різних соціальних груп і верств. Знання про те, хто ми є, нерозривно пов'язане зі знанням і можливими відповідями на питання про здатність і шляхи цивілізованої національної державотворчої діяльності. Не можна забувати, що серед елементів національної культури, якими живиться й підтримується історична політична самосвідомість, є й такі найважливіші джерела, як уявлення про територію свого проживання та історична пам'ять.

Політичну свідомість людей можна класифікувати за різноманітними підставами. Треба мати на увазі, що той або інший тип політичної свідомості у чистому вигляді зустрічається дуже рідко. В реальному житті окремої людини може одночасно проявлятися декілька типових рис політичної свідомості. А може бути й так, що політична свідомість і поведінка людини синтезує всі складові елементи політичних орієнтацій в суспільному житті. Це означає, що кожний носій політичної свідомості завжди повинен аналізуватися у певних параметрах політичного простору і часу, складові елементи яких перебувають у діалектичній взаємодії, котра активно впливає на характер мислення, цінності, переконання й поведінку конкретної особи.

Сучасні реалії політичного життя українського суспільства дають можливість для узагальнення типологічних ознак політичної свідомості. Спираючись на матеріали різних соціологічних досліджень, моніторингів, аналітичні розробки, можна назвати такі домінуючі типи української політичної свідомості: 1. Патерналістсько-егалітарна політична свідомість. Для неї характерні очікування вирішення всіх проблем за рахунок політики держави або, в крайньому разі, місцевої влади і керівництва підприємств. Носії такої політичної свідомості відверто жадають «сильної руки», яка б навела порядок у державі аж до переділу власності; 2. Індивідуалістично-ліберальна політична свідомість. Для неї характерна орієнтація при вирішенні своїх проблем перш за все на власні сили, переконаність у тому, що можна самому керувати своєю долею. Представники цього типу діяльні, у них немає

невпевненості у своєму майбутньому, вони більшою мірою орієнтовані на кар'єру і життєвий успіх.

За наступним питанням при підготовці тематичних доповідей та презентацій студентам треба враховувати складні взаємовідносини між політикою та мораллю. Визнання в політиці пріоритету соціальних і моральних цінностей та цілей – одна з істотних ознак її відповідності вимогам часу, потребам суспільного поступу. Політика, яка не отримує належної підтримки з боку моралі, приречена на поразку. Питання про взаємозумовленість політики і моралі традиційно користується увагою визнаних авторитетів у світовій філософії та соціології політики, прикладної політичної етики.

Це питання пройшло складний історичний розвиток і відповідь на нього коливалась під тиском історичних та соціокультурних факторів і пройшла декілька етапів: від ідеї абсолютної єдності моралі та політики в Античній філософії до їх рішучого протиставлення в період пізнього Середньовіччя (Макіавеллі) і повної ідеологізації цього питання в філософії марксизму.

Наприкінці XIX – на початку XX століття данину зазначеній проблематиці віддала ціла когорта впливових західних вчених: Огюст Конт, Еміль Дюркгейм, Вільфредо Парето, Макс Вебер. Найпомітнішими серед них були узагальнення німецького теоретика Макса Вебера. В праці «Політика як покликання і професія» він прагне обґрунтувати тезу про повну розбіжність політики і моралі. На цій підставі його називали «новим Макіавеллі».

У цілому в новітній соціально-філософській політичній та етичній думці домінує позиція тих, хто визнає важливість і навіть первинність моральних критеріїв, оцінок та чинників політичної діяльності суспільства. Великою популярністю в наші дні користується спроба поєднати політику і мораль засобами модернізованої концепції справедливості, яка запропонована американським теоретиком Дж. Роулзом. Набувають «другого дихання» неогуманістичні ідеї «облагородження» політики мораллю (А. Швейцер, М. Ганді), пріоритету моральних цінностей у суспільно-політичному житті (Е. Фромм, Дж. Хакслі). Підсумовуючи здійснений екскурс в історію проблеми, зазначимо, що питання про взаємини політики і моралі не має і не може мати однозначного розв'язання. Адже людина – головна дійова особа політичного життя – є водночас і політичним громадянином, і вільною моральною особистістю. Відповідно, її погляди, почуття, вчинки, визначаються як політичними, так і етичними мотивами.

Для студентів є важливим опанувати сучасне розуміння спільних рис і відмінностей політики та моралі. Політика і мораль – одвічні союзники і стародавні опоненти. Вони – важливі складові життя людського суспільства. Політика, що прагне досягнення своїх цілей, не може обійтися без такого значного внутрішнього регулятора людської поведінки, як мораль, і тому змушена апелювати до морального почуття мільйонів людей, використовуючи його в тій чи іншій мірі.

Крім того, як політика, так і етика, мають спільне призначення: кожна у свій спосіб навчає людей спілкуватися заради забезпечення їхніх прагнень до блага. Політика забезпечує утворення мережі формальних і неформальних зв'язків людини, суспільних груп громадянського суспільства з державою. Мораль, в свою чергу, покликана здійснювати духовне морально-психологічне єднання суспільства. Виникнувши як об'єктивно необхідні і споріднені регулятори суспільного життя, політика і мораль у процесі свого розвитку з часом набули статусу самостійних інститутів, почали діяти за власними законами.

Зафіксовані теоретичною свідомістю точки дотику і відмінності політики та моралі дозволяють визначити чотири основні типи їх взаємодії: «оптимістичний», згідно з яким політика і мораль в принципі збігаються, їх розходження – наслідок конкретних обставин, які піддаються коригуванню; «політика полісу» відповідає «етиці етносу» (Аристотель); «песимістичний», який доводить принципову несумісність політики і моралі, антиномічність їх стосунків – «те, що придатне існуючій владі», «чиста шкода» для підлеглих (Платон). Подібна позиція характерна для Ф. Ніцше, М. Вебера та їхніх численних прихильників; «об'єктивістський», який декларує, що специфічність політики і моралі робить недоцільною спробу встановити постійно-нормативний зв'язок між ними. Згідно з таким підходом, політика оголошується поза моральною, (імморальною), її слід оцінювати виключно категоріями політології. Відповідно, і моралі рекомендується обмежитися власними поняттями та проблемами, не втручатися у не притаманні моралі теоретичні і практичні справи політики; «релятивістський», який виходить з того, що взаємодія і можливість збігання політики та моралі безпосередньо залежать від конкретної соціально-політичної ситуації, що безперервно змінюється.

Для українського суспільства потреба у морально орієнтованій політиці стає життєво необхідною. Драматичний досвід зведення політики до простого засобу підпорядкування суспільства владі актуалізує розуміння політики як інструмента гуманізації суспільства, його вдосконалення згідно з «людськими критеріями». «З політикою завжди поруч іде мораль. На сьогодні питання політики та моралі в Україні є дуже актуальним, але в той самий час ігнорованим нашими політиками: мало де можна почути суб'єктивну і повну думку щодо цієї проблеми з вуст політичних діячів.

Політична етика як одна зі складових сучасної прикладної етики – молода галузь наукового дослідження і навчальна дисципліна. Однак як спеціальна проблематика політичної теорії, філософії політики вона має свою давню дослідну традицію, яка розвивалась не стільки зусиллями етиків, скільки соціологів, соціальних філософів, політологів. Проте із середини ХХ ст. через нагальні запити соціальної практики вона почала оформлюватися в окрему галузь наукового дослідження. Політична етика – частина практичної філософії, яка займається основними нормативними питаннями політики:

принципами справедливого соціального устрою, конституцією; критеріями легітимного управління, правами та обов'язками керівників та громадян (включаючи право протидії та обов'язок послуху), проблемою справедливості у стосунках між державами. До політичної етики у широкому сенсі відносяться теорія соціальної справедливості, легітимного управління, справедливих війн, а також теорія правильного використання влади правлячими колами.

Спільними зусиллями фахівців політичної та етичної науки вже з'ясовані відправні положення політичної етики. Характеризуючи їх у найзагальнішому вигляді, зазначимо, що вони поділяються на два головних розділи: основні принципи політичної діяльності з врахуванням необхідності поєднання вимог політичної цілеспрямованості і моральної виправданості та конкретні правила, нормативи, поведінка політики під час здійснення конкретної політичної діяльності (вибори, законотворчість, управлінська робота, консенсусні переговори тощо).

Особливості поведінки «людини політики», спосіб та стиль викладу ним політичних ідей, поглядів, думок, використання моральної аргументації великою мірою залежать від аудиторії, з якою політик має справу. Одна річ, коли він спілкується з іншими політиками, колегами по професії, інша – якщо бере участь в масовому мітингу. Але в будь-якому випадку політик демократичного кшталту має бути щирим, відвертим, чесним. Моральні переконання не можна взяти «напрокат» – люди швидко розпізнають показну етику і відмовлять їй носієві у довірі та підтримці.

Істотною рисою сучасної етико-політичної культури політика є відмова від монологічного стилю спілкування на користь діалогічного та політологічного (політичний та моральний плюралізм). Політична етика вимагає розглядати всіх суб'єктів суспільно-політичного життя, в тому числі нових, незвичних, як рівноправних, визнає правочинність їхніх систем моральних цінностей. І при цьому – враховувати істотну розбіжність інтересів різних соціальних груп, неминучість, в силу цього, їхньої певної конфронтації. Саме тому є вкрай актуальним завданням, щоб політичні лідери, суспільство в цілому оволоділи культурою діалогічного спілкування. Така культура, її внутрішній етнос, притаманні їй «правила гри», такі, як визнання цінності не лише «свого», але й «чужого», відмова від претензії на монопольне володіння істиною, розуміння того, що з першого заходу, як правило, не домовитися, найефективніше забезпечують досягнення «згоди незгодних», встановлення і збереження суспільного миру і злагоди.

Оволодіння етикою, методологією і «технологією» діалогового спілкування – не лише шлях, що веде до розв'язання соціальних конфліктів, але й ефективний засіб розвитку особистості політика. Участь у діалозі передбачає не тільки толерантне сприйняття аргументів «іншої сторони», але й вміння протиставити їм власні, не менш доказові. Якщо стихійна повинь мітингування задовольняється ватажками популістського кшталту, то

діалогова культура пошуку конструктивного розв'язання політичної і соціальної проблеми потребує лідерів демократичного типу.

Проблематику політичної етики студенти повинні тісно пов'язувати з проблематикою політичної культури. Термін «політична культура» введений у науку наприкінці XVIII ст. німецьким філософом Й.-Г. Гердером. В українській політичній думці проблема сутності політичної культури вперше чітко сформульована українським ученим В'ячеславом Липинським.

Найбільш відоме визначення політичної культури було запропоновано Г. Алмондом і С. Вербою в книзі «Громадянська культура» (1963 р.). Ці вчені розглядають її як сукупність психологічних орієнтацій людей щодо політичних об'єктів. Такий підхід тяжіє до ототожнення політичної культури і політичної свідомості.

Прибічники другого підходу, так званої всеосяжної інтерпретації, включають до політичної культури, поряд із психологічними настановами, відповідні їм форми поведінки суб'єктів.

Третю групу склали об'єктивістські підходи, які розкривають зміст політичної культури через санкціоновані норми поведінки громадян і груп.

Для четвертої групи уявлень характерне визначення політичної культури як нормативної моделі бажаної поведінки і мислення.

Структура політичної культури включає ряд блоків: пізнавальний включає політичні уявлення, знання, міфи та політичну ідеологію; нормативно-оцінний блок політичної культури це політичні цінності, ідеали, цілі, принципи, норми, а також ціннісні орієнтації, політичні оцінки, установки, переконання, почуття й емоції; в практичному житті політична культура постає у вигляді зразків політичної поведінки системи дій, вчинків, ритуалів, засобів політичного впливу; інституційні цінності: традиційні принципи побудови й діяльності державних органів та громадських формувань, вивірені практикою форми і методи їх діяльності; політичні традиції, стереотипи і символи (герб держави, прапор, гімн, корона короля, гетьманська булава та ін.).

Слід розрізняти політичну культуру особистості та політичну культуру суспільства. У структурі політичної культури особистості важливими складниками є усвідомлення суті й мети політичного процесу, знання своїх прав і обов'язків, рівень участі у реалізації політичної влади. Політична культура суспільства є зафіксований у законах, звичаях, традиціях політичний досвід суспільства, рівень уявлень щодо політичного процесу.

Для країн зі стабільним демократичним режимом характерний громадянський тип політичної культури, що є похідним від трьох перелічених основних типів культур.

Освоєння культурно-політичної спадщини і досвіду йменується політичною соціалізацією. У цьому процесі цілеспрямовано беруть участь багато державних інститутів, система освіти і виховання, засоби масової інформації. Певний вплив на ступінь сприйняття індивідом ідеологічних і

політичних цінностей має економічна сфера, матеріальний добробут людей, мікросередовище, сім'я тощо. Процес політичної соціалізації – це не лише засвоєння цілеспрямованих потоків інформації та ідеологічних цінностей. Це лише перша її стадія. Друга стадія політичної соціалізації досягається лише за умови внутрішнього сприйняття індивідом політико-ідеологічних цінностей, установок, орієнтацій, переконань, зразків і норм політичної поведінки. Лише тоді держава набуває стабільності, коли її громадяни, в усякому разі достатня частина суспільства, пройшли обидва етапи соціалізації. Такі громадяни є переконаними патріотами своєї держави, складають її соціальну базу і опору.

Традиційна українська політична культура зазнала істотних деформацій впродовж століть іноземного поневолення народу. Тому сьогодні вона має фрагментарний та суперечливий характер.

За ідеологічною спрямованістю для політичної культури України характерний розкол суспільства на прихильників комуністичних цінностей – з одного боку, та консервативно-ліберальних – з іншого, на інтернаціоналістів-космополітів та патріотів-незалежників (націоналістів).

За цивілізаційно-культурними ознаками сучасній Україні загалом властива прихильність до західноєвропейських політичних цінностей, прагнення до демократичних перетворень.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Як називається процес впровадження політичних цінностей?
2. Які елементи складають структуру політичної культури?
3. Які риси притаманні патріархальній політичній культурі?
4. Які ознаки властиві підданській політичній культурі?
5. Які характеристики відповідають активістській політичній культурі?
6. Що таке політична соціалізація?
7. Які компоненти охоплює пізнавальний блок політичної свідомості?
8. Які рівні політичної свідомості передбачає соціологічний підхід?
9. Чому політичну культуру часто характеризують як код чи матрицю політичних процесів?
10. Які структурні блоки належать до політичної культури?
11. Як визначається зміст політичної свідомості?
12. Які традиційні риси української політичної культури?
13. Що є передумовами виникнення політичної свідомості?
14. Чому сприяє інтегруюча функція політичної свідомості?
15. У чому полягає специфіка політичної свідомості?

Література: основна [1–4], додаткова [7; 9; 18–21].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- 1. Процес впровадження політичних цінностей називається:**
  - А. політичною соціалізацією;
  - Б. передвиборною агітацією;
  - В. культурною інтеграцією особи;
  - Г. політичною стратифікацією.
- 2. Які елементи складають структуру політичної культури?**
  - А. політичний досвід;
  - Б. політична поведінка;
  - В. політичні символи;
  - Г. політична соціалізація;
  - Д. політична свідомість.
- 3. Які риси притаманні патріархальній політичній культурі?**
  - А. орієнтації на активну діяльність держави;
  - Б. орієнтації на місцеві, общинні цінності;
  - В. орієнтація на активну участь громадян у політичному житті;
  - Г. відсутність очікувань громадян стосовно політичної системи.
- 4. Які ознаки властиві підданській політичній культурі?**
  - А. орієнтація на обмежену участь у політичному житті;
  - Б. орієнтація на активну участь громадян у політичному житті;
  - В. орієнтації на місцеві, общинні цінності;
  - Г. пасивне ставлення до політичної системи.
- 5. Які характеристики відповідають активістській політичній культурі?**
  - А. орієнтація на активну неучасть у політичному житті;
  - Б. орієнтація на активну діяльність держави;
  - В. орієнтація на активну участь громадян у політичному житті;
  - Г. наявність вимог і очікувань громадян стосовно політичної системи.
- 6. Що таке політична соціалізація?**
  - А. вплив держави на економіку;
  - Б. діяльність партії по завоюванню і реалізації влади;
  - В. процес залучення людини до політичних цінностей;
  - Г. процес виховання та освіти.
- 7. Пізнавальний блок політичної свідомості охоплює:**
  - А. потреби та інтереси;
  - Б. політичні цілі та цінності;
  - В. політичні теорії та уявлення;
  - Г. психологічні установки та ідеологічні настанови.
- 8. Соціологічний підхід передбачає рівні політичної свідомості:**
  - А. закритий та відкритий;
  - Б. буденний та теоретичний;
  - В. соціального класу та особи.
- 9. Чому політичну культуру часто характеризують як код чи матрицю політичних процесів?**

- А. у політичній культурі зосереджений досвід життєдіяльності попередніх поколінь;
  - Б. елементи такої культури володіють життєво-важливою соціальною інформацією;
  - В. у зразках політичної культури закладена програма формування і функціонування політичної системи суспільства;
  - Г. політична культура відповідає життєвим інтересам громадян.
- 10. Які із названих структурних блоків не належать до політичної культури?**
- А. пізнавальний (уявлення, міфи тощо);
  - Б. нормативно-оцінний (цінності, норми, переконання тощо);
  - В. інституційний (традиційні політичні інституції, форми і методи їх діяльності);
  - Г. комунікативний (ЗМІ, Інтернет тощо).
- 11. Зміст політичної свідомості визначають:**
- А. засвоєння політичної реальності;
  - Б. відбиття соціально-класових інтересів;
  - В. вплив на суспільну свідомість;
  - Г. політичні теорії, погляди, інтереси, настрої, почуття.
- 12. Які традиційні риси української політичної культури?**
- А. демократизм, індивідуалізм, толерантність;
  - Б. авторитаризм, колективізм;
  - В. етатизм, пріоритет прав нації над правами особи;
  - Г. пошук харизматичного лідера, схильність до несанкціонованих форм протесту.
- 13. Умовами виникнення політичної свідомості є:**
- А. усвідомлення особистістю своєї групової належності, групової ідентичності;
  - Б. критичні осмислення соціально-політичної дійсності;
  - В. приєднання до оцінки і норми вже сформованої громадянської поведінки.
- 14. Інтегруюча функція політичної свідомості сприяє:**
- А. формуванню системи знань про сучасну політичну дійсність;
  - Б. створенню основ для характеристики розвитку політичного процесу;
  - В. об'єднанню соціальних груп суспільства на базі спільних цінностей, ідей, настанов.
- 15. Специфіка політичної свідомості відображена:**
- А. відтворенням на високому рівні соціально-класових інтересів;
  - Б. емоційним прилученням до віри у справедливість тих чи інших політичних ідеалів;
  - В. фіксацією стійких зв'язків і відносин між сторонами політичного процесу.

ТЕМА 12. ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ І ГРУПИ ТИСКУ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ. ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ.

(2 години)

План

1. Поняття інтерес і політичний інтерес. Взаємозв'язок інтересу з потребами і цінностями.
2. Поняття груп інтересу і груп тиску.
3. Типологія груп тиску і лоббізму. Особливості груп інтересу та лобі на пострадянському просторі.
4. Сутність і особливості політичних технологій. Політичні технології та антитехнології.

Основні поняття: *політичний інтерес, політичні технології, лобі, лобізм, група тиску.*

Для відповіді на перше запитання семінарського заняття студенти повинні ознайомитися з визначеннями групи інтересів і групи тиску в політології. Початок вивченню груп інтересів поклав американський політолог Артур Фішер Бентлі в 1908 р. Група інтересів – це група, яка намагається впливати на владу, приблизно відповідна або менше її чисельності. До груп інтересів належать профспілки, громадські організації (наприклад, асоціація вчителів штату), соціальні рухи (екологічний, різних меншостей і т. ін.). Групи інтересів для більшої ефективності своєї діяльності утворюють усередині себе групи тиску. Найчастіше їх називають лобі або групи впливу. В пострадянських країнах, де кримінальні і криміналізовані структури часто зрощені із групами тиску, для позначення такого симбіозу вживають термін угруповання, клани. Від партій групи тиску відрізняє те, що вони безпосередньо не борються за владу і не беруть участі у керівництві й управлінні державою.

Слово «лобі» (від англ. lobby – критий, прогулянковий майданчик, коридор) в середині XVI ст. вживалось для позначення прогулянкового майданчика в монастирі. Через століття так почали називати приміщення для прогулянок у Палаті Громад парламенту Англії. Політичного відтінку це слово набуло ще через два століття, причому в США, коли в 1864 р. термін «лобіювання» став позначати купівлю за гроші голосів законодавців у коридорах конгресу. В Англії така політична практика спочатку осуджувалась, і слово «лобі» прижилось у ній лише в XX ст., а згодом поширилось в інших країнах. Група тиску – це громадські об'єднання, які прагнуть задоволення власних інтересів засобом впливу на органи державної влади або політичні партії.

Політологи виділяють три основні ознаки групи тиску: існування і діяльність групи поза офіційними структурами й органами влади; здійснення тиску на політичні інституції з метою прийняття державними органами певних рішень; вимоги групи відображають специфічні інтереси тих чи інших верств або об'єднань громадян.

Групи тиску можуть діяти на всіх рівнях влади і прагнуть впливати на всі три гілки влади (законодавчу, виконавчу, судову) і громадську думку. Характер здійснення функцій групами тиску залежить, насамперед, від того, законні вони чи незаконні.

До незаконних форм діяльності відноситься хабарництво, підкуп чиновників, фінансова підтримка нелегальних об'єднань, контроль за особистим життям політиків з метою збирання компромату тощо.

Можна перерахувати такі основні функції груп тиску: 1) передають настрої і вимоги народу урядові; 2) впливають на законодавчий процес (вони не тільки надихають і підтримують законодавство, але часто розробляють законопроекти і подають їх на розгляд урядів, правлячої партії або комісій законодавчої влади); 3) виконують важливу роль під час добору експертів і спеціалістів на міністерські та адміністративні посади, відкриваючи доступ на державні пости особам з відповідним досвідом і оточенням; 4) надають підтримку і мобілізують людей для реалізації урядових програм; 5) здійснюють контакт з урядом і сприяють виробленню сучасних та ефективних законів. У демократичних системах вплив численних груп тиску може досягти сили, яка нейтралізуватиме ефект роботи уряду.

Важливими ресурсами впливу є: володіння власністю, культурний вплив (дружні, родинні, етнічні, релігійні, земляцькі відносини і т.п.). Отримувати зиск з політичного процесу групи тиску можуть легальними і нелегальними (незаконними) методами.

Групи тиску можуть діяти на всіх рівнях влади і прагнуть впливати на всі три гілки влади (законодавчу, виконавчу, судову) і громадську думку. Характер здійснення функцій групами тиску залежить, насамперед, від того, законні вони чи незаконні.

Лобізм – це система і практика реалізації інтересів різних груп (союзів і об'єднань) громадян шляхом організованого впливу на законодавчу і адміністративну діяльність державних органів. Постійні представництва лобістів у Вашингтоні та столицях американських штатів є характерною рисою політичного життя у США. З 1946 р. у цій країні діє федеральний закон, який вимагає обов'язкової реєстрації лобістських організацій з точним визначенням організації, котру вони представляють, кошторису витратних статей на лобіювання. Політична практика американського лобізму активно поширюється в інших країнах, у тому числі й в Україні. Лобіюванням займаються колишні чиновники законодавчих і виконавчих органів влади, які підтримують тісні зв'язки зі своїми колишніми колегами, а також досвідчені адвокати, близько знайомі із закулісним життям державних інститутів влади.

Практично всі великі корпорації, підприємницькі союзи, професійні асоціації мають у своєму складі особливі підрозділи, що займаються тільки лобістською діяльністю.

Методи лобізму можуть бути різні: збирання інформації, її блокування або надання зацікавленим особам; пропагандистські кампанії з рекламою або антирекламою певної акції; кампанії тиску з місць (телеграми, листи тощо); фінансування виборчої кампанії, висування й призначення на посаду в уряді; надання «потрібним особам» різних послуг (організація виступів за високий гонорар), влаштування для чиновників різного роду розваг за рахунок зацікавлених організацій тощо; виступи і слухання у комітетах і комісіях парламенту тощо.

Також проявляють себе тиском на владу громадські рухи. Це масові політичні й неполітичні формування громадян, пов'язані систематичним співробітництвом заради досягнення певної мети на ґрунті спільних соціально-політичних інтересів. Рухи як вияв громадської ініціативи (антифашистські, національно-визвольні, екологічні, за мир, жіночі тощо) характеризуються відсутністю чіткої організаційної структури, спільністю інтересів, наявністю течій, неоднакових за політичними поглядами і світоглядом, відсутністю індивідуального членства, іноді нечіткою програмою. Вони не є політичними механізмами боротьби за владу. Чинником, що інтегрує учасників руху із не завжди ідентичними переконаннями, є спільна діяльність.

Студентам потрібно розуміти методи та засоби функціонування сучасних політичних технологій та антитехнологій.

Специфічною формою політичного впливу є політичне маніпулювання – комплекс психологічних, ідеологічних та організаційних дій, спрямованих на приховане корегування масової свідомості з метою стимулювання суспільної активності у потрібному маніпуляторіві напрямі в боротьбі за політичну владу, її захоплення, використання, утримання.

В ХХІ ст. з'явилися потенційні умови для глобального масштабного маніпулювання суспільною свідомістю. Щоб людина (група, маса) почала діяти так, як хоче маніпулятор, необхідні такі умови: перевантаження інформацією, збільшення розумової напруги, обмеження часу для сприйняття повідомлень, активне відволікання від осмислення, стимулювання емоційного мислення. Практично всі ці фактори забезпечує різке глобальне зростання інформаційного перевантаження. Україна, не пройшовши етапу інформаційного суспільства, вже переходить до його маніпуляційного різновиду.

Допомагає класифікувати політичних маніпуляторів соціоніка (напрямок психології). Для політичного маніпулювання мішенями стають – відчуття, сприймання, мислення, пам'ять, увага, емоції, уява, воля, темперамент і характер, національна ментальність. У політичній сфері основними об'єктами маніпулювання є окрема людина, група чи значна маса людей. Цей вплив

націлений перш за все на: потреби, інтереси, схильності; установки, групові норми, самооцінки людей; стани, в яких людина може перебувати.

Маніпулятори широко використовують методи психології, невербального маніпулювання, нейролінгвістичного програмування, застосовують політичний маркетинг тощо. Для маніпулювання свідомістю людей політики використовують різні політичні технології – це система засобів, технік послідовного досягнення бажаного результату в тій чи іншій сфері політичної діяльності. Є декілька типологій політичних технологій, які поділяють, залежно від політичної системи і політичного режиму, на демократичні та недемократичні, базові та другорядні. Базові політичні технології стосуються погляду, дії великих груп або й усього населення країни. Це – опитування громадської думки, референдуми, вибори. Другорядні політичні технології – це технології розробки і прийняття політичних рішень, проведення певних політичних акцій (збори, мітинги, пікетування тощо). Політичні технології поділяють також на загальні (стосуються максимально великої кількості громадян, суб'єктів політичного процесу) та індивідуальні (властиві окремим суб'єктам політики).

Загальне поняття «політична інформація» містить декілька складових. Це не лише знання про політичні симпатії й антипатії соціальних, національних та інших груп, про потреби й інтереси населення, а й сукупність даних про тенденції розвитку їхніх взаємин, а отже – про можливість зміцнення між ними союзів або виникнення напруження в майбутньому.

Важливим аспектом аналітичних технологій є вміння визначати специфічні характеристики кожної конкретної ситуації й запобігати механічному застосуванню стратегій, які могли б мати успіх не за цих, а за інших обставин. Політична дія завжди конкретна, розвивається у специфічному контексті, який необхідно правильно розуміти, щоб досягти успіху.

Крім того, студентам важливо знати й розуміти такі складові аналітичних виборчих технологій, як: аналіз громадської думки для складання достовірної картини настанов і думок людей на момент проведення опитування; виявлення вірогідних виборців стосовно певних кандидатів, політичних партій, засобів масової інформації під час виборчої кампанії; аналіз результатів минулих виборчих кампаній, що має на меті відстежити динаміку змін у регіоні; вивчення демографічного і соціального складів електорату; проведення інтерв'ю серед репрезентативних груп, що дає змогу з'ясувати суб'єктивні настанови виборців; моніторинг громадської думки: одномоментні опитування, що їх здійснюють протягом декількох днів.

З директивних технологій, що їх використовують при формулюванні передвиборчих програм, найважливішу роль, на думку сучасних дослідників, відіграють «технології змісту»: акумулятивна технологія, що передбачає формулювання таких положень у програмі, які б кваліфіковано акумулювали інтереси різних соціальних і національних груп; інноваційні технології, що

передбачають обов'язкове формулювання нових ідей, ще не засвоєних масами, що забезпечують оригінальність і ефективність програми; технології, що конкретизують, спрощують і роблять зрозумілим зміст політичних програм.

Окрім цих технологій, виділяють ще директивні технології способу прийняття рішення. Основною ланкою і водночас результатом політичної дії зокрема і політичного процесу загалом є політичне рішення. Як момент політичного процесу і як продукт певних політичних суб'єктів, політичне рішення виступає у двох іпостасях. Для тих, хто його приймає, рішення є усвідомленим вибором напряму і способу дії, а для тих, кому воно адресоване, – директивною вказівкою, яку необхідно виконувати.

Процес прийняття політичного рішення передбачає такі етапи: висловлення інтересів і підготовка громадської думки; аналіз проблеми і підготовка проекту рішення; прийняття рішення; виконання рішення. На першій фазі відбувається фіксація вимог, пов'язаних із проблемою задоволення потреб, інтересів, цінностей індивідуальних і групових суб'єктів політики у різних документах, а також організація масових акцій. Ця фаза передбачає масовий характер політичних дій з метою привернення громадської уваги до проблеми.

На стадії підготовки рішення відбувається складний процес погодження різних позицій зацікавлених сторін. Він проходить на рівні експертної оцінки проекту рішення з залученням радників, науковців. Це фактично стадія підготовки самого акту вибору.

При підготовці доповідей за цим питанням слід враховувати, що вибір політичного рішення залежить: від того, чи запропоновані взагалі альтернативні курси політики; характер вибору ґрунтується на передбаченні можливих наслідків кожного з альтернативних курсів; по-третє, у сумнівних ситуаціях характер вибору залежить від психологічної підготовленості суб'єктів прийняття рішень до ризику, урахування чинника непередбачуваності. Особливо важливими на стадії підготовки рішень є аналітичні політичні технології.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. На якій основі політичний менеджмент охоплює систему управління політичною сферою суспільства?
2. За потреби вплинути на що політичний менеджмент використовує маніпулювання суспільною свідомістю?
3. Хто є об'єктами маніпулювання в політичній сфері?
4. Що відноситься до активних варіантів маніпуляції політичний менеджмент?

5. Які методи психології використовують маніпулятори для впливу на людей в досягненні політичних цілей?
6. Які специфічні завдання покликаний розв'язувати політичний менеджмент?
7. Чим обумовлено зростання інтересу до політичного менеджменту в сучасних умовах?
8. Що включає в себе поняття “політична інформація”?
9. Що означає політологічний термін “група тиску”?
10. Що репрезентують технології лобіювання як різновиду політичного менеджменту?
11. Ким представлені неформальні групи прихильників підтримки під час організації виборів?
12. Яку частину команди становлять довірені особи кандидата під час виборчої кампанії?
13. Яка людина виступає в складі правлячої команди в якості генератора ідей?
14. Що вимагає етична проблема взаємодії політичних технологів з політиками, яких вони консультують?
15. Які етапи передбачає процес прийняття політичного рішення?

Література: основна [1–4], додаткова [8; 11; 17].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- 1. Політичний менеджмент охоплює систему управління політичною сферою суспільства на основі використання:**
  - А. правового менеджменту і політичного маркетингу;
  - Б. владних функцій щодо приватної власності;
  - В. інститутів громадянського суспільства.
- 2. До груп інтересів належать:**
  - А. політичні партії;
  - Б. профспілки, громадські організації, соціальні рухи;
  - В. заклади освіти, медичні установи.
- 3. Чим групи тиску відрізняються від партій?**
  - А. групи тиску і політичні партії не відрізняються одне від одного, адже однаково беруть участь в політичній боротьбі, виборах та управлінні державою;
  - Б. групи тиску на відміну від партій безпосередньо беруть участь в управлінні державою;
  - В. групи тиску на відміну від партій безпосередньо не борються за владу і не беруть участі у керівництві й управлінні державою.
- 4. Політичний менеджмент використовує маніпулювання суспільною свідомістю за потреби вплинути на:**

- А. формування соціально-правової держави;
  - Б. суб'єкти, об'єкти політики і впливові кола;
  - В. демократизацію політичного життя суспільства.
- 5. До активних варіантів маніпуляції політичний менеджмент відносить:**
- А. насадження стереотипів «правильних» норм і цінностей;
  - Б. блокування «невигідної» інформації, затримання її або викладення в сприятливому для себе контексті;
  - В. використання фрагментарності інформації, що унеможливорює оцінку певної події в повному обсязі, об'єктивно.
- 6. Які умови потрібні для того, щоб людина (група, маса) почала діяти так, як хоче маніпулятор:**
- А. перевантаження інформацією, збільшення розумової напруги, обмеження часу для сприйняття повідомлень, активне відволікання від осмислення, стимулювання емоційного мислення;
  - Б. відсутність фінансової стабільності, знаходження більшості населення за порогом бідності;
  - В. низький рівень розвитку освіти.
- 7. Політичний менеджмент покликаний розв'язувати наступні специфічні завдання:**
- А. створення привабливого образу державної установи, політичної партії, громадської організації, групи тиску;
  - Б. узгодження інтересів різних соціальних груп та індивідів;
  - В. реструктуризацію суспільства, трансформацію його соціальної структури.
- 8. Зростання інтересу до політичного менеджменту в сучасних умовах обумовлено:**
- А. статизацією суспільно-політичного життя;
  - Б. утвердженням цінностей та принципів правової держави;
  - В. зміцненням у суспільстві владної позиції держави.
- 9. Технології лобіювання як виду політичного менеджменту репрезентують:**
- А. пошук шляхів та засобів зменшення політичного протистояння в суспільстві;
  - Б. здійснення впливу на державних посадових осіб, що приймають управлінські рішення;
  - В. залучення у вирішення поставлених завдань своїх політичних союзників та опонентів;
  - Г. системну організацію передвиборчої кампанії;
  - Д. створення іміджу політичного діяча.
- 10. Неформальні групи прихильників підтримки під час організації виборів представлені:**
- А. засобами масової інформації;

- Б. людьми, що оперативно вивчають громадську думку з метою дослідження динаміки рейтингу популярності кандидата;
  - В. представниками творчої та наукової інтелігенції;
  - Г. психологами.
- 11. Довірені особи кандидата під час виборчої кампанії становлять:**
- А. апаратну частину його команди;
  - Б. патронажну частину його команди;
  - В. офіційну частину його команди.
- 12. В складі правлячої команди в якості генератора ідей виступає людина, яка:**
- А. гармонізує міжособистісні стосунки, об'єднує команду на емоційній основі;
  - Б. оцінює альтернативи, аналізує проекти рішень;
  - В. постачає нові ідеї та цікаві факти завдяки високим комунікативних здібностям та розгалуженим між особистісним контактам;
  - Г. постачає ідеї, пропозиції, проекти рішень завдяки найвищому рівню інтелекту та найрозвинутішій фантазії.
- 13. Етична проблема взаємодії політичних технологів з політиками, яких вони консультують, вимагає:**
- А. прагнення технолога отримати високу винагороду за свою працю;
  - Б. встановлення між політиком і консультантом відносин, базованих на довірі;
  - В. конструювання іміджу політика шляхом оприлюднення його конфіденційним біографічних даних й особливостей психології.
- 14. Базові політичні технології включають в себе:**
- А. проведення певних політичних акцій (збори, мітинги, пікетування тощо);
  - Б. опитування громадської думки, референдуми, вибори;
  - В. акції, направлені на роботу з групою людей відповідно до їх професійної діяльності.
- 15. Розставте в логічному порядку етапи, які включає в себе процес прийняття політичного рішення:**
- А. прийняття рішення;
  - Б. аналіз проблеми і підготовка проекту рішення;
  - В. виконання рішення;
  - Г. висловлення інтересів і підготовка громадської думки.

ТЕМА 13. НАЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ.

(2 години)

План

1. Причини виникнення й передумови формування націй. Національна ідея і націоналізм. Поняття національного суверенітету, його основні ознаки.

2. Поняття зовнішня політика, міжнародні відносини. Міжнародна політика: суть, цілі, функція. Національна держава і національний інтерес у міжнародних стосунках.

3. Глобальні проблеми сучасності (політичні аспекти). Проблема підтримки миру. Демографічна проблема. Проблема подолання відсталості. Екологічна проблема.

Основні поняття: *Міжнародні відносини, міжнародна політика, принципи міжнародної політики, зовнішня політика держави, національні інтереси держави, дипломатія, народна дипломатія, глобалізація, глобальні проблеми сучасного світу, геополітика, міжнародні організації, євроінтеграція, євроатлантична інтеграція, Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Європейський Союз (ЄС)*

Для розуміння питань національної свідомості та національної самоідентифікації, як особистісної, так і групової велике значення для студентів має усвідомлення нації як суб'єкту політики. У політиці та у процесах державотворення, зокрема, особливу роль відіграють великі людські спільноти – нації.

Більшість дослідників погоджуються, що нації належать до сучасних (модерних) утворень, які виникли з настанням Нового часу. Їм передували (а до деякої міри і сьогодні співіснують з націями) інші види спільнот: племена і племінні об'єднання та сформовані на їх базі етноси.

Етноси і нації – це суб'єкти політики за таких умов: на етапі боротьби за національну державу або національно-територіальну автономію; під час визначення національних пріоритетів у період становлення політичних інститутів; у міжнародних відносинах; у процесі захисту на державному рівні етнокультурної специфіки національних меншин.

Етнос (від грец. *ethnos* – народ, плем'я – позачасова, поза територіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднаних спільним походженням (реальним або міфічним), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто, але не завжди), історією (справжньою чи вигаданою), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом (назвою).

Нині «етнос» застосовують як науковий термін для означення всіх типів етнічних спільнот, а «народ» набув соціально-політичного і геополітичного значення.

У сучасній науці виокремлюють переважно два трактування етносу: певна соціально-історична система (представники етнографічної школи); форма існування *Homo Sapiens*, тобто як природний феномен.

Етнічна група – це частина якогось етносу, котра через різні обставини (зміна кордонів, еміграція, депортація тощо) відірвалася від нього, опинилася в «чужій країні» і, перебуваючи в іншому етнічному середовищі, зберігає свої особливості й часто діє як організована спільнота. Це також група людей, споріднених або бодай наближених за історичним походженням, етногенезом, мовою спілкування, нинішньою або минулою територіями проживання, рисами матеріальної та духовної культури, звичаями й іншими ознаками. У міжнародному праві замість термінів «етнічна група» та «національна група» застосовують термін «національна меншина».

Український етнос складається з тих осіб, котрі, незалежно від країни проживання, вважають себе українцями або особами українського походження. Українці в Україні становлять ядро цього етносу, або українську етнічну націю. Зарубіжні українці чи особи українського походження (американці українського походження, канадські українці тощо) – частина українського етносу, або української етнонаціональної групи. Невеликі групи українців в Україні (бойки, лемки тощо), які мають деякі специфічні риси, зокрема, мовні діалекти, особливі традиції, звичаї тощо, є етнографічними групами.

Народність – це історично сформована мовна, територіальна, економічна і культурна спільність людей, яка передує нації. Вона має ті самі ознаки, що й нація, але відрізняється від неї рівнем економічного й соціального розвитку. Соціальні структури націй і народностей суттєво відрізняються. Народність зазвичай менша за націю. Нації формуються на базі як однієї, так і декількох народностей.

Особливу роль у процесах утворення і функціонування держав відіграють великі людські спільноти – нації. У науковій літературі нараховується близько ста різних визначень нації, але жодне з них не є загально визнаним. Існує також близько десятка різних теорій нації, зокрема, етнічна, психологічна, культурологічна, історико-економічна, політична тощо. Найбільш поширеними серед них є етнічна та політична теорії націй.

Засновники етнічної теорії нації (П. Ван Ден Берг, М. Новак, Е. Сміт та ін.) вважають, що етнічною є така нація, яка складається з представників якогось одного етносу, який збудував власну державу або намагається її творити. Етнічну націю становлять литовці в Литві, українці в Україні тощо. Автори політичної теорії нації (Г. Гроцій, К. Дейч, Е. Гааз) вважають, що політичною є така нація, яка складається з усіх громадян певної країни незалежно від їхнього етнічного походження, культурно-мовних та інших особливостей. Вони сформувалися там, де сильна держава виникла раніше ніж відбулася культурна консолідація народу, а, отже, владні інститути мали

змогу сприяти національній консолідації, прискорювати її, інколи використовуючи і методи примусу.

Націю визначають як спільність людей, що історично склалася на етапі розвитку буржуазних відносин і має єдину територію, мову, економіку, культуру і психологію. Деякі політологи розглядають націю як державно-правове утворення, тобто як макрогрупу, що проживає на певній території, має спільний уряд та інші політичні інститути. В даному випадку визначальним елементом націй є наявність або відсутність певної державної організації. Виходячи з цього, деяким народам відмовляється в праві навіть називатися нацією, якщо вони з певних причин (іноземне поневолення, насильницька асиміляція) не мають свого державного утворення.

В Україні ми прагнемо створити політичну націю. Саме тому нам видається найбільш прийнятним таке розуміння політичної нації: вважається, що коли суспільство і держава стають відповідними один одному, тоді вони створюють політичну націю. Якщо вони не здатні цього зробити, то у частини населення виникає бажання створення іншої держави. Якщо концепція нації ґрунтується на соціальних критеріях і розвиток суспільства вступає у протиріччя з державою, певна етнічна спільнота намагається створити власну державу.

Для відповіді на дане питання, студенту повинно бути пояснене твердження, що політична нація має охоплювати всіх громадян певної держави, попри їхні відмінності. Важливою ознакою нації доцільно вважати національну самосвідомість. Національна свідомість – це усвідомлення нацією, людиною або певною спільнотою своєї приналежності до нації, спільної історичної долі її представників, своєрідності дії геополітичних, соціопсихічних, історичних чинників, неповторності характеру, темпераменту, менталітету, психології, культури. Національна свідомість передбачає розвиток особливого роду почуттів, таких як національні почуття, почуття причетності до долі свого народу і своєї країни, любові до національної Батьківщини, національної культури і мови, почуття національної гордості, готовності й волі до досягнення національної мети. Національна свідомість має різні рівні функціонування, зокрема, буденний, теоретичний та політико-державний.

Найбільш стійкими та інтегруючими елементами національної свідомості є звичаї і традиції, в яких закодовано соціальну пам'ять народу і які виступають нормативами його діяльності, передаючись із покоління в покоління. Ще ширшим щодо національної свідомості визначають поняття «свідомість нації». У ньому фіксуються не лише національні прогресивні ідеї та досягнення культури, а й реакційні міфи, забобони, стереотипи тощо.

Національний суверенітет – це сукупність суверенних прав нації на вільний вибір соціально-економічного та політичного ладу, на цілісну національну територію, економічну незалежність, на розвиток її мови та культури, на повагу національної гордості та гідності.

Національний суверенітет – це повновладдя нації, володіння реальною можливістю розпоряджатися своєю долею. Об'єктивною передумовою суверенітету нації, її повновладдя виступають національні інтереси, мета та завдання, що виникають перед нею в певній ситуації. У суверенітеті нація знаходить правовий захист, свободу національного розвитку та національну незалежність. Національне відродження – це перетворення етносу в націю, вихід на арену політичного життя. Національне відродження також передбачає відновлення нацією втрачених позицій в економічній, духовній та політичній сферах, а також модернізацію усіх сфер життя.

Сучасні правові та міжнародні норми визначають за націями право на самовизначення і утворення незалежних держав. Вся історія людства характеризується боротьбою різних народів за своє самоствердження. Одні вважали своїм правом домінувати над іншими народами, неподільно користуватися їх територією, ресурсами, інші – вважали своїм невід'ємним правом звільнитися і самостійно вирішувати свою долю. Одні народи в умовах своїх національних держав удосконалювали свою економіку і культуру, інші – впродовж багатьох сторіч мріяли про свою державність. І лише в ХХ ст. право націй на самовизначення і вибір форми свого облаштування став нормою взаємин демократичних держав, закріпленою Організацією Об'єднаних Націй.

Право на самовизначення – одне з найважливіших прав, яким володіють всі народи незалежно від своєї чисельності, рівня розвитку, місця розселення та інших характеристик. Самовизначення означає право будь-якого народу самостійно вирішувати свою долю, задовольняти всі свої потреби (етнічні, національні), визначати форму своєї державності, частково або повністю її змінювати, входити до складу будь-якої держави (унітарної або федеративної), відділятися і створювати власну державу, об'єднуватися з іншими державами в конфедерацію, співдружність тощо.

Національне відродження – це політизація свідомості етносів, перетворення їх у більш консолідовані та політичні активні спільноти нації, прагнення до здобуття суверенітету і творення власних держав. Характер національного відродження значною мірою залежить від того, яких саме народів він стосується: тих, де нація виникає вперше, чи тих, де процеси національної консолідації відновлюються, а нація переходить на вищий рівень розвитку. Національне відродження – це, перш за все, модернізація нації, оновлення усіх сфер її життєдіяльності. Разом з тим, національне відродження охоплює відновлення національних традицій, повернення до джерел.

Духовним каталізатором національного відродження і вищим проявом політизованої національної свідомості є національна ідея. національна ідея становить платформу націоналізму, який можна тлумачити у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні націоналізм – це світогляд і доктрина, притаманні будь-якій нації, це політичний рух та відповідна

ідеологія, спрямовані на вираження та захист інтересів національної спільноти у відносинах з державною владою.

Майже 90% сучасних держав є поліетнічними, тому за своїм значенням та політичною вагою національні рухи по суті співвідносяться із прагненням людей до демократії, формування громадянського суспільства. В той же час, в силу специфічного походження націй, наявності в поведінці людей, що належать до них, безлічі забобонів, ірраціональних мотивацій, хибних оцінок та установок націоналізм виступає як досить неоднозначне і суперечливе політичне явище.

У вітчизняній інтерпретації націоналізму як терміну нерідко надається негативне значення. Націоналізм у широкому значенні слова з'явився у новочасний період європейської історії. Епохою націоналізму вважається ХІХ ст., коли під його впливом були зруйновані традиційні феодальні імперії і постали найважливіші політичні утворення та політичні реалії в житті окремих суспільств і міжнародних відносин – національні держави.

Націоналізм у вузькому значенні слова – явище ХХ ст. Він постає разом з націоналістичними політичними партіями, що розробили власні політичні програми задля здобуття політичної влади.

Важливим завданням сучасної етнонаціональної політики нашої держави має стати вироблення позиції з усіх принципових аспектів розвитку етнонаціональних процесів – законодавчих, правових, політичних, економічних та ідеологічних. Її мета – формування суспільства, у якому гармонійно розвиватимуться всі етноси, етнічні групи, а етнонаціональна політика буде засобом духовного розвитку української нації, її соціального, економічного, політичного розвитку.

Студенти повинні розуміти та знати головні принципи, на яких базуються міжнародні відносини та зовнішня політика держави, їх сутність, види, та суб'єкти. Кожна держава, незалежно від її географічного положення, політичного режиму, техніко-економічного і наукового потенціалу є частиною системи міжнародних відносин.

Міжнародними відносинами називають сукупність усіх зв'язків і відносин, які виступають на світовій арені національних держав і міжнародних об'єднань, соціальних, економічних і політичних сил, організацій і рухів. Міжнародні відносини поділяють на такі види: економічні, політичні, військові, ідеологічні, правові, дипломатичні. За типами зони діяльності – на глобальні, регіональні, двосторонні.

Міжнародні відносини характеризуються рядом особливостей: невідомий характер; між державами панують відносини конкуренції, суперництва і співробітництва; децентралізований характер; відсутній загальнодержавний центр прийняття рішень, якому б беззастережно підкорилися суб'єкти міжнародного політичного життя; консенсус є основним способом досягнення домовленості між державами зі спірних питань у міжнародних відносинах; важлива роль суб'єктивного чинника.

Саме авторитет керівників держав чи міжнародних організацій є вирішальним для прийняття взаємоприйнятих рішень у тому чи іншому питанні (Іоанн Павло II, Рузвельт...).

Основним суб'єктом міжнародних відносин виступає суверенна держава. Водночас суб'єктами міжнародних відносин є також міжурядові організації; неурядові організації; транснаціональні корпорації; творчі, наукові, суспільно-політичні, національно-визвольні комітети, асоціації, рухи, союзи, партії, релігійні організації, туристичні групи тощо. Серед них: Організація Об'єднаних Націй (ООН), Європейський Союз (ЄС), Організація північноатлантичного договору (НАТО), Рада Європи, Організація африканської єдності (ОАЄ), Асоціація держав Південно-Східної Азії тощо. З одного боку, міжнародні міжурядові організації сприяють розвитку й поліпшенню співпраці, з іншого – часто виступають у ролі форуму для вирішення суперечностей, конфліктів і криз, які виникають між державами або групами держав.

Глобалізація міжнародних процесів сприяє зростанню кількості суб'єктів міжнародних відносин, що беруть у них безпосередню участь або суттєво впливають на них. У сукупності всі вони суттєво змінюють характер і стан міжнародних відносин, виходячи з потреб та інтересів своєї діяльності.

Фахівці виділяють два типи міжнародних відносин: відносини, які ґрунтуються на балансі сил; відносини, що спираються на баланс інтересів.

Міжнародні відносини ґрунтуються на двох основних принципах: сили і права. Принцип сили залишається найважливішим чинником геополітики. У геополітичному розумінні він означає, що держава або група держав здатні нав'язувати іншим державам свої інтереси, поширювати свої впливи, використовуючи при цьому власну перевагу у військовій силі, дипломатії, економічній могутності, технологічному та інтелектуальному розвитку. На нинішньому етапі світового розвитку провідною є та держава, сила якої вимірюється здебільшого економічним, технологічним, інформаційним та інтелектуальним потенціалом. Суттєву роль у розвитку системи міжнародних відносин відіграє баланс сил, котрі діють на міжнародній арені. Силу держави можна уявити як її здатність, захищаючи національні інтереси, впливати на інші держави, на хід подій у світі. Зазвичай це виявляється в боротьбі за ринки збуту і сфери вкладення національного капіталу, за контроль над сировинними ресурсами тощо.

Силу держави, її становище у системі міжнародних відносин зумовлює низка чинників. Серед них найвагомішими є: геополітичне становище; населення; природні ресурси; індустріальний розвиток держави; військова могутність; воля; політичне керівництво і внутрішня організація влади; дипломатія; міжнародний імідж.

Донедавна вважали, що основним у визначенні формули сили є військова могутність держави. Водночас, завдання, задля яких держави завжди нарощували військову могутність, вимагають на початку XXI ст.

принципово нових рішень. Тепер неможливо забезпечити своїй країні економічні переваги, зростання її багатства шляхом насильницького захоплення ресурсів інших держав. Якими б масштабними не були прямі витрати держави на ведення військових операцій, їх побічні витрати переважають у стократ. Військові конфлікти, які давно вже завершилися, понині впливають на державні бюджети.

Окрім цього, нарощування військового потенціалу держави може призвести до «ефекту бумерангу»: виділяючи надмірну кількість матеріальних та інших ресурсів на озброєння, в збиток розвитку невійськових галузей господарства, науки і культури, держава втрачає внутрішньополітичну стабільність і тим самим підриває основи своєї могутності. Військові витрати зростають удвічі швидше, ніж економічна база тих країн, що стає непоборною перешкодою на шляху розвитку їх національної економіки, соціальної сфери і культури.

Геополітичне становище охоплює рельєф і клімат, сконсолідованість територіального простору. Так, відмежування Великобританії від континенту Ла-Маншем не лише зумовило британську політику «блискучої ізоляції» і «балансу сил», а й стало перешкодою на шляху експансіоністських намірів Юлія Цезаря, Вільяма Завойовника, Наполеона та Гітлера. З метою забезпечення безпеки власних кордонів держави часто використовують не лише природні бар'єри (гори, моря, ріки), а й штучні. Наприклад, через «нейтралізацію» окремих держав і утворення «буферних» держав.

Населення. Якщо говорити про населення як один із чинників сили впливу держави, то варто характеризувати не лише його кількісний склад, а й стан його здоров'я, вікову структуру, природний приріст, соціальні характеристики. У сучасних умовах помітний вплив на міжнародні справи може мати країна з населенням не менше 50 млн. осіб. Окрім кількісного виміру населення, дослідники звертають увагу на його національний характер, ментальні риси.

Національний характер народу є одним із кваліфікаційних вимірів населення. Він впливає з його корінного традиційного буття, історичного досвіду та народної філософії. Кожний народ наділений певними психологічними особливостями.

Індустріальний розвиток держави. Усі військові конфлікти XIX–XX ст. підтверджували висновок: перемогу здобували країни з вищою індустріальною базою.

Воля. Цей показник не підлягає кількісному виміру. Але без волі, без бажання використати все, про що йшлося, в інтересах своєї держави, не може бути й мови про міжнародну силу. Наприклад, 1982 р., коли Аргентина захопила Фолклендські острови, Великобританія здивувала світ стійкою волею правлячих кіл і населення повернути острови під свою владу.

Політичне керівництво і внутрішня організація влади є також важливим чинником міжнародної сили держави. У період миру і процвітання

переважають колективні форми керівництва. У кризові або військові часи країни потребують централізованого управління. І це однаково важливо як для демократичних, так і для авторитарних режимів.

Дипломатію теж можна розглядати як чинник міжнародної сили держави. Досвідчені дипломати вміють захистити інтереси своєї країни, створити сприятливий для неї міжнародний клімат, який дозволяє державі реалізовувати свої міжнародні цілі. Новим явищем сучасного міжнародного життя стала народна або публічна дипломатія, значна роль у якій належить громадським організаціям і рухам.

Міжнародний імідж держави – це її образ, її сприйняття іншими державами. Тут має значення не лише те, наскільки ця держава існує об'єктивно, а й те, що її керівництво і населення думають про свої можливості, а також, як ці можливості оцінюють інші держави. «Слабкий» суб'єкт міжнародної політики, який сприймається іншими як сильний, має більший запас часу для дій, аніж той, котрий і сприймається як слабкий.

Сила держави у міжнародних відносинах не є постійною величиною. Вона змінюється у часі, відповідно змінюються й пріоритети щодо трактування реального значення названих елементів сили.

Принцип права передбачає, що національна держава у міжнародних відносинах не лише повинна розраховувати на свою силу, а й дотримуватися норм міжнародного порядку. Нинішній міжнародний порядок ґрунтується на принципах і нормах міжнародного права, зафіксованих у статуті ООН, документах Гельсінського заключного акту, Паризької хартії для нової Європи, а також документів засідань Ради з безпеки та співпраці в Європі (ОБСЄ). Сутність міжнародного порядку виражено у таких принципах: повага до державного суверенітету і державної рівності; незастосування сили чи погрози силою; непорушність кордонів і територіальна цілісність держави; мирне врегулювання спорів; повага прав і свобод людини; право націй на самовизначення; сумлінне виконання міжнародних зобов'язань; невтручання у внутрішні справи.

Основними формами міжнародної взаємодії є співпраця, суперництво і конфлікт.

На думку іншого американського дослідника С. Хантінгтона, впродовж останнього десятиліття світова політика зазнала фундаментальних змін: зосередилася вздовж кордонів культур та цивілізацій; міжнародні відносини традиційно вимірюються силою сторін, які виборюють сфери впливу; у період «холодної війни» глобальна структура сили була переважно біполярною, тепер вона геть інша: існує єдина наддержава, однак світ не став однополюсним; сучасна міжнародна система не відповідає жодній із відомих моделей; це дивний гібрид однополюсної системи з однією наддержавою та кількома великими державами. Отже, нова система міжнародних відносин перебуває на етапі формування.

Зовнішня політика держави – це діяльність держави та інших політичних інститутів суспільства по здійсненню своїх інтересів і потреб на міжнародній арені. Зовнішня політика держави – це продовження її внутрішньої політики. Вона має більш широкий вимір, оскільки характеризує взаємодію двох і більше країн. Її функціонування пов'язане не тільки з конкретною формою влади, що існує в країні, а й з широким спектром міжнародних норм і цінностей, які були створені людством у ході його тривалого еволюційного розвитку.

Студенти повинні навести як практичний матеріал відносно цього питання, так і розкрити основні теорії міжнародних відносин та міжнародної політики. Розкрити зміст діяльності різних міжнародних організацій, їх вплив розвиток сучасного світу, у вирішенні глобальних проблем.

Специфіка зовнішньої політики обумовлена і тим, що у світі існують різні держави з різними політичними режимами, з не завжди співпадаючими інтересами і цілями розвитку. Все це обумовлює необхідність узгодження інтересів задля збереження миру та безпеки у світі, потребує скоординованих дій держав і корекції їх внутрішньої політики. Отже, зовнішня політика раціоналізує внутрішню політику відповідно до міжнародних реалій.

У своїй зовнішньополітичній діяльності держави ставлять такі основні цілі: захист державного суверенітету, безпека країни, збереження територіальної цілісності, створення зовнішніх умов, сприятливих для економічного співробітництва, культурних і гуманітарних зв'язків тощо. Цих цілей держава досягає, керуючись як національними інтересами, так і загальноприйнятими у міжнародному співтоваристві принципами.

Кожна національна держава у своїй зовнішній політиці намагається найбільш оптимально реалізувати свої національні інтереси. Протягом усієї історії людства політичні лідери і політична еліта апелювали до національного інтересу, щоб виправдати обрану ними політику. Але результати їх політичної діяльності бувають різними, іноді навіть катастрофічними для держави. Наявні кілька підходів до визначення змісту національного інтересу. Поняття «національний інтерес» можна трактувати у трьох аспектах: геополітичному, внутрішньополітичному та ідеологічному. Сутність національного інтересу полягає у двох важливих моментах: забезпечення високого міжнародного іміджу держави і використання переваг у геополітичному просторі для національного процвітання і підвищення добробуту громадян. Отже, під національним інтересом ми розуміємо відносини щодо захисту, збереження і примноження тих цінностей, які є суттєвими для існування цієї держави.

У міжнародній політиці більшість держав заявляє про своє прагнення до: 1) забезпечення миру і національної безпеки; 2) співпраці з іншими державами і створення сприятливих умов для розв'язання внутрішніх завдань; 3) зростання загального потенціалу держави; 4) поліпшення її міжнародних позицій і зростання престижу.

Відносно зовнішньої політики України студентам слід уважно проаналізувати основні принципи зовнішньополітичної діяльності, основні напрямки, участь у міжнародних організаціях, роль у світовій спільноті та те як відбуваються національні інтереси держави на міжнародній арені у загальній зовнішньополітичній концепції.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Що таке світова політика?
2. Що таке міжнародні відносини?
3. Назвіть головного суб'єкта світової політики згідно Д. Розенау
4. Що є найбільш поширеним механізмом координації зовнішніх відносин між державами?
5. Що таке геополітика?
6. Що повинно зробити людство для свого виживання?
7. Які міжнародні організації глобального рівня ви знаєте?
8. Хто є суб'єктом міжнародних відносин?
9. Що таке міжнародні відносини?
10. Назвіть суб'єкти міжнародних відносин.
11. Яка міжнародна організація має за мету об'єднати політичну волю і можливості багатьох держав, стати центром погодження їх дій з метою підтримання міжнародного миру й безпеки?
12. В які міжнародні організації входить Україна?
13. Дайте визначення етносу як спільноти людей.
14. Хто автор цих слів: «Ніде не може відбутися нічого істотного, щоб воно не зачепило усіх»?
15. Хто є творцем теорії зовнішньої політики?

Література: основна [1–4], додаткова [5–6; 8–13].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Що таке світова політика?

- А. система зв'язків між державами;
- Б. взаємодія різних суб'єктів політики на міжнародній арені;
- В. система міждержавних відносин;
- Г. практична реалізація національних інтересів держави.

2. Що таке міжнародні відносини?

- А. система економічних, політичних, соціальних, правових, військових і культурних зв'язків, що виникають між суб'єктами світової політики;
- Б. політична діяльність суб'єктів світового політичного процесу, спрямована на вироблення механізмів узгодження їх інтересів;

- В.** мистецтво здійснення впливу, маніпулювання або контролю одних соціальних груп над іншими.
- 3. Назвіть головного суб'єкта світової політики згідно Д. Розенау:**
А. індивідуальність;   **Б.** держава;   **В.** політична система.
- 4. Найбільш поширеним механізмом координації зовнішніх відносин між державами є:**
А. організація політичного блоку чи альянсу;
Б. повільна конфронтація;
В. встановлення дипломатичних відносин;
Г. прикордонний конфлікт.
- 5. Що таке геополітика?**
А. метод політологічного дослідження, заснований на порівняльній характеристиці політичних систем;
Б. політична концепція міжнародних відносин, що вивчає обумовленість політичних процесів територіально-просторовими та економіко-географічними факторами;
В. політична концепція, яка використовує екологічний імператив у глобальних міжнародних процесах.
- 6. Що повинно зробити людство для свого виживання?**
А. відмовитись від техногенної цивілізації;
Б. освоїти космос;
В. відродити релігійні норми і традиції;
Г. вирішити глобальні проблеми.
- 7. Оберіть міжнародну організацію глобального рівня:**
А. ОБСЄ;   **Б.** ЄС;   **В.** ООН;   **Г.** НАТО.
- 8. Хто є суб'єктом міжнародних відносин?**
А. держава;   **Б.** суспільна організація;
В. індивід;   **Г.** політична партія.
- 9. Що таке міжнародні відносини?**
А. система міждержавних взаємодій, суб'єктами яких є держави і міждержавні організації, партії, приватні особи;
Б. система зв'язків між державами;
В. сукупність правил, засобів і методів досягнення конкретних політичних цілей;
Г. практична реалізація національних інтересів держави.
- 10. Назвіть суб'єкти міжнародних відносин:**
А. держава;
Б. міжнародні політичні організації;
В. міжнародні воєнно-політичні організації;
Г. місцеві органи влади і самоуправління.
- 11. Яка міжнародна організація має за мету об'єднати політичну волю і можливості багатьох держав, стати центром погодження їх дій з метою підтримання міжнародного миру й безпеки?**

- А. ООН; Б. НАТО; В. ЄС; Г. Рада Європи.
- 12. В які міжнародні організації входить Україна?**
А. ООН; Б. Європейський Союз; В. НАТО; Г. Рада Європи.
- 13. Етнос це спільнота людей об'єднана спільною....**
А. економікою; Б. історією; В. мораллю; Г. наукою.
- 14. Хто автор цих слів: «Ніде не може відбутися нічого істотного, щоб воно не зачепило усіх»?**
А. К. Ясперс; Б. Р. Даль; В. Г. Моска; Г. Ж. Гобіно.
- 15. Творцем теорії зовнішньої політики є...**
А. Д. Сінер; Б. А. Органскі; В. М. Каплан; Г. Д. Розентау.

ТЕМА 14. ПОЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ. ПОЛІТИЧНІ РІШЕННЯ ТА ЇХ ЕФЕКТИВНІСТЬ. (2 години)

План

1. Поняття, сутність політичної праксеології. Практикологічні аспекти дослідження політико-естетичних явищ та процесів.
2. Сутність і понятійна основа політичного прогнозування.
3. Принципи і основні методи політичного прогнозування.
4. Етапи здійснення прогнозів у сфері політики.

Основні поняття: *передбачення, прогностика, екотопія, есхатологія, практионія, еупсихея, технотопія.*

Основною ланкою і водночас результатом політичної дії зокрема і політичного процесу загалом є політичне рішення. Як момент політичного процесу і як продукт певних політичних суб'єктів, політичне рішення виступає у двох іпостасях. Для тих, хто його приймає, рішення є усвідомленим вибором напряму і способу дії, а для тих, кому воно адресоване, – директивною вказівкою, яку необхідно виконувати.

Процес прийняття політичного рішення передбачає такі етапи:

- висловлення інтересів і підготовка громадської думки;
- аналіз проблеми і підготовка проекту рішення;
- прийняття рішення;
- виконання рішення.

На першій фазі відбувається фіксація вимог, пов'язаних із проблемою задоволення потреб, інтересів, цінностей індивідуальних і групових суб'єктів політики у різних документах, а також організація масових акцій. Ця фаза передбачає масовий характер політичних дій з метою привернення громадської уваги до проблеми.

На стадії підготовки рішення відбувається складний процес погодження різних позицій зацікавлених сторін. Він проходить на рівні експертної оцінки проекту рішення з залученням радників, науковців. Це фактично стадія підготовки самого акта вибору. Цей вибір залежить:

– по-перше, від того, чи запропоновані взагалі альтернативні курси політики;

– по-друге, характер вибору ґрунтується на передбаченні можливих наслідків кожного з альтернативних курсів;

– по-третє, у сумнівних ситуаціях характер вибору залежить від психологічної підготовленості суб'єктів прийняття рішень до ризику, урахування чинника непередбачуваності. Особливо важливими на стадії підготовки рішень є аналітичні політичні технології.

Прийняття рішення – це сам акт вибору. Він може здійснюватися одноосібно і колективно. Відповідно існують директивні технології одноосібного прийняття рішення та технології колективного прийняття рішення.

Американський психолог А. Джордж дійшов висновку, що є три типові моделі й відповідно три способи прийняття одноосібного рішення: «формальна», «змагальна» і «колегіальна».

1. *Формальна технологія* прийняття політичного рішення характеризується ієрархічною побудовою системи комунікації, чіткими і відпрацьованими процедурами проходження інформації та прийняття рішень (була характерною для президентів США Г. Трумена, Р. Ніксона, Франції – Ш. де Голля, лідерів колишнього СРСР).

2. *Змагальна технологія* сприяє відкритому обговоренню політичного рішення і появі альтернативних проектів її вирішення (діяльність «мозкового центру» Президента США Ф.Д. Рузвельта).

3. *Колегіальна технологія* потребує колективної діяльності в пошуку оптимального рішення (використовувалася Президентом США Дж. Кеннеді).

У практиці прийняття колективних (групових) рішень найчастіше використовують дві технології: технологію консенсусу і технологію голосування. Використання консенсусу (згоди всіх) як методу досягнення групового рішення можливе лише тоді, коли інтереси учасників суттєво збігаються.

Технологія голосування полягає в уточненні різниці в позиціях учасників дебатів, а потім встановлення, за яку з позицій висловиться більшість.

Для прийняття оптимального рішення потрібно врахувати як інтереси зацікавлених груп, так і протилежні інтереси, позицію експертів та безпосередніх виконавців, зовнішні обставини, що можуть вплинути на його впровадження.

До необхідних позитивних якостей політичного рішення, що полегшують його виконання, належать: легітимність, компетентність,

моральність, компромісність. Упровадження політичних рішень у життя успішне лише за умови доброї організації процесу його імплементації, подолання опору, що неминуче виникає в системі (у політичній особливі), за наявності заготовлених процедур його корегування, умілого використання директивних і мобілізуючих технологій політичної діяльності.

З проблемою прийняття рішень учасники політичних дій зіштовхуються тоді, коли перед ними виникає необхідність вибору оптимального варіанту поведінки, тобто найкращого способу дій, серед багатьох можливих у конкретних умовах.

Усю різноманітність політичних рішень, з позиції суб'єкта їх прийняття, можна поділити на такі типи:

- закони і постанови вищих органів влади;
- рішення місцевих органів влади;
- рішення, що приймають безпосередньо громадяни;
- рішення вищих органів політичних партій і громадських організацій.

Перший і другий типи рішень приймають представницькі та виконавчі органи влади, третій – безпосередньо населення, четвертий – недержавні організаційні структури політичної системи.

У політичній науці сформувалося два основних підходи до розуміння процесу прийняття рішень: *нормативний та поведінковий*.

Нормативна теорія трактує підхід як процес раціонального вибору політичних цілей у складних ситуаціях. У якості важливих засобів оптимізації такого вибору пропонуються різні математичні моделі, дослідження операцій та інші інструментальні засоби.

Поведінкова теорія, яка розглядає цей процес як специфічну взаємодію людей, зорієнтована на змалювання різних чинників, які впливають на прийняття рішень у конкретній ситуації. Так підходи відображають двоякий характер управлінського процесу. З одного боку, вони підкреслюють чималу роль у прерогативі інститутів і органів управління, регламенту і процедур прийняття рішень, роль технічного персоналу і матеріального забезпечення діяльності всіх, хто залучений до цього процесу, тобто значення тих внутрішніх і зовнішніх чинників, які виражають раціональність, технократизм цієї форми діяльності людей, з іншого – незважаючи на чималу роль, яку відіграють у цій справі регламенти та інститути, зазвичай у процесі прийняття рішень панують неформалізовані процедури, які залежать від особистого досвіду осіб, що визначають цілі та засоби їх досягнення, від інтуїції і персональних знань тих, хто керує. Ба більше, оскільки в суспільстві зазвичай немає якоїсь однієї групи, здатної повністю контролювати прийняття рішень, то цей процес завжди є компромісом, чи примиренням цінностей, що змагаються між собою, що посилює значення суб'єктивізму в цій справі.

Також варто детальніше зупинитися на понятті, найменш розробленому в західних джерелах, але надзвичайно важливому. Це – реалізація (імплементація) рішення, яке є завершальною фазою процесу прийняття

рішень. Від того, наскільки ефективною буде імплементація рішення, залежить оцінка ефективності процесу прийняття політичних рішень узагалі. Правильна реалізація рішення (навіть ідеальний варіант) передбачає гармонізацію сфери політичних цінностей зі сферою методів, засобів, за допомогою яких змінюють політичну дійсність.

Відкритий характер прийняття рішень через систему представницької демократії – це форма легітимації політичної влади, подолання відчуження від неї громадян, форма контролю безпосередньо над бюрократією та обранцями народу. Прийняття політичних рішень потребує від суб'єкта політики переконаності у доцільності втілення визначеної політики. Вона має бути заснована на правильно зрозумілих законах суспільного розвитку, усвідомленні необхідності втілення їх у політичних рішеннях. Однак, за прийняття таких рішень наявний і політичний ризик.

Розвинуте суспільство й держава за певного рівня політичної культури здатні приймати вагомі, конструктивні рішення на основі пізнаних і осмислених законів суспільно-політичного розвитку. Проте в будь-якому суспільстві діє стихійний чинник. Не завжди знаходяться сили, які здатні усвідомити об'єктивні політичні процеси. Деякі процеси взагалі мають глибинний і часто прихований характер. Надзвичайно високим є ступінь ризику під час прийняття політичних рішень при переході до якісно нового стану суспільства. Політичний ризик має об'єктивний і суб'єктивний компоненти.

Ризик – це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності у ситуації неминучого вибору, в процесі якої існує можливість кількісно й якісно оцінити вірогідність досягнення мети, відхилення від мети або невдачі.

Політичний ризик може охоплювати водночас мікро-, макро- і мегарівні. Політичний ризик у прийнятті політичних рішень може зменшуватися або збільшуватися. Це залежить від того, наскільки суб'єкт політики поінформований, обізнаний з методами аналізу потенційних політичних змін, блокування їх або, навпаки, прискорення.

На Заході створено служби інформаційного забезпечення, що знижують обсяг ризику. Це авторитетні консультативні фірми, які готові оцінити міру політичного ризику щодо будь-якої країни, у тому числі й України. У США існує Рада з управління політичним ризиком міжнародного бізнесу. У Швейцарії діє фірма «БЕРІ», яка дає оцінки «індексу політичного ризику». При їх визначенні стосовно кожної країни або її регіону звертають увагу на такі чинники як ступінь етнічних та релігійних відмінностей, соціальна нерівність у розподілі доходу, ступінь політичного плюралізму, вплив лівих радикалів, рівень корупції й націоналізму, роль примусу при утриманні влади, масштаб антиконституційних дій, вплив порушень правопорядку (демонстрації, страйки) тощо. За методикою «БЕРІ», до загального показника, поряд з оцінками політичного ризику, входить «індекс ризику операцій». Визначаючи його, крім економічних, обов'язково враховують соціально-

політичні чинники: наступність у політиці, ступінь бюрократизації, рівень націоналізації, співвідношення вартості робочої сили і продуктивності праці, рівень політичного безладу тощо. Урахування всіх чинників, зокрема й політичних, під час прийняття рішень на рівні країни, регіону, міжнародних відносин, робить оцінку реалій більш повною та адекватною, що, своєю чергою, сприяє досягненню мети. На жаль, цих служб в Україні досі немає. Процес прийняття рішень, як і будь-яка політична діяльність, за умов багатомірності й багатоваріантності сучасної історії, відіграватимуть дедалі активнішу роль. Від них неабияк залежать темпи розвитку, самовдосконалення суб'єктів політики, політична культура та оптимальний розвиток усього світоустрою.

Політична мобілізація – це форсування підтримки тих чи інших політичних дій значними масами населення. Мобілізація передбачає високий рівень участі мас у політиці, їх політичне ангажування. Засоби й технології політичного ангажування можуть бути м'якими, тобто орієнтованими на цілі й інтереси громадян, або жорсткими, примусовими, які залучають маси до політичної участі, незважаючи на їхні думки та погляди. За використання жорстких технологій створюється додатковий чинник, що мотивує виконання того чи іншого рішення – страх перед загрозою використання організованих негативних санкцій.

За допомогою технологій, що переконують, мобілізації досягають через створення в індивіда впевненості, що прийняте рішення є доцільним, тобто збігається з його особистою системою цінностей (оцінками, потребами). Крім того, ці технології ґрунтуються на доступному знанні про взаємозалежність між виконанням певних функцій і досягненням бажаного стану речей. Це раціональні мобілізуючі технології.

Окрім раціональних технологій мобілізації, у політичному житті використовують і нераціональні: посилення на авторитет, на погляди більшості, а також маніпуляції.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Що вивчає праксеологія як наука?
2. Які основні поняття та категорії має праксеологія?
3. Що передбачає праксеологічний підхід?
4. Назвіть категорії праксеології.
5. В чому полягає сутність та зміст політичного прогнозування?
6. Чим різняться внутрішньополітичне і зовнішньополітичне прогнозування?
7. Що означає термін «політичний аналіз»?
8. Що передбачає формальна технологія прийняття політичних рішень?
9. Які технології використовують у практиці прийняття колективних рішень?

10. За яких умов гарантовано успішне впровадження політичних рішень у життя?
11. На які типи можна поділити політичні рішення з позицій суб'єкта їх прийняття?
12. Які теорії існують в політичній науці щодо розуміння процесу прийняття рішень?
13. Що означає термін «імплементация політичного рішення»?
14. Що таке політичний ризик?
15. Що означає термін «політична мобілізація»?

Література: основна [1–4], додаткова [5–6; 8–13, 15–18].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- 1. Який етап є першим у процесі прийняття політичного рішення:**
  - А. аналіз проблеми і підготовка проекту рішення;
  - Б. висловлення інтересів і підготовка громадської думки;
  - В. прийняття рішення;
  - Г. виконання рішення.
- 2. Які існують три типові моделі й відповідно три способи прийняття одноосібного рішення за думкою американського психолога А. Джорджа?**
  - А. «базова», «другорядна», «загальна»;
  - Б. «формальна», «змагальна», «колегіальна»;
  - В. «демократична», «тоталітарна», «змішана».
- 3. Що означає технологія консенсусу у практиці прийняття колективних (групових) рішень:**
  - А. метод досягнення групового рішення на короткий проміжок часу при відсутності у учасників спільних інтересів;
  - Б. це протистояння різних груп інтересів;
  - В. метод досягнення групового рішення, можливий лише тоді, коли інтереси учасників суттєво збігаються.
- 4. Що означає технологія голосування у практиці прийняття колективних (групових) рішень:**
  - А. метод, який передбачає уточнення різниці в позиціях учасників дебатів, а потім встановлення, за яку з позицій висловиться більшість.
  - Б. це протистояння різних груп інтересів;
  - В. метод досягнення групового рішення, можливий лише тоді, коли інтереси учасників суттєво збігаються.
- 5. Що вивчає політична праксеологія?**
  - А. методологію вивчення політичних процесів;
  - Б. ефективність організації політичної діяльності;
  - В. типологію політичних режимів.
- 6. Що означає термін «політичне прогнозування»?**

А. соціологічне опитування, з метою виявлення певних закономірностей;

Б. наукове дослідження перспектив конкретного політичного суб'єкта, політичної ситуації та політичного процесу загалом;

В. збір інформації з метою подальшого аналізу.

7. Що означає термін екотопія?

А. різновид уявлень про майбутнє людства;

Б. тип правління та суспільний устрій, максимально орієнтований на збереження довкілля;

В. особливий вид взаємовідносин людей в соціально нестабільному суспільстві.

8. Які з політичних рішень приймаються представницькими та виконавчими органами влади?

А. закони Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України тощо

Б. резолюції засідань громадських організацій та об'єднань

В. програми політичних партій, резолюції партійних з'їздів.

9. Які з політичних рішень приймаються безпосередньо населенням?

А. закони Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України тощо

Б. резолюції засідань громадських організацій та об'єднань

В. програми політичних партій, резолюції партійних з'їздів.

10. Які з політичних рішень приймаються недержавними організаційними структурами політичної системи?

А. закони Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України тощо

Б. резолюції засідань громадських організацій та об'єднань

В. програми політичних партій, резолюції партійних з'їздів.

11. Яка з теорій, направлена на краще розуміння процесу прийняття політичних рішень, розглядає цей процес як специфічну взаємодію людей та зорієнтована на змалювання різних чинників, які впливають на прийняття рішень у конкретній ситуації?

А. нормативна;

Б. поведінкова;

В. формальна.

12. На якому етапі процесу прийняття рішень відбувається імплементація рішення?

А. початкова фаза;

Б. завершальна фаза;

В. протягом всього процесу.

13. Що означає термін політичний ризик?

А. це непередбачуване політичне рішення;

Б. це комплекс дій, направлених на дестабілізацію політичної ситуації;

В. це співвідношення ймовірності невдачі вжитих заходів та ступеня несприятливих наслідків, зумовлених втіленням прийнятих політичних рішень.

14. Що таке політична мобілізація?

А. це масове залучення населення до роботи в органах влади;

Б. це форсування підтримки тих чи інших політичних дій значними масами населення;

В. це процес прийняття рішень в нетипових політичних ситуаціях.

15. Що означає термін імплементація політичного рішення?

А. процес реалізації політичного рішення;

Б. акт недовіри до прийнятого політичного рішення;

В. процес обговорення політичного рішення.

ТЕМА 15. ПОЛІТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ І ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ.

(2 години)

План

1. Поняття, функції, види політичного маркетингу. Дослідження політичного ринку. Вивчення громадської думки. Виборча інженерія. Імідж. Політичне рекламування.

2. Сутність і функції політичного менеджменту.

3. Менеджмент виборчої кампанії. Інформаційно-комунікаційна діяльність політичної команди в теле - та відео просторі.

4. Соціально-психологічні чинники менеджменту.

Основні поняття: *політичний маркетинг, виборча інженерія, іміджологія, політичний менеджмент, інформаційне забезпечення.*

У виборчих кампаніях найчастіше використовують таку форму мобілізуючих політичних технологій, як політичний маркетинг. Політичний маркетинг сукупність методів і способів цілеспрямованого впливу того чи іншого суб'єкта політики на різні соціальні групи задля донесення до них вигідної про себе інформації у найдоступнішій формі та через найефективніші джерела її поширення.

Маркетинг потребує відповідних способів вироблення і донесення до виборців привабливого іміджу політика. Іміджем називають цілеспрямовано створений образ-уявлення про певний об'єкт (явище, особу, партію), який за допомогою асоціацій наділяють додатковими якостями (соціальними, політичними, соціально-психологічними), завдяки чому формується його позитивне сприйняття народом.

Імідж створюється на ґрунті складного сплетіння інформаційних, емоційно-комунікативних та діяльних чинників. Це поєднання раціональних та ірраціональних мотивів впливу на суспільну й індивідуальну свідомість вимагає системного підходу до вивчення окреслених проблем. Створення політичного іміджу здійснюється за такою схемою:

- засоби масової інформації формують сприятливий образ політика, апелюючи до емоцій виборців;
- систематичні опитування дають змогу визначити рівень популярності кандидата, його особливості та політичні позиції;
- на основі особливостей та політичних позицій видаються рекомендації щодо необхідного коригування іміджу й персоналізованого зв'язку кандидата з виборцями.

До політичного маркетингу належать також «технології розвитку або експлуатації проблеми» і «технології захисту».

Надмірна увага до особи політичного діяча викликає у його супротивників бажання його скомпрометувати. При цьому іноді використовують засіб, який у юридичній практиці має назву «дифамації», тобто поширення чуток, які компрометують кандидата.

Технологія захисту в разі дифамації передбачає чотири можливі відповіді, які за ступенем ефективності можна розмістити так:

- усе, що сказано, брехня, я не даватиму цьому відсіч;
- так, я це зробив, але мав на це вагомні причини;
- так, я це зробив, але обіцяю, що це ніколи не повториться;
- атака на опонента: людина, яка це сказала – нечесна людина.

Доцільність їх використання залежить від ситуації, її відчуття політиком, а також від оволодіння ним технологіями політичної боротьби. Детальніше проаналізуємо заснування тих чи інших політичних технологій на прикладі виборчої кампанії, яку можна визначити як сукупність дій, до яких вдаються партії, виборчі об'єднання чи окремі кандидати та їхні команди для досягнення передвиборчих завдань.

Першу в історії спеціалізовану службу з проведення політичних (зокрема виборчих) кампаній організували 1933 р. у Каліфорнії журналіст К. Уайтекер і рекламний агент Л. Бакстер. Упродовж 1933–1955 рр. вони провели 75 політичних кампаній, у 70-ти з яких здобули перемогу.

Поступово накопичувалися матеріали в галузі вивчення електоральної поведінки громадян і чинників, що впливають на вибір певних кандидатів чи політичних сил. Виборчі кампанії фахівці почали розглядати як такі, що підлягають аналізу, прогнозуванню та регулюються за допомогою застосування тих чи інших політичних технологій.

Виборча технологія – це сукупність способів впливу на маси з метою вплинути на їх електоральну поведінку та спонукати їх віддати свій голос за певного кандидата чи партію. Особливість виборчих технологій – їх спрямованість на внесення соціально-психологічних механізмів, які

регулюють поведінку виборців, звернення до переконань громадян, їх ціннісних орієнтацій, інтересів, настроїв, прагнень.

Виборчі технології в руках фахівців стають потужною зброєю, яка дозволяє помітно змінювати електоральні симпатії тих чи інших груп населення. Стратегічний задум виборчої кампанії може бути реалізованим лише в конкретних справах самого кандидата, його команди та їх добровільних помічників. Вибір тих чи інших методів безпосередньо залежить від обраної тактики, тобто сукупності методів та способів дії, які безпосередньо визначаються розвитком ситуації та намірами діючих осіб.

Можна визначити кілька основних напрямів у виборчому процесі:

- створення гасла, тобто короткого звернення до виборців, яке стає лейтмотивом усієї виборчої кампанії;
- створення інформаційних приводів;
- підготовка та поширення політичної реклами;
- організація виступів кандидата перед виборцями.

У сучасних умовах кандидату та його команді доводиться здійснювати виборчу кампанію в гострій конкурентній боротьбі за голоси виборців, яка відбувається за трьома напрямками:

- просування позитивного іміджу кандидата та його програми;
- критика, викриття недоліків суперників;
- захист недоліків кандидата та його програми від критики з боку суперників.

Під час будь-якої виборчої кампанії доводиться вирішувати питання про співвідношення цих трьох напрямів. Можна побудувати передвиборчу боротьбу на пропаганді своєї програми. Переважно цей шлях обирають партії та кандидати, які перебувають при владі та досягли значних позитивних результатів. Можна обрати основним напрямом критику, викриття конкурентів. Зазвичай, цей шлях обирають опозиційні сили, або кандидати, які перебувають при владі, але не змогли досягти вагомих позитивних результатів. Якщо ж у передвиборчих змаганнях пріоритетним стає третій напрям – захист іміджу, програми, то це вказує на слабкість кандидата та його команди. Учасник передвиборчого змагання, який перейшов до оборони, здебільшого приречений на поразку, бо в масовій свідомості починає працювати стереотип: «якщо виправдовується, отже, винен».

Часто передвиборча боротьба набуває надзвичайно жорстких форм, фактично перетворюючись на змагання «брудних виборчих технологій»:

- свідоме поширення спотворених фактів з метою компрометації суперника в очах виборців;
- підкуп виборців;
- висунення у виборчому окрузі кандидатів-суперників з однаковим прізвищем для дезорієнтації виборців;
- проведення агітації від імені суперника в день, коли вона заборонена;
- поширення анонімної антиреклами тощо.

Найпоширенішими виборчими технологіями стали технології на кшталт «Нагадую, це – Я», що використовувалися з огляду на:

– звичайну, пересічну особистість, котра є своєрідним статистичним представником електорату, не має великих, а то й жодних зазіхань на владу, вважає, що від її голосу, думки загалом мало що в суспільстві залежить, а тому на неї може вплинути авторитет відомого, пізнаваного кандидата;

– те, щоб ознайомити виборців зі своєю особою, нагадати про себе, прозондувати, чи сприймає його громадськість, чи варто взагалі далі прагнути сподобатися електоратові.

Доволі ефективним засобом впливу на виборчі симпатії стали технології на кшталт «теледебатів».

Політичне маніпулювання межує з політичною демагогією. А це популізм, підтасовування фактів, виголошення безвідповідальних заяв. Нині модною стала міфологізація певних понять у політичному процесі. Демагогія завжди активна у період соціальної нестабільності у будь-якому перехідному суспільстві. Втручання здійснюється через духовний, психологічний тиск. Політичне насильство спостерігається тоді, коли інтереси суб'єктів політичного процесу прямо протилежні. Лише гуманними способами можна досягти подолання цих суперечностей.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

1. Як слід розуміти поняття «громадська думка»?
2. Поясніть значення терміну «виборча інженерія».
3. Визначте зміст і роль іміджу в політичній діяльності.
4. Як слід розуміти поняття «політична реклама»?
5. Якими є інформаційно - комунікаційні моделі ухвалення рішень?
6. Що означає термін «політичний маркетинг»?
7. За якою схемою відбувається створення політичного іміджу?
8. Що означає термін «дифамація»? В яких ситуаціях він використовується?
9. В чому полягає особливість виборчих технологій?
10. З чого складається конкурентна боротьба кандидатів, що беруть участь у виборах?
11. Що включає в себе термін «брудні виборчі технології»?
12. В чому, на вашу думку, полягає ефективність технології теледебати, як засобу впливу на виборчі симпатії?
13. За якими принципами та напрямками відбувається організація теледебатів?
14. Що означає термін «політична демагогія»?
15. Якою є роль ЗМІ у висвітленні політичного процесу? Чи можуть вони впливати на його перебіг?

Література: основна [1–4], додаткова [5–6; 8–13, 15–18].

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Сукупність методів і способів цілеспрямованого впливу того чи іншого суб'єкта політики на різні соціальні групи задля донесення до них вигідної про себе інформації у найдоступнішій формі та через найефективніші джерела її поширення - це:

- А. політичний менеджмент;
- Б. політичний маркетинг;
- В. громадська думка.

2. Цілеспрямовано створений образ-уявлення про певний об'єкт (явище, особу, партію), який за допомогою асоціацій наділяють додатковими якостями (соціальними, політичними, соціально-психологічними), завдяки чому формується його позитивне сприйняття народом - це:

- А. імідж;
- Б. політична фігура;
- В. реклама.

3. Поширення чуток, які компрометують кандидата - це:

- А. імідж;
- Б. реклама;
- В. дифамація.

4. Сукупність способів впливу на маси з метою вплинути на їх електоральну поведінку та спонукати їх віддати свій голос за певного кандидата чи партію - це:

- А. рекламні технології;
- Б. політичні технології;
- В. виборчі технології.

5. Партії та кандидати, які перебувають при владі та досягли значних позитивних результатів, як правило будують свою передвиборчу боротьбу на:

- А. просуванні позитивного іміджу кандидата та його програми;
- Б. критиці, викритті недоліків суперників;
- В. захисті недоліків кандидата та його програми від критики з боку суперників.

6. Опозиційні сили, або кандидати, які перебувають при владі, але не змогли досягти вагомих позитивних результатів як правило будують свою передвиборчу боротьбу на:

- А. просуванні позитивного іміджу кандидата та його програми;
- Б. критиці, викритті недоліків суперників;
- В. захисті недоліків кандидата та його програми від критики з боку суперників.

7. Слабкі кандидати та його команди як правило будують свою передвиборчу боротьбу на:

А. просуванні позитивного іміджу кандидата та його програми;

Б. критиці, викритті недоліків суперників;

В. захисті недоліків кандидата та його програми від критики з боку суперників.

8. Виборча компанія, яка, як правило, приречена на поразку, будується на:

А. просуванні позитивного іміджу кандидата та його програми;

Б. критиці, викритті недоліків суперників;

В. захисті недоліків кандидата та його програми від критики з боку суперників.

9. До «брудних виборчих технологій» можна віднести:

А. критиці, викритті недоліків суперників;

Б. висунення у виборчому окрузі кандидатів-суперників з однаковим прізвищем для дезорієнтації виборців;

В. агітація за кандидата на підприємствах.

10. Свідоме поширення спотворених фактів з метою компрометації суперника в очах виборців - цей метод ведення передвиборчої кампанії відноситься до:

А. «брудних виборчих технологій»;

Б. загальноприйнятих виборчих технологій;

В. рекламної кампанії.

11. Теледебати - це:

А. реаліті шоу розважального характеру;

Б. спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами (кандидатами, що беруть участь у виборах) з актуальної теми (важливі питання сьогодення), які транслюються ЗМІ;

В. один з видів «брудних виборчих технологій».

12. Засіб маніпуляції масовою та індивідуальною свідомістю за допомогою нездійснених обіцянок, що полягає у свідомому викривленні фактів, використанні популярних гасел для досягнення політичних цілей, завоювання і зміцнення авторитету серед населення - це:

А. політична демагогія;

Б. політична технологія;

В. політична мобілізація.

13. Активність політичної демагогії характерна для:

А. суспільства з високими соціальними стандартами;

Б. періоду соціальної нестабільності у будь-якому перехідному суспільстві;

В. будь-якого етапу розвитку суспільства.

14. Думка спільноти про події та факти внутрішнього й зовнішнього життя, поведінку окремих членів колективу - це:

- А. партійна опозиція;
- Б. політична програма;
- В. громадська думка.

15. Пристосування виборчих процедур до реалізації інтересів правлячої і політичної еліти щодо завоювання та збереження влади в державі (регіоні, місті тощо) - це:

- А. політична програма;
- Б. виборча інженерія;
- В. політична маніпуляція.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ДИСЦИПЛІНИ

Основна література

1. Міносян А. С., Варипаєв О.М., Лемешева Н.А. Політологія: навч. посібник. – Х. : ХДУХТ, 2017. – 374 с.
2. Логвина В. Л. Політологія : навч. посібник / В. Л. Логвина. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 304 с.
3. Основи політології / за ред. Ф. М. Кирилюка. – К. : Тандем, 2004. – 376 с.
4. Політологія / за ред. А. Колодія. – К. : Тандем, 2009. – 527 с.
5. Політологія : підручник для вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації / за ред. Ф. М. Кирилюка. – К. : Здоров'я, 2012. – 775 с.

Додаткова література

6. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика / В. М. Бебик. – К. : Либідь, 2000. – 217 с.
7. Кравченко В. И. Политология / В. И. Кравченко. – Харьков : Изд-во Харьковского ун-та, 2000. – 387 с.
8. Українська суспільно-політична думка в контексті розвитку світової цивілізації / А. С. Міносян, О. В. Головка, І. П. Коршунова [та ін.]. – Х. : ХДУХТ, 2013. – 126 с.
9. Міносян А. С. Студентство як рушій гендерних процесів у культурі міста / А. С. Міносян, О. М. Варипаєв // Гендерна політика міст: історія і сучасність : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 6-7 жовтня 2015 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2015. – Вип. 5. – С. 25–28.
10. Міносян А. Мандрівництво Григорія Сковороди та Миколи Гоголя як втілення українського світоглядного ідеалу / А. Міносян, О. Варипаєв // UCRAINICA VIII, COUCASNA UCRAJINISTICA. Problemy jazyka, literatury a kultury : зб. наук. праць. – Univerzita Palackeho v Olomouci, Olomouc, 2016. – Вип. 8. – С. 455–461.

11. Політологія : учеб. пособие для вузов / сост. и ред. Н. Сазонова. – Харьков : Фолио, 2001. – 278 с.
12. Політологія : підручник / за наук. ред. В. Г. Кремень. – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 2001. – 354 с.
13. Політологія : підручник / І. С. Дзюбка, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко [та ін.] ; за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. – К. : Вища шк., 2009. – 304 с.
14. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегаша. – К. : Знання, 2008. – 384 с.
15. Політологія : підручник / [Ю. М. Розенфельд та ін.]. – Харків : Право, 2011. – 398 с.
16. Політологія : підручник для студентів вузів / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К. : Академія, 2010. – 406 с.
17. Горбатенко В. П. Прикладна політологія: навч. посібник / В. П. Горбатенко – К. : Академія, 2008 – 472 с.
18. Рудич Ф. М. Політологія / Ф. М. Рудич. – К. : Либідь, 2006. – 480 с.
19. Смирнов Г. Н. Політологія: курс лекцій / Г. Н. Смирнов, Е. Л. Петренко, А. В. Бурсов. – М. : Проспект, 2007. – 268 с.
20. Політологія : навч. посібник / В. І. Штанько, Н. В. Чорна, Т. Г. Авксентьева, Л. А. Тихонова. – К. : Інкос : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
21. Юрій М. Ф. Політологія : підручник / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2006. – 217 с.

Інформаційні ресурси

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.politolog.ru
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.philosophs.com.ru
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ideologia.ua
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.president.com.ua
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.podrobnosti.com.ua
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.polit.com.ua
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.studentdream.narod.ru
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.korrespondent.net/magazine/
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.politstudies.ru/
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.universum.lviv.ua/journal/redkol.htm

Навчальне видання

ПОЛІТОЛОГІЯ

Методичні вказівки
до самостійного вивчення дисципліни

Автори-укладачі

МІНОСЯН Андрій Сергійович
ВАРИПАЄВ Олексій Михайлович
БОНДАР Наталя Олександрівна

Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman

Папір для цифрового друку.

Друк ризографічний.

Ум. друк. арк. 127,4.

Тираж ___ пр.

Державний біотехнологічний університет

м. Харків, 61002, вул. Алчевських, 44